

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRGIZİSTAN'IN DIŞ TİCARET MODELİ
ve AVRASYA GÜMRÜK BİRLİĞİNDEN
BEKLENTİLER

GULDARKHAN MAKHAMATZHAN KYZY
2501141287

DANIŞMAN
PROF. DR. GÜLDEN ÜLGEN

İSTANBUL – 2017

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : GULDARKHAN MAKHAMATZHAN KYZY Numarası : 2501141287

Anabilim/Bilim Dalı : İKTİSAT TEORİSİ

Danışman : PROF. DR. GÜLDEN ÜLGEN

Tez Savunma Tarihi : 16.03.2017

Tez Savunma Saati : 11:00

Tez Başlığı : KIRGIZİSTAN'IN DIŞ TİCARET MODELİ VE AVRASYA GÜMRÜK BİRLİĞİNDEN BEKLENTİLER

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. GÜLDEN ÜLGEN		Kabul
2- DOÇ. DR. NURTAÇ YILDIRIM		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. İREM YALKIN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD. DOÇ. DR. DENİZ GİZ		
2- YRD. DOÇ. DR. LEVENT DALYANCI		

ÖZ

Kırgızistan'ın Dış Ticaret Modeli ve Avrasya Gümrük Birliğinden Beklentiler.

Guldarkhan Makhamatzhan kyzy

Belarusya, Kazakistan ve Rusya Federasyonu arasında kurulan Avrasya Gümrük Birliği (AGB) 1 Ocak 2010'da yürürlüğe girmiştir. Daha sonra söz konusu ülkelerin cumhurbaşkanları entegrasyonu bir adım daha ilerleterek, Avrasya Ekonomik Birliği'ni (AEB) kurma anlaşmasına imza atmışlardır. 1 Ocak 2015'te AEB resmen faaliyete geçmiştir. Ermenistan'ın ve Kırgızistan'ın Birliğe katılmasına ilişkin anlaşmalar, sırasıyla 9 Ekim 2014 ve 23 Aralık 2014'te imzalanmıştır. Ermenistan'ın katılım anlaşması 2 Ocak 2015'te, Kırgızistan'ın katılım anlaşması 6 Ağustos 2015'te yürürlüğe girmiştir.

Bu çalışmada Kırgızistan'ın Birliğe üye olmasından sonra ekonomisinde ve dış ticaretinde meydana gelebilecek değişiklikler ele alınmaya çalışılmıştır.

Gümrük Birliği'nin Kırgız ekonomisi gibi, gelişmekte olan ülkelere göstereceği etkileri incelemekte makro ve mikro düzeyde çeşitli ekonomik çalışmaların yürütülmesi gereklidir. Mikro düzeydeki analizler Gümrük Birliği'ne girmekle değişiklikler yaşanabilecek bazı sektörler üzerinde yapılan girişimlerdir. Makro düzeydekiler ise katılımcı ülkelerin ve kurumların piyasalarının işbirliği ve koordinasyonuna dayanmaktadır. Kırgız ekonomisinin ister mikro düzeyde ister, makro düzeyde AGB üye ülkeleri ile devam etmekte olduğu sıkı ekonomik ilişkilerden ötürü, Kırgızistan AGB'ye katılmaya olumlu bakmıştır. Çalışmada, kısa vadede tüketiciler refah kaybı yaşayabileceği gibi, uzun vadede Kırgız ekonomisi Çin mallarını yeniden ihraç etme merkezi olmaktan vazgeçerek, yurt içinde üretim artışı yaşanacağı görülmüştür. Ayrıca, yabancı sermaye ve yeni teknolojilerin Gümrük Birliği etkisi ile ekonomik alt yapıyı olumlu etkileyeceği görülmüştür. Ancak dış ticaret yapısında mevcut olan sorunları ortadan kaldırmak, sahip olduğu potansiyelleri ekonominin gelişmesine yol açacak şekilde yönlendirebilmek önemli ön koşullardır.

Anahtar Kelimeler: DIŞ TİCARET, GÜMRÜK BİRLİĞİ, KIRGIZİSTAN

ABSTRACT

Kyrgyzstan's Foreign Trade Model and Expectations from Eurasia Customs Union.

Guldarkhan Makhamatzhan kyzy

On 1 January 2010, the Eurasian Customs Union (EACU) treaty came into force which was established by Belarus, Kazakhstan and Russian Federation. Later, leaders of Belarus, Kazakhstan and Russia Federation have signed the treaty for the establishment of Eurasian Economic Union (EAEU). On 1 January 2015, the Eurasian Economic Union treaty came into force. Treaty aiming for Armenia's and Kyrgyzstan's accession to the Eurasian Economic Union were signed on 9 October and 23 December 2014, respectively. Armenia's accession treaty came into force on 2 January 2015. Kyrgyzstan's accession treaty came into effect on 6 August 2015.

In this paper, we discuss the changes on the economic and foreign trade progresses after the accession of Kyrgyzstan in this treaty.

It is necessary to carry out various economic studies at macro and micro level in order to examine the effects of the Customs Union on economy of developing countries like the Kyrgyz economy. Micro level analyzes involve the changes that may occur on some sectors after entering the Customs Union. The macro level analyzes are based on cooperation and coordination of markets of the participating countries and institutions. Kyrgyzstan has had a positive view of joining the EACU because of continuous, tight economic relations with member states of EACU. In our finding, in the short term consumers may lose welfare but in the long term the Kyrgyz economy expected that stop being the re-export center for China's good and domestic production may increase. Furthermore, foreign investment and new technologies will have a positive affect on the economic infrastructure with the influence the Customs Union. However elimination of existing problems at Kyrgyzstan's foreign trade structure and being able to lead the potentials to develop economy are important preconditions.

Key Words: FOREIGN TRADE, CUSTOMS UNION, KYRGYZSTAN.

ÖNSÖZ

Ülkeler, piyasalarda bulunmayan veya yüksek maliyetli kaynakları iç piyasaya çekme, üretim faktörleri arasında etkin dağılıma yol açma, rekabeti artırma yolu ile verimliliği yükseltme, ölçek ekonomileri vb. dolayısıyla sağladığı yararlarından ötürü küresel veya bölgesel boyutta dış ticareti serbestleştirme adımlarına koyulmuştur. Özellikle söz konusu adımlar 19. asırdan sonra hız kazanmıştır. Kırgızistan da egemenliğine kavuştuktan sonra liberalleşme politikalarına özelce yaklaşmıştır. Refah artışını sağlama ve dünya ekonomisine entegre olma amacıyla dış ticareti serbestleştirme çabalarına girmiştir. Bu doğrultuda Belarusya, Kazakistan ve Rusya arasında kurulan Avrasya Gümrük Birliği'ne katılma isteği ile birliğe girme sürecini takip eden Yol Haritası kabul edilmiştir. 2015'in Mayıs ayından itibaren Kırgızistan AGB üyeliğine resmi olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Kırgızistan'ın, Avrasya Gümrük Birliği'ne katılması sonucunda, Kırgız dış ticaretinde, genel olarak ekonomisinde ortaya gelebilecek olası değişiklikleri analiz etmek ve değerlendirmektir. Kırgızistan dış ticaretinin egemenlikten bugünlere kadarki gelişme durumu incelenmiş, mevcut ve potansiyel gelişme gözden geçirilerek, Birlik süresince beklenen olası olumlu ve olumsuz değişiklikler, ekonomisinin birliğe entegre olmakta karşı karşıya kaldığı mevcut sorunlar belirtilerek, onların ortadan kaldırılması için çözüm önerileri ve tavsiyeler sunulmuştur.

Tez çalışması sürecinde; tezin başlaması, ilerlemesi ve bitmesi sürecinde benden daha gayretli olduğunu düşündüğüm ve her türlü yardım ve desteği temin eden değerli danışman hocam Prof.Dr. Gülden Ülgen'e, uzakta olsa bile benimle birlikte heyecanlanan ve strese giren diplomalarımın gerçek sahipleri olan anneme, babama, kardeşlerime ve bu mezkur süreç de dahil her daim yanımda olan tüm dost ve kardeşlerime ayrı ayrı teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET KAVRAMI, DOĞUŞU VE EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİLERİ.....	4
1.1. Dış Ticaret Kavramı, Doğuşu, Gelişme Tarihi ve Etkileri	4
1.1.1. Dış Ticaret Kavramı	4
1.1.2. Dış Ticaret Teorileri.....	5
1.1.2.1. Dış Ticaret Teorilerinde Klasik Görüşler	5
1.1.2.1.1. Merkantalizm	5
1.1.2.1.2. Fیزیokrasi	6
1.1.2.1.3. Mutlak Üstünlük Teorisi	7
1.1.2.1.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	9
1.1.2.1.5. Heckscher-Ohlin Teorisi	11
1.1.2.2. Dış Ticaret Teorilerinde Yeni Gelişmeler	14
1.1.2.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi	14
1.1.2.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi	15
1.1.2.2.3. Ürün Dönemleri Teorisi	15
1.1.2.2.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	16
1.1.2.2.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi	17
1.1.2.2.6. Monopolcu Rekabet Teorisi	17
1.1.2.2.7. Endüstri-içi Ticaret Teorisi.....	18
1.1.3. Dış Ticaretin Ekonomik Etkileri	18
1.1.3.1. Kaynak Dağılımına Etkisi	19
1.1.3.2. Ölçek Ekonomileri Etkisi	19
1.1.3.3. Girdi Sağlama Etkileri	20

1.1.3.4.	Tüketim Etkisi	20
1.1.3.5.	İhracat Üzerindeki Etkisi	21
1.1.3.6.	İthalat Üzerindeki Etkisi	21
1.1.3.7.	Dış Rekabet Etkisi	21
1.1.3.8.	Yatırım Etkisi	22
1.1.3.9.	Teknoloji Transferi Etkisi	22
1.1.4.	Dış Ticaret Yapmanın Nedenleri	23
1.1.4.1.	Ülkeler Arasında Fiyat Farklılıkları	23
1.1.4.2.	Ülke İçinde Üretimin Yeterli Olmaması	24
1.1.4.3.	Ürün Farklılaştırılması	24
1.2.	Dış Ticaret Teorilerine Göre Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Türleri ve Etkileri	24
1.2.1.	Ekonomik Entegrasyon Kavramı	24
1.2.2.	Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Aşamaları	27
1.2.2.1.	Tercihli Ticaret Anlaşmaları	27
1.2.2.2.	Serbest Ticaret Bölgesi	27
1.2.2.3.	Gümrük Birliği	27
1.2.2.4.	Ortak Pazar	27
1.2.2.5.	Ekonomik ve Parasal Birlikler	27
1.2.2.6.	Tam Ekonomik Birlik	28
1.2.2.7.	Siyasi Birlik	28
1.3.	Gümrük Birliği Teorileri ve Ekonomik Etkileri	28
1.3.1.	Gümrük Birliği Teorileri	28
1.3.1.1.	Viner'in Gümrük Birliği Teorisi	28
1.3.1.2.	Gümrük Birliği Teorilerinde Viner'den sonraki Gelişmeler	30
1.3.2.	Gümrük Birliği'nin Ekonomik Etkileri	31
1.3.2.1.	Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri	31
1.3.2.2.	Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri	33

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'da DIŞ TİCARETİN PİYASA EKONOMİSİ DÖNEMİNDE GELİŞME DURUMU	36
2.1. Kırgızistan	36

2.1.1.	Kırgızistan Hakkında Genel Bilgiler	36
2.1.2.	Kırgızistan'ın Üye Olduğu Başlıca Ekonomik ve Siyasi Birlikler	37
2.1.3.	Serbest Ekonomik Bölgeler	44
2.2.	Piyasa Ekonomisi Döneminde Kırgızistan Ekonomisinin Gelişme Durumu	47
2.2.1.	Bağımsızlığın İlk Yıllarında Ekonomik Durum	47
2.2.2.	Sektörel Durum	48
2.2.3.	Ekonominin Gelişme Durumu	54
2.3.	Kırgızistan'da Dış Ticaretin Piyasa Ekonomisi Döneminde Gelişme Durumu	60
2.3.1.	Kırgızistan Dış Ticaretinin Yapısı	60
2.3.2.	Kırgızistan'ın İhracat Yapısı	63
2.3.2.1.	İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı	63
2.3.2.2.	İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı	65
2.3.2.3.	İhracatın Mallara Göre Dağılımı	66
2.3.3.	Kırgızistan'ın İthalat Yapısı	69
2.3.3.1.	İthalatın Sektörlere Göre Dağılımı	69
2.3.3.2.	İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı	70
2.3.3.3.	İthalatın Mallara Göre Dağılımı	72
2.3.4.	Kırgızistan'ın Ödemeler Bilançosunun Yıllara Göre Değişimi	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRASYA GÜMRÜK BİRLİĞİ VE BEKLENTİLER.....	77
3.1. Avrasya Gümrük Birliği	77
3.1.1. Rusya Federasyonu.....	79
3.1.2. Kazakistan	83
3.1.3. Belarusya	88
3.1.4. Ermenistan	92
3.1.5. Kırgızistan'ın AGB Üyesi Ülkeler ile Ekonomik İlişkileri	95
3.2. Kırgızistan Ekonomisinin Üye Ülkeler Ekonomisi ile Karşılaştırılması	100
3.2.1. Gelir Düzeyi Açısından Karşılaştırma	100

3.2.2.	Fiyat İstikrarı ve İstihdam Açısından Karşılaştırma	101
3.2.3.	Piyasa Büyüklüğü Açısından Karşılaştırma	103
3.2.4.	İş Ortamı Açısından Karşılaştırma	104
3.3.	Kırgızistan'ın Avrasya Gümrük Birliği'nden Beklentileri	107
3.3.1.	Avrasya Gümrük Birliği'nden Kırgızistan İçin Beklenen Olumlu Etkiler	109
3.3.2.	Avrasya Gümrük Birliği'nden Kırgızistan İçin Beklenen Olumsuz Etkiler	113
SONUÇ	.....	118
KAYNAKÇA	.....	122

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kırgızistan'da Serbest Ekonomik Bölgeler	46
Tablo 2: Sektörler İtibari ile GSYİH, %	50
Tablo 3: Sanayi Sektörünün Alt Sektörlere Göre Dağılımı, %	51
Tablo 4: Kırgızistan'da Hizmet Sektörünün Alt Gruplandırılması, 2015	54
Tablo 5: Kırgızistan'ın Bazı Makroekonomik Göstergeleri	59
Tablo 6: Yıllar İtibariyle İhracat İthalat Değişimi, milyon ABD doları	62
Tablo 7: Kırgız Cumhuriyeti İhracatında İlk 10 Ülke, milyon ABD doları	65
Tablo 8: Başlıca İhraç Malları	67
Tablo 9: Başlıca Yeniden İhraç Edilen Mallar	69
Tablo 10: Kırgız Cumhuriyeti İthalatında İlk 10 Ülke, milyon ABD doları	71
Tablo 11: Başlıca İthalat Malları, %	72
Tablo 12: Kırgız Cumhuriyeti Ödemeler Bilançosu Yıllık Analitik Sunum (2011-2014)	75
Tablo 13: Rusya Ekonomisinin Bazı Makroekonomik Göstergeleri	83
Tablo 14: Kazakistan Ekonomisinin Bazı Makroekonomik Göstergeleri	87
Tablo 15: Belarus Ekonomisinin Bazı Makroekonomik Göstergeleri	91
Tablo 16: Kırgızistan ve AGB üye ülkeleri ticari ilişkileri, 2014	99
Tablo 17: Üye Ülkelerin Gelir Düzeyi Açısından Karşılaştırılması, ABD doları .	100
Tablo 18: Legatum Refah İndeksi, 2015	101
Tablo 19: Üye Ülkelerin Sanayisinin Gelişmişliği.....	103
Tablo 20: Üye Ülkelerin Piyasa Büyüklüğü Açısından Karşılaştırılması	104
Tablo 21: Kırgızistan'a Gelen DYY'ın Ülkeler İtibari İle Değişimi	107

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Toplam İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (%), 2015	57
Şekil 2: Kırgızistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler	61
Şekil 3: Kırgız Cumhuriyeti Dış Ticareti Dengesindeki Değişimler	63
Şekil 4: Kırgızistan İhracatının Madde Grupları Olarak Farklandırılması	68
Şekil 5: Kırgızistan'a İthal Edilen Başlıca Mal Grupları	73

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AEB: Avrasya Ekonomik Birliği

AGB: Avrasya Gümrük Birliği

AR-GE: Araştırma Geliştirme

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

EİT: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

DEİK: Türkiye Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

İKT: İslam Konferansı Teşkilatı

İMF: International Monetary Fund

OESD: Organisation for Economic Co-Operation and Development

KİBİ: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği

K.C.: Kırgız Cumhuriyeti

K.C.İ.K.: Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Kurumu

K.C.M.B.: Milli Bankası Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TOBB.: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TÜFE: Tüketici Fiyatları Endeksi

SEB: Serbest Ekonomik Bölge

ŞİÖ: Şanghai İşbirliği Örgütü

SSCB: Sovyet Sosyalisit Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Belli bir zaman içerisinde belli bir ülkenin başka ülkeler ile mal alım satımına girmesi, bu ülkeler arasında yapılan dış ticareti göstermektedir. Dış ticaret iç piyasada mevcut olmayan veya olsa bile yüksek maliyetli olan, mal ve hizmetleri dış piyasalardan iç piyasaya aktarmakla beraber, üretim faktörlerinin sektörler arasında etkin dağılımına yol açar, yurt içi rekabeti arttırarak verimliliğin kazanılmasına sebep olur, piyasa hacmini yükselterek yurt içi üreticilerin ölçek ekonomilerinden faydalanmalarını sağlar. Nihai hedef yurt içinde refah seviyeyi yükseltmektir.

Dünya ekonomisinde yaşanan ticari serbestleşme doğrultusundaki girişimleri ve yaklaşımları, küresel ve bölgesel olarak ikiye ayırabiliriz. Küresel düzeyde ticaretin serbestleştirilmesinde Dünya Ticaret Örgütü başta iken, diğer tarafta bölgesel ticaret anlaşmaları ön plandadır. 1991’de bağımsızlığına kavuşan Kırgızistan ülke içinde refah artımını sağlamak amacıyla küresel ve bölgesel boyutta dış ticarete libelleşme yoluna girmiştir. Bu doğrultuda 1998’de eski SSCB ülkeleri içinden ilk olarak DTÖ üyeliğine kabul edilmiştir. DTÖ müzakereleri çerçevesinde dünyanın bir çok ülkesi ile ticari ilişkiler yürütmeye başlamıştır. Bölgesel boyutta entegrasyon yoluna gidilmesine 2010’da Belarusa, Kazakistan ve Rusya tarafından kurulan Gümrük Birliğe üye olması örnektir.

Bu çalışmada Kırgızistan’ın, Belarusa, Kazakistan ve Rusya tarafından kurulan Gümrük Birliği’ne katılması sonucunda, Kırgız dış ticaretinde, genel olarak ekonomisinde ortaya gelebilecek olası değişiklikler ele alınmaya çalışılmıştır. Gümrük Birliğine katılmak Kırgızistan’a teorik, politik ve pratik düzeyde çeşitli etkileri beraberinde getirecektir. Ancak bir iktisadi çalışmanın kurallarına uygunluk sağlanarak burada ekonomik etkiler ele alınmıştır.

Kırgızistan’ın Gümrük Birliği’ne katılımını daha kapsamlı bir şekilde analiz etmek için, Kırgızistan’ın DTÖ üyesi olması nedeni ile ortaya çıkabilecek olası zorlukları da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Böyle bir üyelik, üye ülkelere DTÖ altındaki taahhütlerini yerine getirmekte engel olabilecek bölgesel anlaşmalara gitmeye izin vermez. Buna göre, Gümrük Birliği’ne Kırgızistan’ın üyeliği liberalleşmeye karşın ek bir engel olarak kabul

edilir. Ancak, bu durumun, diğer üye ülkelerin de DTÖ üyesi olduğunu belirterek, Gümrük Birliği'nde temel sorun olmadığı düşünülmektedir.

Bazı istatistiksel göstergeler açısından ele alındığında Kırgız Cumhuriyeti küçük bir ülkedir, ancak bölgedeki stratejik konumu dikkate alınrsa, Kırgız ekonomisi büyük bir potansiyele sahip olduğu söylenilebilir. Çin diğer komşu ülkeler ile aktif ticari gücü değil, özellikle yüksek demografik ve ekonomik dinamizmi ile dünya dikkatinin kendine çekmektedir. Aynı zamanda, Rusya'nın Kırgızistan'ın Gümrük Birliği'ne katılmasına ilişkin ısrarcı yaklaşımı, Rusya'nın hakimliliğinin sadece bölgede değil dünyada arttırmasına özenmesinden haber vermektedir. Küçük ve yeniden gelişme yolunda olan Kırgızistan ekonomisi, küresel rekabet şartlarında büyüme potansiyelini arttırmak ve üretkenliğini geliştirmek için istikrarlı ve uzun vadeli büyümeye ihtiyaç duymaktadır. Ülke, güçlü ekonomilere sahip büyük ülkeler ile komşudur. AGB üyesi iki ülke, Kazakistan ve Rusya, özellikle enerji alanında stratejik kaynaklara sahiptir, Çin ise, dünya ekonomisinde hızla büyüyen güç olarak yakınlıkta on yıl içerisinde dünya düzenini değiştirebilecek konuma gelmiş bulunmaktadır. Böylece Kırgızistan, sürekli kendi etki alanını genişletmeye çalışan büyük oyuncuların bulunduğu bölgede yerleşmiş bulunmaktadır. Bunun dışında Kırgızistan, sadece eski Sovyet Ülkesi olduğundan değil, aynı zamanda yürütülmekte olan Rusya ile imzalanan Bölgesel Ticaret anlaşmaları, Rusya'da çalışan binlerce Kırgız vatandaşlarının gönderdikleri milyarlarca para transferlerinden dolayı Rus ekonomisine büyük ölçüde bağımlı kalmaktadır. 1998'den bu yana DTÖ üyesi olarak Kırgızistan, ülke ithalatının ve yeniden ihracatının temelini oluşturan Çin ile serbest ticari ilişkiler yapmaktadır. Ayrıca Çin Kırgızistan'daki etkisini güçlendirmek için kendi ürünlerini ulaştırmada kolaylık sağlayacak alt yapı yatırımlarını arttırmaktadır.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmada Türkçe, Rusça kaynaklar yanında, mümkün olduğunca ilk elden kaynaklara yer verilmeye çalışılmış ve ayrıca uluslararası yayınlardan da yararlanmıştır. Birinci bölümde, öncelikle dış ticaret teorilerinin tarihsel gelişimi, ülkeleri dış ticarete sürükleyen nedenler ve dış ticaretin ülkelerin ekonomilerine sağladığı etkilerden bahsedilecektir. Dış ticaret teorileri daha çok geleneksel ve yeni dış ticaret teorilerine dayandırılarak anlatılacaktır. Daha sonra dış ticaret teorilerinde bölgesel

ekonomik bütünleşmelerin türleri, onun içinde Gümrük Birliği teorileri ve Gümrük Birliğinin ekonomiye olan statik ve dinamik etkileri anlatılacaktır.

İkinci bölümde, ilk önce bağımsızlığından bugüne kadarki Kırgız ekonomisinin gelişme durumuna, daha sonra Kırgızistan'ın dış ticaret yapısı, Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi verilerinden oluşturulan tablo ve şekillere yer verilerek incelenecektir. Kırgızistan'ın dış ticareti ihracat yapısı ve ithalat yapısı olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Ayrıca 2011'den 2015'e kadarki Ödemeler Bilançosu'nun beş yıllık durumu incelenmiştir.

Çalışmanın ana konusu son bölümde ise Avrasya Gümrük Birliği'nin kuruluşu, tarihi gelişimi, üye ülkelerin SSCB'nin dağılmasından günümüze dek ekonomik gelişme durumlarından sırasıyla bahsedilmiştir. Ardından Kırgız ekonomisi ve üye diğer üç ülke ekonomileri çeşitli kriterlere dayandırılarak karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sırasında ve üye ülkelerin makro ekonomik göstergelerini sunmakta verilerin sağlamlılığı ve çelişkileri önlemek amacıyla uluslararası veri kaynaklarından yararlanmaya özen gösterilmiştir. Bunun yanında bazı ülkeler (Belarusya ve Ermenistan) hakkında bilgilere ulaşmakta kaynak darlığı ile karşı karşıya kalarak ülkelerin İstatistik Kurumu verilerinden yararlanılmıştır. Kırgızistan'ın Gümrük Birliğe üye olmasının ardından, dış ticaretinde, genel olarak ekonomisinde beklenen olası değişikliklerin ortaya koyulmasına çalışılmıştır. Beklenen olası değişikliklere olumlu ve olumsuz olarak sıra sıra değinilmiştir. Bu sırada Kırgız ekonomisinin birliğe entegre olmakta karşı karşıya kaldığı mevcut sorunlar belirtilerek, onların ortadan kaldırılması ve Gümrük Birliği üyeliğinin Kırgız ekonomisinin gelişmesine daha etkin faydalar sağlaması için çözüm önerileri ve tavsiyeler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET KAVRAMI VE EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİLERİ

1.1. Dış Ticaret Kavramı, Teorileri ve Nedenleri

1.1.1. Dış Ticaret Kavramı

Uluslararası ekonomik ilişkilerin en eskisi ve geleneksel düzeyde diğer ekonomik ilişkilere göre daha hızlı gelişen mal ticareti, elbette, dünya ekonomisini araştıran ekonomistler için de ilk ve devamlı araştırma konusu olmuştur. İktisatçıların uluslararası ekonomik ilişkiler hakkındaki teorik görüşleri dünya ekonomisinde olan kitlesel değişimleri kapsamıştır ve bazılarının ortaya attığı hipotezler de daha sonra pratik açıdan kanıtlanmıştır.¹

Bir ülkenin, belli bir zaman içerisinde başka ülkeler ile mal alım satımına gidilmesine dış ticaret adı verilmektedir. Geleneksel olarak kabul edilen tanıma göre, dış ticaret, sadece mal ve hizmet akımını kapsar ve bunların ulusal sınırların dışına akışı ile ilgilenir.² Dış ticaret kavramının tanımlanması yapılırken söylenen diğer bir görüş, ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticaretine, sermaye ticaretinin de, hatta buna ulusal sınırların dışına çıkan fikri hakların da eklenmesi gerektiğini öne sürer. Ancak günümüze kadar ülkelerin dış ticaret ilişkileri analiz edilirken çoğu zaman mal ve hizmet akımı dikkate alınmıştır ve sermaye ve fikri hakları ticaretine ağırlık verilmemiştir. Ayrıca mal akımı ülkelerin dış ticaretinde her zaman ön sırada olmuştur ve araştırmalarda da mal ticaretine daha çok önem verilmiştir.³ Dolayısıyla bu araştırmada da hizmet, sermaye ve fikri hakları ele alınmayıp, mal ticaretinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Bir ülkenin dışarıya mal satımı ihracat olarak adlandırılırken, başka ülkelere mal alımı ithalat olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla dış ticaretin kısaca tanımlanması, ülkeler arasında gerçekleştirilen ihracat ve ithalat faaliyetlerin toplamıdır, gibi yapılabilir.⁴

¹İ.A.Novoselski, **Mejdunarodnaya Torgovlya**, İstitut Mejdunarodnoy Torgovli i Prava, Moskva, 2007, s.4.

²S.İ.İvanova, **Osnovy Ekonomiçeskoj Teorii**, Kniga 2, Moskva, Vita, 2008, s. 209.

³R.İ.Hasbulatov, **Mejdunarodniye Ekonomiçeskiye Otnoşeniye**, Moskva, Yuart, 2014, s.23

⁴İ.A.Fillipova, **Organizatsiya Mejdunarodnoy Torgovli**, Ulyanovskiy Gosudarstvenniy Tehniçeskiy Universitet, Ulyanovsk, 2002, s. 5.

Dünyada her hangi bir ülke kendi kendine yeterli olmadığından, içtalep yetersizliğini gidermek amacıyla başka ülkeler ile mal alım satımına yönelmektedir. Bunun nedeni iki tarafın da ticaretten fayda görüyor olmasıdır. Zamanla insan ihtiyaçlarının artması, üretim teknolojilerinin gelişmesi ve haberleşme ve ulaşım alanlarında kaydedilen ilerlemeler dış ticaretin gelişmesine yol açan önemli faktörlerden olmuştur.⁵ Ülkeler arasında dış ticaretin yapılması iç talep yetersizliğini giderme, refah artışı gibi faydalı etkiler yaratsa bile ödemeler dengesinde aşırı açıklığa, dış borçların büyümesine ve kronikleşmesine, dolayısı ile döviz kurunda aşırı dalgalanmalar gibi ters sonuçlar göstererek, ülke içinde kriz yaşanmasına neden olabilir. Bu nedenle dış ticareti iyi yönetmek lazımdır.⁶

Dış ticaret kavramını açıkladıktan sonra dış ticaretin ekonomik etkilerine geçmeden önce, dış ticaret teorilerinin tarihi gelişimini ele alalım.

1.1.2. Dış Ticaret Teorileri

1.1.2.1. Dış Ticaret Teorilerinde Klasik Görüşler

Dış ticaret teorilerinde klasik görüşler olarak ilk önce merkantalizm ve fizyokrasi dönemindeki dış ticaretle ilgili görüşler veya yürütülen politikalar ele alınacaktır. Daha sonra Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi, ardından David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, son olarak da Heckscher-Ohlin Teorisi ele alınacaktır.

1.1.2.1.1. Merkantalizm

Kapsamlı bir şekilde ilk olarak ülkelerin dış ticaret ilişkileri Adam Smith'in '*Milletlerin Zenginliği*' kitabında ele alındığı kabul görülse bile, ondan önceki dönemlerde de dış ticaretin mevcut olduğu malumdür. Bilindiği gibi, klasik teoriden önceki ekonomik ve

---

⁵Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori ve Politika Uygulamaları**, Geliştirilmiş 15. Baskı Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003. s. 11.

⁶Aleksey Kireev, **Mejdunarodnoe Mikroekonomika: Dvijenie Tovarov i Faktorov Proizvodstva**, Çast 1, İzdatelstvo Alfa, Moskva, 1997, s. 15

siyasal doktrin Merkantalizm idi.⁷ Dolayısıyla merkantalizm dönemine ait yürütülen dış ticaret politikaları ve görüşleri ele almakta yarar vardır.

Dış ticaret ilişkilerinin başlangıç noktası olan merkantilizm düşünce akımı xvı yüz yıldan xvıı yüz yılın sonuna kadar hakimliliğini sürdürmüştür. Merkantilizm düşüncelerini Batı Avrupa'da yaşayan bazı devlet yöneticileri ve o anın bilim adamları ortaya atmışlardır.⁸ Merkantilistler dış ticaret politikasında üç temel amaca yönelmişlerdir. Birincisi, milli ve güçlü devlet. İkincisi altın, gümüş gibi kıymetli madenler sahipliği. Üçüncüsü ise, dış ticaret gereklidir. Bunu bu şekilde açıklamaktaydılar. Hazinesinin altın stokunu arttırmak için “artık” yani ödemeler dengesinde fazlalıklar oluşturmak gerektiğini ve bu fazlalığın artırılmasında dış ticaretin hayati önem taşıdığını savunmaktaydılar⁹. Aynı zamanda hazinenin altın stoku ekonomik ve siyasi açıdan güçlü devletin yapılanmasına neden olmuştur.¹⁰ Denildiği gibi merkantalistler altını ve diğer değerli madenleri servetin kaynağı olarak gördükleri için ticaret dolayısıyla dışarıdan gelen altın ve başka değerli madenlerin ülke içinde kalabilmesi için, ülkede sürekli olarak hükümet tarafından yoğun korumacılık politikaları uygulanmıştır. Bu politika ithalatı kısıp, ihracatı arttırmaya yöneliyor olduğundan özellikle tüketim malları hiç, ya az ithal edilmeliydi. Ülkeler arasındaki gümrükler şiddetle savunulmuştur.¹¹

Ancak, dünyadaki altın stoku sabit düzeyde olduğundan bazı ülkelerin hazinesinde altının artması, diğer bir ülke hazinesinde altın miktarının azalması anlamına geliyordu. O halde bir ülkenin zengin olması başka bir ülkenin fakirleşmesi sonucunda gerçekleşebilecekti. Dolayısıyla bu görüş sonucunda, doğal olarak ekonomik milliyetçilik ortaya çıkmaktadır ve serbest dış ticaret görüşü ilkelerine karşı gelmektedir.¹²

---

⁷Zeyyat Hatiboğlu, **Temel Uluslararası İktisat**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 57.

⁸Orhan Oğuz, **İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler**, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1992, s. 415.

⁹V.P.Kolesov ve M.V. Kulakov, **Mejdunarodnaya Ekonomika**, İNFRA-M, Moskva, 2004, s.18.

¹⁰Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 15

¹¹F.İ.Fomiçev, **Mejdunarodnaya Torgovlya**, 2-İzdanie, Pererabotannoe i Dopolnennoe, İNFRA-M, Moskva, 2001, s. 3.

¹²İlhan Uludağ ve Tomris Yılmaz, **Uluslararası Ekonomi Reel Yönden Analiz**, Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 18.

1.1.2.1.2. Fizyokrazi

Merkantilizmin görüşlerine tepki olarak ortaya çıkan fizyokrazi okulu zamanla iktisadi düşünceler tarihinde merkantilizmin yerini almıştır. Fizyokrazi görüşlerinin büyük kısmı girişimci çiftçilerden ve tarımsal üreticiyi ön plana çıkarmak isteyen Fransız reformcuların görüşleridir.¹³

Fizyokratlar servetin, merkantilistler gibi mübadele sonucu değil, üretim sonucu doğacağını savunmuşlardır. Başka bir ifade ile servetin kaynağının para değil üretim, ayrıca tarımsal üretim olduğunu öne sürmüşlerdir. Tarım ekonominin merkezi olarak kabul görüldüğü için, ticarete çok önem verilmemiştir. Ülke refahının artmasında toprak tek neden iken, tüccarlara ve maliyecilere pür üretim yapmayan “hor” ismi verilmiştir.¹⁴ Onların görüşlerine göre, dış ticaretin başlıca amaçlarından bir tanesi tarım ürünlerine dış alemde yeni pazarlar bulmak ve tarım ürünlerinin ihracatını arttırmaktır. Sanayi mallarının ihracı değil, tarım ürünlerinin ihracı ülkeye kazanç sağlayacaktır. O yüzden tarım ürünlerinin iç ve dış piyasalarda satışını engelleyen korumaların kaldırılması gerekmektedir. Ticaret tarımsal üretimin azalmamasına, tersince yükselmesine neden olan şekilde gerçekleşmesi lazımdır.¹⁵ Dış Ticaret, fizyokratlar tarafından çok fazla önemsenmese de, fiyat düzeyinin uygunluğu için serbest dış ticaretin kaçınılmaz olduğu kabul görülmüştür.

1.1.2.1.3. Mutlak Üstünlük Teorisi

Aralarında ticaret yapan ülkeler için dış ticaretin rasyonel ve yararlı olduğunun, İngiliz iktisatçısı Adam Smith’in ‘*Doğayı araştırma ve ulusların zenginliğinin sırları*’ makalesinde belirlenmesi, daha sonra ortaya atacağı mutlak üstünlük teorisine temel olmuştur.¹⁶ Adam Smith ‘*Milletlerin Zenginliği*’ emeğinde uluslararası uzmanlaşma görüşü ile şunu ortaya

¹³B.A.Çernenko, **Mejdunarodny Biznes**, Uçebnik Sank- Peterburgskogo Universiteta Servisa i Ekonomiki, Sank-Peterburg, 1997, s. 27.

¹⁴Ahmet Kamacı, **Dış Ticaretin Büyüme, İstihdam ve Reel Ücretler Üzerindeki Etkisi**, Basılmamış Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 24.

¹⁵Dina Karibayeva, **Kazakistan’ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişme**, Basılmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, ss. 5-6.

¹⁶Fillipova, **a.g.e.**, s. 18.

koymuştur: Ülkeler serbest dış ticaret ilişkilerine girecekler çünki dış ticaret ilişkilerinde ihracatçı veya ithalatçı olmalarına bakılmaksızın, taraflar mutlaka kazançlı çıkacaklardır.¹⁷

Mutlak üstünlükler teorisi aracılığıyla serbest ticaret, uluslararası ticaret ve uzmanlaşmanın yararları gösterilmektedir. Buna göre, her hangi bir ülke başka ülkeye göre herhangi bir malı az maliyet ile üretiyorsa, o mal üzerinden uzmanlaşmaya gitmeli ve söz konusu malları ihraç ederek yüksek maliyetle üretebildikleri malları ise dışarıdan ithal etmelidir. Burda maliyet olarak sadece emeğin maliyeti ele alınmıştır. Her hangi mal üzerinden uzmanlaşarak üretimini yürüten ülkenin sahip olduğu üstünlük, üretime sadece işgücü katıldığı için, ülkeler arasındaki işgücü verimliliği farklılığıdır. Yani bir ülkenin herhangi bir malı ucuza üretebilmesinin nedeni avantajlı üretim teknolojisine sahip olmasıdır. Böylece iki ülke arasındaki emeğin birinin diğerinden daha verimli olması dış ticaret unsurunun doğmasına neden olmaktadır.¹⁸

Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi Emek-Değer Teorisi'ne dayanmaktadır. Emek-Değer Teorisinin öne sürdüğü ilke ise, bir malın bir diğer mal ile, üretimlerinde kullanılan zamanın birbirine oranlanması sonucu takas edilebilir şeklindeyir. Bunu aşağıdaki gibi bir örnekle açıklamıştır. Mesela, bir gömleğin üretimi için 10 saat, bir çift ayakkabının üretimi için ise 40 saat gerekli ise, bu demektir ki bir çift ayakkabı dört gömlekle takas edilebilir. Yani dört gömlekle için kullanılan emek, bir çift ayakkabı için kullanılan emeğe eşittir. Bu düşünce, iş gücünün bir sanayiden bir diğerine serbestçe hareket edebildiği veri bir piyasada geçerlidir. Burdan her hangi malın üretiminde harcanan süre malın gerçek maliyetini gösterir gibi sonuç çıkarmak mümkündür.¹⁹

Sonuç olarak, Mutlak Üstünlük Teorisi uluslararası ticaretin yapılması nedenini bilimsel olarak açıklamakta verimli olan teorilerden bir tanesidir. Ancak bazı eksikliklerinden dolayı uluslararası ticaret kavramını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Örneğin, ilk olarak, mutlak

---

¹⁷E.E.Gujva ve diğerleri, **Mirovaya Ekonomika**, Uçebnoye Posobie SPb, Moskva, 2009, s. 119.

¹⁸L.A.Volovik, **Osnovy Vneřnoekonomičeskoj Deyatelnosti**, Kaliningradski Gosudarstvennyj Universitet uçebnoye posobie, Kaliningrad, 1998, s. 25.

¹⁹İstanbul Ticaret Odası, **Uluslararası Hizmet Ticaretinde Gelişmekte olan Ülkeler ve Türkiye**, İstanbul, Yayın No 364 2008, ss. 64-65.

üstünlükler teorisi dış ticareti sınırlayıcı yönde förmüle edilmiştir. Çünkü eğer her hangi bir ülke mutlak üstünlük koşulu özelliğine sahip değilse, onun için dış ticaret yapmak oldukça sınırlı hale gelmektedir. Başka bir durum daha var, eğer ticaret yapan tarafların biri ticarete konu olan malların hepsinden mutlak üstünlüğe sahipse, durum nasıl olacak. Teori gereği böyle bir durumda ticaret yapılamaz. Ancak bu sorulara cevabı David Ricardo Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinde verebilmiştir.²⁰

1.1.2.1.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo tarafından üretilmiş olan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, ülkelerin ticari ilişkisinde hangi malı ihraç, hangi malı ithal etmesi gerektiğini förmüle eden bir analizdir.²¹ Teori'ye göre ülkeler malları diğer ülkelerden elde edebileceği durumda bile, başka ülkeler ile ticari ilişkilere girmesi yani dış ticaretin gerçekleşmesi ülkelere fayda getirecektir. Sebebi, bir ülke belli bir malın üretiminde diğer bir ülkeye göre veya ülkelere karşı mutlak üstünlüğe sahip olsa bile bazı mallar iki farklı ülkede üretildiği durumda karşılaştırmalı üstünlük kavramı ortaya çıkabilir veya tersince bazı malların üretiminde hiç bir üstünlüğe sahip olmadığı durumlar ortaya çıkabilir. Eğer ülkeler karşılaştırmalı olarak üstünlüğe sahip olan belli bir mal üretimi üzerinde uzmanlaşmaya giderse, uzmanlaşmadığı mal için, kendi ülkelerinde üretebileceklerinden daha fazla diğer maldan elde etmeleri mümkün olacaktır.²² Analizden böyle bir sonuç daha çıkarmak mümkündür; eğer bir ülke uzmanlaşmaya gittiği mala talep az olursa dünya pazarında bu ülkenin dış ticaretten kazançlı çıkması sınırlı olacaktır.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, mevcut üretim yapısını veri olarak kabul alır. Böyle bir durumda az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yol gösterici çözümler üretilemez. Çünkü, mevcut üretim seviyesi ülkenin gelişmişlik seviyesini belirlediği için, az gelişmiş ülkelerin

---

²⁰Dilek Aykut Seymen, “Dış Ticarete yeni korumacı eğilimler ve Türk Dış Ticareti açısından değerlendirilmesi,” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (Ekim-Aralık) Cilt 4, No.4 2002, ss. 7-12.

²¹K.G.Borodin, “Teoria Mejdunarodnoy Torgovli i Torgovaya Politika, Mirovaya ekonomika,” **Rossiyski Vneşnoekonomičeski Vestnik**, (Ocak) Cilt 4, No.12, 2006, ss. 9-10.

²²Emin Ertürk, **Uluslararası İktisat**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Alfa Basım Yayımı, İstanbul, 2001, s.19.

karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda ihtisaslaşmaları ancak geri kalmışlığın sürdürülmesine devam etmesine neden olacaktır. Dış ticaret ile sağlanacak milli gelirin, tüketimin artması gibi yararlar, ekonominin üretim yapısı değişmeyeceğinden, ancak üretim yapan alanlarda çalışanların veya bu malları ihracat yolu ile ticarete konu yapan grupların refahını arttıracaktır.²³

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi günümüzde ülkeler arasında yapılan dış ticaret avantajlarını anlatmakta hala gücünü korumaya devam etse bile, teorinin bazı önemli eksik ve aksaklıklarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.²⁴

1. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Emek-Değer teorisine dayanması sebebiyle modelde sadece homojen varsayılan emeğin maliyeti gösterilmiştir. Ancak gerçek hayatta emeğin homojen olması geçerli değildir. Üretim maliyetlerinin belirlenmesinde doğal kaynak, girişimcilik ve sermaye gibi üretim faktörlerinin gözden kaçırılması etkin kaynak kullanımını kısıtlayan önemli bir unsurdur.

2. İşgücü ülke içinde tam hareketliliğe sahip iken, ülkeler arasında tam hareketsizdir. Oysa yüksek refah arayışında bulunan işgücü her zaman göç edebilmektedir. Eğer ülkeler arasındaki işgücü verimliliği farkı, işgücü akımı sonucunda ortadan kalkacak olursa Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinden çıkarılan sonuçlara karşı durumlar gerçekleşebilmektedir yani ticaret yapılamaz hale gelebilmektedir.

3. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi bir arz teorisidir.

4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi statik bir modeldir.

Bilindiği gibi Karşılaştırmalı üstünlük teorisi sonuçlarına göre dış ticarete giren ülke göreceli olarak üstün olduğu mallar üzerinden ihtisaslaşmaya giderek o malları ihraç edecektir. Uzamanlaşmadığı mal talebini de karşı ülkeden karşılayacaktır. Ancak burda, malların mübadelesinde malların miktar ve fiyatlarının belirlenmesinde eksiklikler mevcuttur. Çünkü bir ülkenin alacağı malın karşılığında ne kadar mal verileceğinin açıklanması gerekmektedir. Bu yönden Ricardo'nun karşılıklı üstünlük teorisini temel

²³V.P.Kolesov ve M. V. Kulakov, **a.g.e.**, s. 29.

²⁴Halil Seğidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş Sekizinci Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 24

olarak ve ona ileveler, katkılar katarak John S. Mill (1803-1873) '*Karşılıklı Talep Kanunu*' görüşünü ortaya atmıştır.²⁵ Karşılıklı talep kanunu, dış ticarete tabi tutulan malların fiyatı karşılıklı yapılan talebe bağlı oluşacağını söyler. Oluşan fiyatın da ülkelerin dış ticaretini dengeleyici şekilde olması gerekmektedir. Diğer bir açıdan ülkelerin ihraç ettiği malın karşılığında ne miktarda ithal malı alacağını belirlemek mallara olan talebin şiddetini belirlemektedir.²⁶

1.2.1.1.5. Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre, iki ülkenin karşılıklı ticaret yapmasının sebebi yurt içi üretim maliyetlerinin farklı olmasıdır ve yurtiçi üretim maliyetlerindeki farklılıklar ise uluslararası emek verimliliğindeki farklılardan kaynaklanmaktadır. Yani burada, yurtiçi üretim maliyetleri farklılıklarının emek verimliliğindeki farklılıktan doğan etken olarak görülmektedir. Ancak, Smith ve Ricardo analizlerinde bunun neden kaynaklandığını yanıtlamamışlardır. Dolayısıyla ülkeler arasında yürütülen dış ticaretin gerçek sebepleri açıklanmamıştır.²⁷

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teoriminin bazı eksik ve aksaklıklarının netiycesinde, ona tepki olarak 1919 yılında, ortaya İsveçli İktisatçı Eli Heckscher tarafından '*Faktör Oranları Teorisi*' atıldı. Ancak Heckscher'in vermiş olduğu emek teorisinin son hali değildi. Çünkü daha sonra öğrencisi Ohlin tarafından '*Faktör Oranları Teorisi*' isimli makalesindeki ileveler ve ekler Toeri'ye daha net açıklık kazandırmış oldu. Dolayısıyla daha sonra Teori'ye ikisinin de ismi verilerek Heckscher-Ohlin Teorisi olarak isimlendirilmiştir.²⁸

Heckscher-Ohlin Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine karşın, modelde emeğin yanında sermayeye de yer verilerek, üretimde iki maliyet unsuru kullanılmıştır. Başka bir ifade ile Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi iki ülke, iki mal, iki üretim faktörü varsayımları altında yeni bir görünüş ile şekillendirilmiştir.²⁹ Heckscher-Ohlin teorsisi

²⁵T.A.Agapova ve S. F. Seregina, **Makroekonomika**, Delo i Servis, Moskva, 2004, s. 286.

²⁶A.S.Bulatova, **Ekonomika**, İzdatelstvo BEK, Moskva, 1995, s. 424.

²⁷Miltiades Chaocholiades, **İnternational Economics**, Mc-GRAW-Hillinc,Singapore, 1990, s. 63.

²⁸Thomas A.Pugel ve Peter H.Lindert, **İnternational Economics**, McGraw-Hill, 2000, s. 55.

²⁹Hasbulatov, **a.g.e.**, s. 48.

sayesinde ülkelerin dış ticaret yolu ile hangi malları ihraç edeceği, hangi malları ithal edeceği tayin edilecektir ve bunu yaparken, üretimde kullanılacağı üretim faktörleri miktarları da dikkate alınacaktır. Teoride anlatılmak istenilen ana noktayı kısaca şöyle izah etmek mümkündür. Bir ülkenin ekonomik yapısı ile başka ülkelerle yaptığı ticaret ilişkileri yakından ilişkilidir. Ülkeler en bol sahip olduğu üretim unsurlarına göre ihtisaslaşma alanını belirlemelidir. Mesela ülkeler en bol sahip olduğu üretim unsurunu yoğun bir şekilde kullanarak üretim yaptığı zaman, üretimin maliyeti düşeceği için, karşılaştırmalı bir üstünlük elde edecektir. Buna göre, üretim unsuru olarak sermayesi bol olan ülke sermaye yoğunluğu fazla olan malların üretiminde, emek unsuru fazla olan ülke yoğun tekniğe dayanan malların üretiminde ihtisaslaşarak bu malları ihraç edecektir.³⁰

Heckscher-Ohlin teoremi birçok iktisatçı tarafından ampirik testlere tabi tutulmuştur ve bu testlerin sonucunda teoriden çıkarılan sonucun tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Bu çelişkiyi W. Leontief yaptığı inceleme sonucunda ortaya atmıştır. Bu yüzden bu çelişkiye Leontief paradoksu denilmektedir. Yaptığı çalışmada W.Leontief Amerika Birleşik Devletleri ihracatının emek-yoğun, ithalatının ise sermaye yoğun olduğu sonucuna varmıştır. Oysa Amerika Birleşik Devletlerinde göreceli olarak sermayenin bol, emeğin ise kıt faktör olduğu açıktır. Amerika Birleşik Devletlerinin ihracatı emek-yoğun mallardan oluştuğuna göre, bu ülke kendisinde göreceli olarak bol bulunan faktörlerle ürettiği bol mallarda uzmanlaşıp bu malları ihraç etmek yerine, kıt faktörlerle ürettiği mallarda ihracata girmektedir. Bu ise Heckscher-Ohlin Teoriminin sonuçlarına ters gelmektedir.³¹

Bilindiği gibi karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, tüm üretim faktörlerinin tam olarak kullanıldığını faktör piyasalarında (mal piyasalarında olduğu gibi) tam rekabet koşullarının geçerli olduğunu ve faktörlerin tam bir hareketliliğe sahip olduğunu varsayar. Ancak, tam

---

³⁰Necdet Serin, **Kalkınma ve Dış Ticaret**, 3.Baskı, Ankara Üniversitesi Sayısal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1981, s. 10.

³¹Erdoğan Alkin, **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, Filiz Kitabevi Yayını, İstanbul, 1990, s. 48.

istihdamın sağlanmadığı, işsizliğin yaygın olduğu az gelişmiş ülkelere teorinin gücünü kaybetme ihtimali çok yüksektir.³²

Dış ticaret teorilerinde klasik görüşler bölümünü sonuçlarken klasik dış ticaret teorilerinin dayandığı bazı varsayımlar sıralandıktan sonra tarafına yöneltilen bazı eleştirilere yer verilecektir. Modelin dayandığı varsayımlar şunlardır:³³

- Dünyada sadece iki ülke vardır,
- Ülkelerde sadece iki mal üretilmektedir,
- Ülkeler arasında yapılan ticari ilişkilerde herhangi bir sınır yoktur,
- Üretim faktörleri ülkeler arasında tam hareketsizdir,
- Modeller emek-değer teorisine dayanır yani üretimde sadece emek kullanıldığı için malın maliyetinin belirlenmesinde sadece emek faktörü etkindir.
- Sabit verim koşulları geçerlidir.
- Üretim faktörleri ülke içinde sektörler arasında mobildir.
- İki ülkede de tam rekabet piyasa koşulları sağlanmıştır.
- Transfer masrafları sıfırdır ve hükümet yer almamaktadır.
- Tam istihdam sağlanmıştır.
- Uluslararası ticaret dengelidir (ithalat ihracatla ödenmektedir).

Varsayımların kabul edilmesi dış ticaretin özelliklerini anlatmakta temel sağlasa bile, dış ticareti sınırlayıcı özellikler taşımaktadır.³⁴ Örneğin Klasik dış ticaret teorileri, dış dengeyi sağlayacak görünmez ellerin var olduğunu savundukları için devlet müdahalesinin kaldırılmasını savunur. Oysa devlet müdahalesinin hiç olmadığı bazı durumlarda dış ticaretin serbest yürütülmesi yurtiçinde refah azaltıcı etki yaratabilir. Böyle bir durum korunması gereken bazı sektörler üzerinde geçerli olabilmektedir. Diğer taraftan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teoriminin ihmal ettiği hususlardan biri de bir ülkedeki emeğin diğer bir ülkedeki emekten daha üstün olduğunun izahıdır. Emekten ayrı olarak diğer

---

³²Richard Caves ve diğ., **World Trade and Payment an Introduction**, Fifth Edition, Harper Collins Publishers, United States of America 1990, s.138.

³³Çernonko, **a.g.e.** s. 35

³⁴Fomiçev, **a.g.e.**, ss. 11-13.

üretim faktörleri miktarının da daha yüksek verimlilik yaratabileceğini unutmamak gerekir. Modeller emek-değer teorisine dayandığı için üretim faktörü olarak sadece homojen emek gösterilir.³⁵ Klasik dış ticaret teorileri, ticarete katılan ülkelerin karşılıklı kazanç sağlayacaklarını öngören liberal bir yaklaşımdır. Klasik teori, dış ticaretteki başarıyı genellikle uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmaya dayandırmıştır. Serbest dış ticaret ülkeler arasında işbölümü ve uzmanlaşmaya olanak vererek her ülkedeki genel verimlilik düzeyinin ve böylece dünya üretim ve refahının artmasını sağlayacaktır.³⁶ Bu teori azalan randıman kanununun gereklerini ihmal eder görünmektedir.³⁷

1.1.2.2. Dış Ticaret Teorilerinde Gelişmeler

1.1.2.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Donald Keesing ve Irving Kravis tarafından ortaya atılan nitelikli işgücü teorisi, nitelikli işgücüne sahip sanayileşmiş ülkeler, üretiminde nitelikli işgücünü gerektiren sanayi mallar üzerinde uzmanlaşırlar, temeli üzerine kurulmuştur. Genelde, yoğun olarak nitelikli işgücü gerektiren mallar ile sermaye yoğun mallar aynıdır. Dolayısıyla bu teoriyi “neo-faktör donatımı” teorisi olarak da adlandırmaktalar. Ayrıca bunları çoğu zaman gelişmiş veya sanayileşmiş ülkeler üretir. Azgelişmiş ülkeler ise genellikle niteliksiz emek ve bol olarak toprak gerektiren tarım malları veya katma değeri düşük olan sanayi ürünleri üretimi üzerinde uzmanlaşırlar.³⁸ Bazı fikirlere göre ise, nitelikli işgücü teorisi Heckscher-Ohlin teorisinin tamamlayıcısı olarak kabul edilip, belli bir seviyede uluslararası ticareti açıklamakta başarılıdır. Burada, teorinin açıklayıcı değişkeni beşeri sermaye veya nitelikli işgücüdür. Bağımlı değişkeni ise ülkeler arasındaki dış ticaret. Başka bir ifade verilmesi gerekirse, sanayileşmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin nedeni ülkeler arasındaki nitelikli işgücü farklılığıdır. Söz konusu farklılığa göre dış ticaret belirlenmektedir.³⁹

---

³⁵Kamacı, **a.g.e.**, s. 38.

³⁶Seymen, **a.g.e.**, s. 11.

³⁷Süleyman Barda ve Erdoğan Alkin, **Dış Ticaret Teorisi**, İkinci Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları no 1480, İstanbul, 1970, s. 75.

³⁸M.İ.Belyev, **Mirovaya Ekonomika**, İzdanie 1, İzdatelstvo BEK, Moskva, 2009, s. 17

³⁹Cem Ferdi Ordu, **Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 37.

1.1.2.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji açığı teorisi M. Vivian Posner tarafından 1961’de ileri sürülmüştür. Teori ülkeler arasında ticaretin temelinde belirli bir zaman aralığında gerçekleşen yenilik/taklit sürecinin var olduğunu öne sürer. Yani, yeni bir mal veya üretim yöntemi üreten ülke, ilk başta bu mal üzerinde ihracatçıyken, zamanla bu teknolojiyi bir şekilde sahiplenen başka ülkelerin işgücü, doğal kaynak gibi avantajlarından dolayı maliyet/rekabet üstünlüğe erişmesiyle, ithalatçı konuma düşebilir.⁴⁰ Kısacası, Posner’in teknoloji açığı hipotezi dış ticareti “*Yeniliğin yayılma süresi*” diye adlandırdığı kavrama dayandırır. “*Yeniliğin yayılma süresi*” kavramı: Bir ülkede yeni bir ürünün oluşturulması ile bu ürünün diğer ülkelere taklit edilmesi süresine giden zamandır dilimidir.⁴¹ Tekstil, elektronik eşya v.b. sektörlerle ilişkin dünya deneyimlerinden sıkça görülmek üzere, bu teorinin testine yönelik Gruber tarafından yapılan çalışmada da bir endüstrideki AR-GE yatırımları ile net ihracat arasında yüksek bir korelasyon var olduğu sonucuna varılmıştır.⁴² Teoride belirlendiği gibi yeniliği üreten yenilikçi firmalar genelde sanayileşmiş ülkelerden çıkar ve yeniliğin korunması ile ürettiği alanda monopolcü konuma gelir.

1.1.2.2.3. Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün dönemleri teorisi, teknoloji açığı teorisinin genelleştirilmiş şeklidir. 1966’da Raymond Vernon’un ürün dönemleri teorisinde anlatmak istediği şey; ticaret önce sanayileşmiş ülkeler tarafından, sahip oldukları bol üretim faktörlerine ve icat ettikleri yeni üretim teknolojilerine dayanarak yeni ürünler üretecektir. Daha sonra az gelişmiş ülkeler, aynı ürünün taklit ve ürün standartlaştırılmasını yaparak, süreç içerisinde göreceli ucuz emeğe sahip olduğu için, ürünü icat eden ülkeye karşı karşılaştırmalı üstünlük elde ederler. Böylece sonuç olarak ülkeler arasındaki göreceli faktör bolluğu yani teknoloji sayesinde ülkeler arasında dış ticaret oluşacaktır. Verilen bazı fikirlere göre, teknoloji açığı ile ürün dönemleri teorilerinin Hekschler-Ohlin teorisinin teknolojik değişime uğrayan yeni

---

⁴⁰Kireev, a.g.e., s. 176.

⁴¹Novoselkiy, a.g.e., s. 24.

⁴²Kireev, a.g.e., s. 176.

görünüş halidir. Teorinin verdiği sonuca göre yeni üretilen malın yaşam süresi dört döneme ayrılacaktır; - üretim, - gelişim, - yetişim, - gerilim.⁴³ Bir ürünün takliti ve standartlaşması sürecinde, üretimin coğrafi yerinin değişmesi ile beraber, ürünün kalitesi de değişecektir.⁴⁴

1.1.2.2.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

İsveçli iktisatçı, Brunstam Linder ticaretin gelir düzeyleri benzer ülkeler arasında gelişeceğini ögörmüştür. Bir ülkenin talep yapısının gelir düzeyine bağlı olarak biçimleneceği varsayılırsa, ticaret, benzer talep yapılarının bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁵ Bilindiği gibi sanayi mallarının en belirgin özelliği homojen yani birbirlerine benzer olmalarıdır. Teoride, ülkeler arasında yapılan sanayi ürünleri ticareti, ülkelerin zevk ve tercihlerine bağlıdır. Ülkelerin talep düzeyine etki eden en önemli faktörlerin biri gelir düzeyidir. Bu gelir düzeyi faktörünü dikkate alarak, ülke içinde ilk adımda belli bir gelir grubuna uyan mallar üretilir. Daha sonra aynı gelir grubundaki tercih ve zevkleri benzer başka ülke vatandaşlarına ihraç edilir. Halkın diğer kısmının da tercih ve zevkleri benzer başka ülkelerden ithal mallar alacağı ortaya sunulur. Dolayısıyla teoriden ülkeler kendine benzer zevk ve tercihlere sahip ülkeler arasında ticaret yapılır sonucu çıkartılır. Tercihlerde benzerlik teorisi'nde mukayeseli üstünlükler ve faktör donatımı teorilerinden farklı olarak talep koşuluna da yer verilmiştir. Oysa önceki teorilerin hepsi dış ticarete konulan ürünlerin homojen olduğunu varsaymaktaydılar.⁴⁶

Burada anlaşılacağı gibi, uluslararası ticaret benzer gelir düzeylerine (talep yapılarına) bağlı olarak biçimlenmektedir. Buna göre, dünya ticaretinin gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yoğunluk kazanacağı beklenir. Bu sonuç dünya ticaretinin yaklaşık %65-75'inin gelişmiş-sanayileşmiş ülkeler arasında olduğu gözlemiyle de tutarlı gözükmektedir.⁴⁷

1.1.2.2.5. Ölçek Ekonomileri Teoremi

---

⁴³Fomiçev, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁴Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁵Kolesov ve Kulakov, **a.g.e.**, s. 113.

⁴⁶Tombak, **a.g.e.**, s. 34.

⁴⁷Borodin, **a.g.e.**, s. 11.

Ölçek ekonomileri teorisi daha önce klasik iktisatçıların belirlediği sabit getiri koşullarına karşı çıkararak, artan getirinin ortaya çıktığı durumda ülkeler her bakımdan aynı olsalar bile, kazançlı dış ticaret yapabilir hipotezini savunur. Bu teoriye göre, uluslararası ticareti açıklayan temel etken, ölçek ekonomileridir. Ölçek ekonomileri uluslararası ticarete yol açar.⁴⁸ Ölçek ekonomileri teorisinin işleyiş mekanizması şu şekilde yapılır; ülke ölçek ekonomisine sahip birkaç mal üzerinde uzmanlaşmaya gider. Uzmanlaşma, uluslararası ticareti teşvik eder. Düşük maliyetlerle üretilen bu mallar büyük miktarlarda ihraç edilir. Ölçek ekonomileri farklı teknik kullanan ülkeleri birbirine benzer hale getirir. Bundan dolayı üretim ve zevkler yeniden birbirine benzer ülkeler arasında bile karlı ticaret yapma olanağı sağlar.⁴⁹ Ölçek ekonomileri sayesinde tüketiciler daha çeşitlendirilmiş mallara kavuşarak refah artışı sağlanmış olacaktır.⁵⁰

1.1.2.2.6. Monopolcü Rekabet Teoresi

Monopolcü rekabet teorisi, mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomileri ile dış ticareti açıklar. Ölçek ekonomilerinden yararlanmayı amaçlayan firma üretim tesisini çok sayıda farklı tür mal üretmek yerine tek ya da sayılı mal üzerinde üretim yapmaya yönelir. Bunun nedeni de farklılaştırılmış malların birbirinin yerine ikame edilebilir olması ve firmaların rekabetten dolayı maliyetlerinin düşürmeye çalışmalarıdır. Üretim az sayıda mal üzerinde olduğu için uzmanlaşmaya gidilir ve ölçek ekonomilerinden yararlanır. Böylece firma uzmanlaştığı malın ihracatçısı konumuna gelir. Bunun neticesinde ülke söz konusu mal veya malların ihracatçısı iken diğer malların ithalatçısı konumuna gelir. Sanayi kesiminde ülkeler çoğunlukla artan verim koşulları altında çalışırlar. Sanayi kesiminde birbirinden farklılaştırılmış üreten çok sayıda firma bulunması monopolcü rekabet piyasasının göstergesidir.⁵¹

1.1.2.2.7. Endüstri-içi Ticaret Teorisi

---

⁴⁸Nurdan Aslan ve Demet Yörük, “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret ve Kalkınma İlişkisi,” **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:xxv, Sayı 2, 2008, s. 34.

⁴⁹Fomiçev, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁰Pugel ve Lindert, **a.g.e.**, s. 103

⁵¹Pugel ve Lindert, **a.g.e.**, s.105.

20.yüzyılın 70’li yıllarında İngiliz iktisatçısı Peter Stanely Tarakan tarafından ortaya atılıp, daha sonra İsveçli iktisatçı Linder tarafından düzenlemelere tabi tutulan Endüstri-içi ticareti teorisi, dış ticareti “temsili talep teorisi” ile şekillendirmeye çalışır. Bazı zamanlarda monopolcu rekabet teoremi ile birlikte ele alınmaktadır. Linder’e göre benzer veya aynı kişi başına gelir düzeyine sahip olan ülkeler birbiriyle ticaret yapmaya yönelecektir. Yani ülkelerin dış ticarete girmesi üretim maliyetlerinin farklılığına değil, ülke gelirinin büyüklüğüne bağlıdır. Üretici üretime başlamadan önce sadece ilk önce yurt-içi talebi dikkate alır. Üretimi genişleterek ülke içinde monopolcü konuma gelir. Daha sonra aynı gelir düzeyindeki başka ülke vatandaşlarına da ürünü ihraç etmeye başlar. Burda tam rekabet piyasa koşullarına karşın monopol ve oligopol piyasalarının da özelliklerine vurgu yapılır.

Yeni dış ticaret teorileri karşılaştırmalı üstünlükler teorimine dayanmayı devam ederken, ek olarak dış ticareti açıklamakta malların farklılaştırılmasının, kalite ve pazarlama stratejilerine yönelmenin önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ricardo ve Heckscher, Ohlin’in varsaydığı tam rekabet, tam istihdam ve sabit verim koşullarına karşın eksik rekabet, eksik istihdam ve artan veya azalan getiri koşullarının mevcut olduğunu ve bunların dış ticaretin yapılmasında önemli yere sahip olduğunu göstermektedir. Bunların yanında, teknoloji, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırılması gibi yenilikleri de getirmektedir.⁵²

1.1.3. Dış Ticaretin Ekonomik Etkileri

Dış ticaretin ekonomik etkilerini anlatırken, genel olarak teorik çerçevede ekonomik kalkınma ile dış ticaretin etkileşimi ele alınmaktadır.⁵³ Dış ticaretin ekonomik kalkınmaya etki gösterme mekanizması çeşitli doğrudan ve dolaylı yollardan olup aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

1.1.3.1. Kaynak Dağılımına Etkisi

---

⁵²Belyaev, a.g.e., s. 27.

⁵³Sami Taban ve Muhsin Kar, Kalkınma Ekonomisi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015, s. 206.

Dış ticaretin doğrudan yol açtığı etkilerden biri kaynak dağılımı etkisidir. Ülkelerin sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüklere göre, dış ticaret sayesinde kaynaklar yeniden dağılım gösterirler ve milli geliri etkilerler. Karşılaştırmalı üstünlük teorisinde de belirlendiği gibi teknolojinin sabit kabul edildiği ortamda kaynaklar yeniden dağılım olarak kısa sürede milli geliri etkileme özelliğini gösterir. Bu etki statik etki olduğundan sadece milli geliri etkilemektedir. Ancak Grossman ve Helman dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde dış ticaret sonucunda ortaya çıkan kaynakların hareketliliği uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etki gösterebilir. Etki gösterme izlemi şu şekilde olur “Eğer dış ticaret sonucu kaynaklar düşük teknoloji sektöründen ileri teknoloji sektörüne kayarsa, uzun dönemde büyüme oranı artacak aksi takdirde yavaşlayacaktır.” Burada teknoloji içsel etken olarak kabul görülmektedir.⁵⁴

1.1.3.2. Ölçek Ekonomileri Etkisi

Dış ticaret ölçek ekonomileri sayesinde ekonomik büyümeyi etkileme gücüne sahiptir. Dış ticarete açılma sonucunda geniş bir piyasa ortaya çıkacaktır. Üreticiler artık sadece yurtiçine üretim yapmayıp yurt dışına da yönelecektir. Netiycede optimum üretim düzeyini yakalamaya çalışan üreticiler için ölçek ekonomileri de olumlu etki gösterir. Böylece üretim maliyetlerinde düşüş söz konusu olur.⁵⁵

Gelişmekte olan ülkeler için ölçek ekonomilerin varlığı daha önemlidir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin endüstrilerinde yeniden kalınmaya başlayan firmalar optimum ölçeğe ulaşmaya kadar maliyetlerinin az oranda tutulabilmesi için korunma politikalarına ihtiyaç duymaktadır. Buna “Bebek Endüstrileri Hipotezi” denmektedir. Ancak bebek endüstrilerine uygulanan koruma politikalarının ne zamana kadar sürdürülmesi gerektiği yani, söz konusu endüstriler ne zaman optimum ölçeğe ulaşacaklarına dair belirsizlik günümüzde tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Sonuç olarak, ölçek ekonomilerinin

---

⁵⁴Taban ve Kar, **a.g.e.**, s. 206.

⁵⁵Taban ve Kar, **a.g.e.**, s.207.

varlığı dışa açılan gelişmekte olan ülkeler için olumsuz sonuçlar doğurabileceğini gösterse de, koruma da bu ülkelerin iktisadi kalkınabilmelerine garanti olmayacaktır.⁵⁶

1.1.3.3. Girdi Sağlama Etkisi

Dış ticaretin kalkınma üzerinde bir diğer etkisi girdi sağlama etkisidir. Dışa kapalı ve koruma politikaları uygulanan ekonomilerde yerli ikamesi olmayan girdi mallarının fiyatının yüksek olması ve miktar sınırlamaları yaşanır. Dış ticarete açıldıktan sonra bu korumalar ortadan kalkar ve girdi malların daha ucuza gelmesini sağlar, aynı zamanda girdi miktarlarında artışlar gerçekleşir. Böylece uzun dönemde verimlilikte ve milli gelir düzeyinde yükseliş sağlanır. Dolayısıyla dış ticaretin serbestleştirilmesi, ülkelerin ekonomik yükselmesine ve dış ticaretin yaşanmadığı duruma göre daha hızlı büyümelerine yol açacaktır. Ancak girdiler Ar-Ge bilgileri içermeden sadece tüketim malı özelliğine sahip ise ülkenin uzun dönem ekonomik büyümesi üzerinde etkisiz kalır. Yani, girdilerin teknolojik bilgi içermesi ve bilgi stokuna sebep olması halde uzun dönemde büyümeye etki edebilecektir.

Aksi durumda, bu etki, kısa dönemde gelir artışına neden olacak, uzun dönemde ise kaybolacaktır.⁵⁷

1.1.3.4. Tüketime Etkisi

Dış ticaret geleneksel tüketimin değişmesi üzerinde de etkilidir. Dış ticaret sayesinde halk yeni ürün ve çeşitleri ile tanışır. İhracatın artmasıyla artan gelir düzeyi insanları yeni mallara talebini arttırır. Böyle tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve tüketimin artması yurtiçi üretimde de değişiklikler ve gelişmeler yaşanmasını sağlar.⁵⁸

1.1.3.5. İhracat Üzerindeki Etkisi

---

⁵⁶Richard Caves ve diğ, **a.g.e.**, s.40.

⁵⁷Ceyda Özsoy ve diğerleri, **İktisadi Kalkınma**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2668, Açık Öğretim Fakültesi No: 1634, s. 210.

⁵⁸İbrahim Hüseyin, **Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Analizi Türkiye Örneği: 1980-2010**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 11.

Malların ihracatı toplam arz ve toplam talebi canlandırması neticesinde ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Net ihracatın artmasıyla direk toplam talebin artması gerçekleşecektir. Buna ek olarak, ihracat alanında faaliyet gösteren firmalarda üretim faktörlerinin fiyatının artması, vergi ve gümrük vergilerinin oranında gerçekleşen yükselme neticesinde dolyalı yoldan toplam talebin artması gerçekleşecektir. Doğal olarak bu durum tüketicilerde tüketim harcamalarının, firmaların yatırım oranlarının ve devlet harcamalarının artmasına neden olacaktır. Toplam arzın canlanması ihracat sektörlerinde üretim hacminin artmasıyla gerçekleşecektir.⁵⁹

1.1.3.6. İthalat Üzerindeki Etkisi

Büyüme üzerinde ithalatın etki gösterme mekanizması: bir taraftan, ithalatın artması ulusal mal ve hizmetlere olan toplam talebi azaltır neticede toplam arz hacmini azaltırken, diğer taraftan, bir önceki dönemlerde ithal edilen yüksek teknoloji ürünleri cari dönemde ekonomik büyümeyi uyandırır.

Az gelişmiş ülkelerde gelirin az olmasının nedeni geri kalan teknoloji düzeyi ve sermaye yetersizliğidir. Hasılanın artırılması için gerekli olan yatırımları kendi imkanları ve teknoloji düzeyleri ile gerçekleştirmeleri güçtür. Bu noktada gelişmekte olan ülkeler kalkınmaları için teknoloji, yatırım mallarını ve bunun yanında üretim için gerekli olan ara malları dışarıdan talep etmek zorundalar.⁶⁰

1.1.3.7. Dış Rekabet Etkisi

Dış ticaret yerli ve yabancı üreticileri rekabete iter. Doğal olarak rekabet üretimde etkinliğe, teknolojinin gelişimine yol açarak tüketici üzerinde kazançlı etki sağlar. Rekabetin olmadığı kapalı bir ülkede sanayiciler monopolcu durumunda olabilirler ve kaynak kullanımında etkinsizlik yaşanmış olacaktır.⁶¹

---

⁵⁹E.A.Stepanov, “Vliyanie Vneşnoy Torgovli na Ekonmiçeskoy Rost Natsiyonalnoy Ekonomiki”, **Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, Sayı: 32, 2013, s. 36.

⁶⁰Hüseyin, **a.g.e.**, s. 11.

⁶¹Hüseyin, **a.g.e.s.**, 11.

1.1.3.8. Yatırım Etkisi

Yatırımlar dış ticareti izler. Dış ticarete açılan bir ülkede dış piyasaya yönelen ihracat sektörleri genişlemeye ve yatırımları kendilerine çekmeye başlar. Aynı zamanda ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektörler ön plana çıkar ve bu sektörlerle ara mal, hammadde sağlayan diğer üreticiler de uyanarak toplam yatırımların artmasına katkı sağlar. Dış ticaret sayesinde büyüyen ihracat sektörü iç ve dış piyasalar için üretim yapan sektörlerle de yatırımların gelmesini teşvik eder.⁶²

1.1.3.9. Teknoloji Transferi Etkisi

Yeni teknoloji rekabet gücü ve karlılığı artırır. Dış ticaret, ülkeler için dünya çapında mevcut teknik bilgiye ulaşmanın en kolay yoludur. Teknolojik bilgiyi elde etmenin yolu sadece ithalata bağlı değildir, ihracatla da yakından ilişkilidir. İhracat artışının teknoloji yayma etkisinin oluşabilmesi iki önemli faktöre bağlıdır. Birincisi, ihracat sonucu elde edilecek dövizler yeni teknikler içeren sermaye ve ara mallarının ithalatını sağlayacak ve ülkenin teknik bilgi stokunun artmasına yardımcı olacaktır. İkinci olarak, ihracat sektöründeki firmalar dünya piyasalarında rekabet ettiklerinden sürekli olarak yeni teknikler öğrenecekler ve yukarıda açıklandığı gibi ülkenin bilgi stokunda katkıda bulunacaklardır. Yerli sanayicilerin dünya pazarlarından elde ettikleri yeni ürün ve üretim teknolojileri, ülke içinde bilgi stokunun artmasına neden olur. Bu açıdan, ticaret sayesinde kurulan iş ilişkileri diğer öğrenme yollarına göre çok daha etkin bir öğrenme yoludur.⁶³ Dış ticaretin teknoloji akışına gösteren etkisi gelişmekte olan ülkelere açısından ele alındığı zaman, dış ticaretin teknolojiyi yayma etkisinin sınırlı kaldığı söylenmektedir. Buna nedenlerden biri olarak, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerinin aleyhlerine gelişmesi, bu ülkelerin ihracatlarını zorlamakta ve böylece ithalatla birlikte gelen öğrenme etkisi çok düşük seviyede kalacaktır. Diğer taraftan ise, söz konusu ülkelerin ihracat mallarının genelde emek yoğun mallardan oluşması, ihracatla gelen öğrenme etkisini sınırlamaktadır. Belirlenen diğer bir neden de, gelişmekte olan ülkeler istikrarsız ihracat

⁶²J.Sloman, **Makro İktisat**, çeviren Ahmet Çakmak, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2004, s.522.

⁶³Taban ve Kar, **a.g.e.**,ss. 206-207.

yapısına sahiptirler ve ihraç ettiği malların arz ve talep esnekliklerinin düşük olması, ihracat fiyatlarında büyük dalgalanmalara yol açacaktır. Sıralanan nedenler gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretin teknoloji yayma etkisinden yararlanmasını engelleyici durum yaratmaktadır.⁶⁴

1.1.4. Dış Ticaret Yapmanın Nedenleri

Dış ticaret teorilerinin tarihi gelişimini ve ülkelere sağlayabilecek etkilerini inceledikten sonra ülkeleri birbiriyle dış ticaret yapmaya yönelten nedenler üzerinde söz olacaktır. Dış ticaret yapmanın başlıca nedenleri aşağıdaki gibi belirlenebilmektedir;⁶⁵

- Ülkeler arasında fiyat farklılıkları
- Ülke içi üretimin yeterli olmaması
- Ürün farklılaştırılması

Şimdi ise sırasıyla he bir nedeni açıklamaya yer verilecektir.

1.1.4.1. Ülkeler Arasında Fiyat Farklılıkları

Gerek günümüzde, gerek geçmişte ülkeler arasında fiyat düzeylerinin aynı seviyede olmaması dış ticaretin temel nedenlerinin bir tanesi olmuştur.⁶⁶ Dolayısıyla kıt kaynakların etkin kullanılması koşulu gereğince; kendisinin yüksek maliyet ile üretebileceği malların üretilmesi veya uzmanlaşması yerine, dışarıdan ithal edecektir. Aynı anda kendinin mukayeseli üstünlüğe sahip alanlarda üretimini arttırarak ihraç etme yolunu tercih edecektir. Böyle bir mekanizma üretimde etkinliğin sağlanmasını ve kaynakların etkin dağılmasını amaçlamaktadır.⁶⁷

1.1.4.2. Ülke İçinde Üretimin Yeterli Olmaması

---

⁶⁴Taban ve Kar, **a.g.e.**, s.207.

⁶⁵Stepanov, **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁶Yeşim Şimşek, “**Türkiye’nin Dış Ticareti’nin Yapısı**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 3.

⁶⁷H.A.Miklaşevskaya ve A.B. Holopov, *Mejdunarodnaya Ekonomika, Uçebnik, Delo i Servis, Moskva,1998, s.20*

Ülkeler arasında dış ticaretin yapılmasına sebep olan diğer bir neden ülke içinde üretimin yeterli olmamasıdır.⁶⁸ Dünyada hiç bir ülkede tüketim amacıyla veya üretimde girdi olarak kullandıkları mal ve ürünlerin hepsinin ülke içinde üretilmesi mümkün değildir. Üretimin yetersiz halde olmasına etki gösteren unsurlar olarak, yeryüzünde kaynakların eşit dağılmaması ve teknoloji gelişiminin aynı seviyede olmayışı, işgücü verimliliğindeki farklılıklar sıralanabilir. Böyle bir durumda ithalat yoluna başvurulması doğaldır.⁶⁹

1.1.4.3. Ürün Farklaştırılması

Aynı endüstrideki farklı firmalar tarafından üretilen malların görüntüsü, şekli, yapılış ve kullanılış biçimi açısından farklılaştırılması, ülkeleri dış ticarete iten diğer bir sebeptir. Bunlarla beraber zevk ve tercihler, farklı kalite düzeyleri önemli konuma sahiptir.⁷⁰ Doksanlı yılların sonundan itibaren pazarlama stratejilerinin, markalaşmanın ve Ar-Ge faaliyetlerinin öneminin artması sonucunda uluslararası ticaretin hızı daha da yükselmiştir. Buna ek olarak eksik rekabet koşullarının, endüstri-içi ticaret, teknoloji, ürün yeniliklerinin de etkisi büyük olmuştur. Firmaların ihraç piyasalarındaki rekabet edebilirliği ve rekabet gücünü sürdürülebilirliği artık ülkedeki kalite yöntemi, ürün yeniliği ve pazarlama stratejileri ile beraber markalaşabilmelerine bağlı kalmaktadır.⁷¹

1.2. Dış Ticaret Teorilerine Göre Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Türleri ve Etkileri

1.2.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı

---

⁶⁸Şimşek, **a.g.e.**, s. 3.

⁶⁹Yu.G.Kozak, **Mejdunarodnaya Ekonomika: v voprosah i otvetah**, Uçebnoe posobie, 5-oe İzdanie, Pererabotannoe i Dopolnennoe, Tsentr Uçebnoy Literaturı, Kiev, 2013, s. 47.

⁷⁰Şimşek, **a.g.e.**, s. 3.

⁷¹Bayraktutan, **a.g.e.**, s. 180.

Dünya ekonomisinin oluşumu ve gelişimi oldukça çok yönlü bir süreçtir.⁷² Ekonomik ilişkilerinin artması, uluslararası işbölümünün derinleşmesine, doğal olarak ülkelerin karşılıklı işbirliğine özenmesine ve beraberinde ekonomik entegrasyona sebep olmaktadır.⁷³

Günümüzde, dünya ülkelerinin tümü için geçerli bir şekilde entegrasyonun, yani bütün dünya ülkeleri arasında serbest ticaretin ve tam rekabetin mümkün olmadığı için yakın ülkeler arasında kurulan bölgesel entegrasyonlar ortaya çıkmaktadır. Coğrafi açıdan yakın yerleşen ülkelerin aralarında ticaret kısıtlamalarını kaldırarak toplum refahını arttırmak amacıyla bazı ilkelere uyarak birleşmesine bölgesel ekonomik entegrasyon adı verilmektedir.⁷⁴ Bölgesel ekonomik entegrasyon türlerine geçmeden önce literatürde bugüne kadar yapılan ekonomik entegrasyon tanımlarına değinelim. Ekonomik entegrasyon kavramının tanımlanması iktisatçılar tarafından yoğun bir şekilde yapılmıştır. Entegrasyon kelimesi eskiden beri kullanılsa da ekonomik entegrasyon kavramının kullanımı 1940'lı yılların sonu olduğu söylenmektedir. Daha sonra “iki ülkenin birleşmesi veya birlikte hareket etmesi” anlamında kullanılmaya başlamıştır.⁷⁵

Ekonomik entegrasyon, ulusal ekonomiler arasındaki sınırları aşarak mal, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşabilmesi için tek bir ekonomik alan oluşturma sürecidir. Latince kökenli ‘*integratio*’ kelimesi türkçede ‘*bütün*’ anlamını vermektedir. Böylece ekonomik entegrasyon ekonomik bütünleşme olarak adlandırılır. Entegrasyon, devletlerin üretici yapıları arasında bütünleşme; uluslararası kurum ve birliklerin birleşmesi; bölgesel birleşme; ulusal şirket ve ulusal bankaların birleşmeleri gibi çeşitli şekillerde olabilmektedir. Günümüzde entegrasyon, yeni ülke ve alanları kapsayarak bölgesel yönde, dünya pazarında ise mal ve hizmetlerin üretimini ve ticaretini, para ve bankacılık sistemini, diğer yandan

---

⁷²N.A.Miklaşevskaya ve A. B. Holopov, **Mejdunarodnaya Ekonomika**, Uçebnik, Delo i Servis, Moskva, 1997, s. 377.

⁷³S.İ.İvanova, **Ekonomika, Osnovy Ekonomiçeskoj Teorii**, Kniga 2, 12-İzdanie, s İzmeneniyami, Vita, Moskva, 2008, s. 263.

⁷⁴Dani Rodrik, “How To Save Globalization From Its Cheerleaders”, **The Journal of International Trade and Diplomasy**, Vol.1, No.2 Fall, Ankara, 2007, s.11.

⁷⁵Aysun Türkçü, **İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Üzerine Etkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 35.

bilgi, kültür ve teknolojik yönü kendi içeriğine alarak hızlıca gelişmektedir.⁷⁶ Ekonomik entegrasyon birleşmeye giden ülkeler tarafından aralarında mal, hizmet ve işgücünün serbest dolaşımını sağlayan politikalar izlemesi sonucu ortaya çıkan ekonomik birliktir.⁷⁷

Bölgesel entegrasyon tanımlanırken politik açıdan bakıldığında, bölgesel entegrasyonu üst düzey siyasi sistem ve süreç olarak tanımlamaktadır. Ancak siyasi yönün ne kadar yoğun olması entegrasyonu yönetmek o kadar zordur ki, ekonomik sonuçlar beklendiğinden daha kötü olacaktır.⁷⁸

1990'ların başından itibaren bölgesel ekonomik entegrasyon hızlıca gelişerek dünya ekonomisi üzerinde önemli yere gelmiştir. Çeşitli anlaşma ve sözleşmelerin netiycesinde 85'ten fazla bölgesel ekonomik entegrasyonlar mevcuttur ki, dünya ticaretinin % 60'dan fazlası bunlar tarafından yapılmaktadır.⁷⁹ 2013 yılında Dünya Ticaret Örgütü tarafından verilen bilgiye göre, çeşitli anlaşmalar sayesinde serbest ticaret bölgesi ve gümrük birliği olarak kurulan 546 ticari bölgelerin 354'ü kendi faaliyetlerini yürütmektedir.⁸⁰

Ekonomide yapılan bütün faaliyetlerin amacı ekonomik refahın artışını sağlamaktır. Dolayısıyla bölgesel ekonomik entegrasyonun amacı da refah artışını sağlamaktır.⁸¹ Ekonomik entegrasyona giren ülkeler için birtakım yararlar sağlayacaktır. İlk olarak, ekonomik entegrasyon üretim yapan taraflara yeni satış alanı vermekle beraber finansal kaynak ve yeni teknoloji gibi başka unsurları da beraberinde sunmaktadır. İkinci olarak, coğrafi yandan yakın ülkelerin ekonomik yakınlaşması, üretici firmaları diğer üçüncü ülkeler ile rekabete girmekten kurtarır. Üçüncü olarak, katılımcı ülkelerin birlikte çalışması ve işgücünün serbest dolaşımı nedeniyle bazı geri kalmış bölgelerin gelişmesine ve sosyal hizmetlerin sunumu artar.

---

⁷⁶Kozak, **a.g.e.**, s.s.14-15.

⁷⁷Türkçü, **a.g.e.**, s. 37.

⁷⁸A.A.Urunov, **İntegratsiya i Ekonomiçeski Rost**, İzdatelski Dom Graal, Moskva, 2003, s. 14.

⁷⁹Yu.M.Zverev, **Mirovaya ekonomika i Mejdunarodnie Ekonomiçeskie Otnoşeniya**, Uçebnoe Posobie, Kaliningrad, 2000, s. 31.

⁸⁰İrina Gurova ve Mariya Efremova, “Konkuriryuşie Teorii Regionalniy Ekonomiçeskoj İntegratsii: Sravnitelniy Analiz”, **Vlast**, (Ağustos) 2013, s. 5.

⁸¹Polat, **a.g.e.**, s. 48.

1.2.2. Ekonomik Entegrasyon Teorileri ve Aşamaları

Ekonomik entegrasyon çeşidi ve kapsamına göre çeşitlendirilir. Bunlara sıra sıra değinelim.

1.2.2.1. Tercihli Ticaret Anlaşmaları

En dar kapsamlı ekonomik entegrasyon çeşidi olarak tercihli ticaret anlaşması bilinmektedir. Anlaşma, iki yada fazla ülke arasında yapılmış olup, anlaşmaya konu olan malların ticaretinde gümrük tarifelerinin azaltılması yada kaldırılmasıdır. Tarifelerin kaldırımı tek taraflı veya karşılıklı şekilde olabilmektedir.⁸²

1.2.2.2. Serbest Ticaret Bölgesi

Üyeler arasında gümrük verigilerinin kaldırıldığı ancak anlaşma dışı ülkelere her üyenin daha önceki bireysel gümrük tarifelerini uyguladığı hafif bir entegrasyon türüdür.⁸³

1.2.2.3. Gümrük Birliği

Gümrük Birliği, iki yada fazla ülkeler arasında dışarıya ortak, tek gümrük tarifesi koyulması ve üye ülkeler arasında tarifelerin kaldırılması üzerinde anlaşılan bir birlik şeklinde tanımlanmaktadır. Üye ülkeler arasında gümrük tarifelerinin kaldırılması ve ticaretin serbestleştirilmesi birlik içinde refah artırıcı etkiler doğuracağı gibi, birlik dışı ülkelere koyulan ortak gümrük tarifeleri refah azaltıcı etkiler de doğurabilir.⁸⁴

1.2.2.4. Ortak Pazar

Ortak Pazar'a üye ülkeler aralarında sadece mal ve hizmetlerinin değil işgücü, üretim faktörleri ve sermayenin serbest dolaşımına müsaade eden ortak pazarı kuracaklardır.⁸⁵

1.2.2.5. Ekonomik ve Parasal Birlikler

---

⁸²Zverev, **a.g.e.**, s. 32.

⁸³Mehmet Yiğit, **Ekonomik Entegrasyon**, Beta Yayını, İstanbul, 2003, s. 8.

⁸⁴Seyfettin Erol, **Türk Birleşik Devletleri**, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 20.

⁸⁵Urunov, **a.g.e.**, s. 17.

Ekonomik Birlik, ortak bir pazara ve birlik içinde sermaye, emek, mal ve hizmetin serbest dolaşımını sağlayan ortak, koordineli iktisat politikalar üzerine kurulmuş olan, geliştirilmiş entegrasyon çeşididir. Ekonomik Birlik'te tek bir para biriminin kullanılmasına izin veren Parasal Birliğin oluşması için zeminler atılacaktır.⁸⁶ Parasal Birlik'te birleştirilmiş tek bir merkez bankası kurma yanında üye ülkeler arasında kur değişimlerinden kaynaklanan riskleri öngörme veya giderme amacıyla dalgalı kur sistemi yerine sabit kur sistemine yönelmektedirler.⁸⁷

1.2.2.6. Tam Ekonomik Birlik

Tam ekonomik birlik yapılan ekonomik birleşmeler arasında en ileri halidir. Burada ülkeler ekonomik, vergi, para-bankacılık, döviz-maliye ve sosyal politikalarının hepsini birleştireceklerdir. Başka bir açıdan, tam ekonomik birlik içinde belli bir seviyede siyasi birliğin de var olduğu görülmektedir.⁸⁸

1.2.2.7. Siyasi Birlik

İyi bir iktisadi birlik için aynı zamanda siyasi birlik de önemlidir. Siyasi birlik, katılımcıların tek ulus olduğu, merkezi otoritenin tam ekonomik birliklere ve buna paralel olarak da ortak parlamentoya ve tek bağımsızlığını garanti eden diğer kurumlara ihtiyaç duyduğu entegrasyon safhasıdır.⁸⁹

1.3. Gümrük Birliği Teorileri ve Ekonomik Etkileri

1.3.1. Gümrük Birliği Teorileri

1.3.1.1. Viner'in Gümrük Birliği Teorisi

---

⁸⁶Sema Çınar, **Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişmeler**, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 45.

⁸⁷A.İ.Dralin ve S. G. Mihneeva, **Mejdunarodniye Ekonomičeskie Otnoşeniya**, Uçebnoe Posobie, İzadnie Vtoroe, İspravlennoe i Dopolnennoe, İnformatsionno-İzdatelski Tsentri PGU, Penza, 2006, s. 105.

⁸⁸Urunov, **a.g.e.**, s. 17.

⁸⁹Polat, **a.g.e.**, s. 45.

Gümrük birliği konusunu ilk ele alan iktisatçı olarak alman iktisatçısı Fredrich List (1789-1846) bilinmektedir. List klasik iktisatçıların serbest ticaret görüşlerine karşı çıkararak milli sanayinin korunması gerektiğini savunan görüşleri sunmuştur. Ancak gümrük birliği görüşlerinde başarılı bir gelişmelere ulsaşan iktisatçı Jacop Viner olmuştur. Viner'in yayınladığı '*Gümrük Birliği Sorunu*' emeğinde birliğin yararları ve zararları tartışılmıştır. Viner'in teoriminin geçerli olabilmesi için aşığadaki varsayımların kabul edilmesi gerekmektedir;⁹⁰

- Üye ülkeler arasında gümrük vergilerin tamamen kaldırılması
- Birliğin dışındaki ülkelere ortak bir ithalat vergisi kondurulması
- Gümrük gelirlerinin ülkeler arasında paylaşımının gerçekleşmesi.

Klasik iktisatçılar serbest ticaretin ülkeler arasında etkin kaynak dağılımını sağlayacağını, fertlere daha yüksek refah getireceğini söylemişlerdi. Ancak Viner'e göre bu durum her zaman için geçerli olmayabilir. Bunu ticaret yaratıcı ve saptırıcı kavramları ile açıklamıştır. Örneğin, ticaret yaratıcı etkisi yani ticaretin sonucunda tüketicilerdeki refahın artışı, birlik üyesi ülkede yüksek maliyetle üretilebilecek malı üye birliği diğer ülkeden tahsil edilmesi sonucunda meydana gelir. Aynı zamanda diğer üçüncü ülkelerde düşük maliyetle üretilen malların tahsil edilmesinde kısıtlamalardan dolayı malın maliyeti yükseleceğinden refah artışı sağlanmaz. Buna ticaretin saptırıcı etkisi denmektedir.⁹¹ Viner, gümrük birliğinin ülkeler arasındaki ticarete arttırıcı etki yaratacağını (katılımcı ülkeler arasında ileri seviyede serbest ticaretin yaşıanacağını), diğer yandan da dış ülkelere karşı rekabet konusunda daha fazla tedirginlik (daha fazla korumalar olacağını) yaratacağını

---

⁹⁰Abdurrahim Aydın, **Gümrük Birliğ'nin Türk Dış Ticaretinde Meydana Getirdiği Değişikliklerin Küresel Boyutta Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, 1997, s. 37.

⁹¹Beyza Koyuncu Efendioğu, **Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliğ'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 17.

söylenmektedir. Viner'in makalesinde sabit verimler koşulunun geçerli olması eleştirilere tabi tutulmuştur.⁹²

1.3.1.2. Gümrük Birliği Teorilerinde Viner'den Sonraki Gelişmeler

Gümrük birliği teorileri öncü olarak 1953'te Viner tarafından ortaya atıldıktan sonra J. E. Meade de teoriye kendi katkıları atmıştır. Daha sonra 1957'de ise R.G.Lipsey ve Kelvin Lancaster tarafından geliştirilmiştir.⁹³ Meade çalışmasında temel kısmı denge yaklaşımı kardinalist refah varsayımlarını, kayıp ve kazançlarını karşılaştırmada kullanmıştır. Meade, mallar arası ikame varsayımını analize katması ve sabit maliyetler varsayımını yumulattığı olmasıyla teoriye yeni bir bakış açısı getirmiştir.⁹⁴

Ticaretin yaratıcı ve saptırıcı etkilerini sadece üretim açısından ele alan Viner'e karşı eleştiride bulunan Lipsey tüketim etkisi göz önüne alındığında, ticaret yaratımı iyidir ve ticaret saptırımı kötüdür şeklindeki basit bir sonucun geçerli olmadığını belirtmiştir.⁹⁵ Lipsey ve Lancaster'e göre ekonomik entegrasyonlar, tüm ülkelerde olmasa da üye ülkeler arasında serbest ticaretin sağlanabildiği alanlar olduğundan serbest ticarete en yakın durumu ifade etmektedir.⁹⁶

Tam rekabet ve serbest ticaret koşullarının netiycesinde toplum en yüksek düzeyde refaha ulaşacaktır. Tam rekabet varsayımının altında özel ve sosyal maliyet arasında sapmanın olmadığı kabul görülür. Bu bakımdan tam rekabet piyasası sonucunda *'birinci en iyi'* teoremi doğmuştur. Ancak, eksik rekabet koşullarının, hükümet müdahalelerinin bulunduğu ve üretimde yaratılan dışsallıkların bulunduğu eksik rekabet koşullarında özel maliyet ile sosyal maliyetin (özel fayda ile sosyal faydanın) eşitlenmesi mümkün değildir. Böyle bir ortamda *Pareto Optimimumunun* sağlanması söz konusu olamaz. Tam rekabette söylendiği gibi da toplumun refahını artırma yönelimindeki ekonomik politikalarda devlet

---

⁹² Costas Hadjiyiannis, "The Effects Of Customs Union on the Process of Multilateral Trade Liberalization: The Importance of Timing", 1999, s. 3. https://www.ucy.ac.cy/econ/documents/working_papers/9914.pdf , (erişim tarihi:08.16.2016).

⁹³Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 112.

⁹⁴Polat, **a.g.e.**, s. 87.

⁹⁵Efendioğlu, **a.g.e.**, s. 45.

⁹⁶Polat, **a.g.e.**, s. 88.

müdahalesinin ve dışallıkların etkisinin minimum seviyede olacağını savunan ve gümrük birliğinde ticaretin serbest ticarete en yakın bir şekilde yaşanacağını savunan, bu politikalara, “*İkinci en iyi teorim*” isimi verilmiştir. İkinci en iyi teori korumacılığı savunmaktan ziyade ekonomik rasyonelliği savunduğu söylenmektedir. Çünkü teoriden bazı durumlarda (toplumsal maliyetin özel maliyetten büyük olması) toplum refahını arttıracığını, bazı durumlarda (toplumsal maliyetlerin özel maliyetten küçük olduğu) ise ithal kısıtlamalarının kaldırılması gerektiği sonuç çıkarılmaktadır.⁹⁷

1.3.2. Gümrük Birliği'nin Ekonomik Etkileri

Gümrük birliğinin kurulması ardından dış ticaret engellerin kaldırılması ile beraber üye ülkeler ve birlik dışında kalan ülkelerin ekonomisinde bir takım değişikliklerin gerçekleşmesi mutlaktır. Bunlardan ilk etapta ortaya çıkan ise dış ticareti yapan ülke veya birlikler arasında dış ticaret hacminin genişlemesi ve üretimin olduğundan daha etkin hale gelmesidir. Buna Gümrük Birliği'nin *ticaret yaratıcı* etkisi denmektedir ve birlik içindeki ülkelerin refahını olumlu yönde etkiler. Birlik dışı ülkelere karşı gümrük tarifelerinin uygulanması sonucunda birlik dışı ülkeler ile ticaret azalabilir. Yani, ticaret birlik dışından birlik içine sapabilir. Buna *ticaret saptırıcı* etkisi denir.⁹⁸

Gümrük Birliği'nin üye ve birlik dışı ülkelerin refah düzeyinde nasıl bir etki göstereceği bu ülkelerin arz ve talep esnekliklerine bağlıdır. GB kurulmadan önce üye ülkelerin ticaretini yapmış olduğu malların talep ve arz esneklikleri ne kadar büyük ise ticaret yaratıcı etki o kadar büyük olacaktır. Tersine eğer birlik dışı ülkelerin arz esnekliği ve birliğe katılan ülkenin malına olan talep eğrisinin esnekliğinin düşük olduğu ölçüde ticaret saptırıcı etki de düşük olacaktır.⁹⁹

Gümrük Birliği'ne üye olduktan sonra ticaretin ekonomide ne tür etkiler yaratacağının tanımlanması yapıldıktan sonra zaman hususunu dikkate alarak, gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerinin açıklanmasına yer verilecektir.

⁹⁷Seyidoğlu, a.g.e., s. 98

⁹⁸Ertürk, a.g.e., s. 164.

⁹⁹M.Chacholiades, a.g.e., s. 231.

1.3.2.1. Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri

Ekonomik ve sektörel yapının, teknoloji ve talep düzeyinin sabit kalması durumunda üye ülkeler içinde kaynakların yeniden dağılması sonucunda ortaya çıkan anlık etkilere GB'nin statik etkileri denmektedir. Statik etkiler ele alınırken aşağıdaki gibi bazı varsayımlar çerçevesinde üretim, tüketim ve dış ticaret hadlerindeki değişiklikler gösterilecektir¹⁰⁰:

- İthalat ve ihracat dengededir
- Ticaret hadleri sabittir
- Ölçeğe göre sabit getiri mevcuttur
- Tüm piyasalarda (mal ve faktör) tam rekabet koşulları geçerlidir
- Ulaştırma maliyeti sıfırdır.

Üretim etkisi; Gümrük Birliği'ne katılım sonucunda birlik içinde gümrük tarifelerinin kaldırılacağı için, bazı girdiler daha ucuza girebilir. Dolayısıyla üretim artışı söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda daha önceden birlik dışında kalan ülkelere giren bazı girdiler daha pahalıya gireceğinden üretim azalması yaşanabilir.¹⁰¹

Tüketim etkisi; mal fiyatlarındaki değişimlerin sonucunda ihraç yada ithal edilen mal hacminin ve tüketim düzeyinin ne olacağı, mallara olan talebin fiyat esneklikleri tarafından belirlenmektedir.

“Eğer ticarete konu olan mallarda talep esnekliği sıfırdan büyük ise ucuzlayan mala olan talep artar ve bu durumda tüketim etkileri ortaya çıkar.¹⁰² Fiyat yapısındaki bu değişiklikler, ülkeyi yurt içi mallar ve üçüncü ülkelere yapılan ithalattan saptırarak, birlik içi ülkelere satın alınan mallara yönelir. Eğer birlik içinde ticaret saptırma ve yaratma etkileri sonucu ithalat artmışsa, tüketim de artmış demektir.”¹⁰³

¹⁰⁰Istanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.14

¹⁰¹Burcu Saçkan, **Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye- Avrupa Birliği Dış Ticaret İlişkisinin İncelenmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.10.

¹⁰²Kağan Bahçekapılı, **Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisine Etkileri**, Basılmamış yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 31.

¹⁰³Seyfettin Erol, a.g.e., s.35.

Ticaret hadleri etkisi; iktisadi bütünleşmenin oluşumu ve genişlemesi ticaret hacmindeki ve yönündeki değişimleri de beraberinde oluşturur. Ticaret hadlerinin ihracat ve ithalat fiyatlarının birbirlerine oranı olduğuna göre, ithal edilen malların fiyatındaki yükselme ve ihraç malların fiyatındaki azalma ticaret hadlerinin ülke aleyhine hareket ettiğinin belirtir. Bu durumun tersi de geçerlidir.¹⁰⁴ Ticaret hadleri etkisini, R.A.Mundell gümrük birliğe giren iki ülkenin, birlik dışında kalan ülkeye nazaran dış ticaret hadlerinde kazanıma erişeceği sonucunu gösteren yaptığı üç ülkeli, üç mallı teorik analizi ile açıklamıştır.¹⁰⁵

1.3.2.2. Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri

Dinamik etkiler ise, uzun dönemli etkiler olması özelliğini taşımakta olup milli gelirin büyümesi üzerinde ortaya çıkan etkileri içermektedir Dolayısıyla statik etkilere oranla dinamik etkiler daha güçlü ve kalıcıdır. Gümrük birliğinin oluşması ile dış ticaret işlemlerinden kaynaklanan risk ve belirsizlikleri ortadan kaldırarak üye ülkelerin gelirinin büyüme hızını etkileyen başlıca unsurlar; rekabet etkisi, yatırımları teşvik etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, teknolojik ilerleme etkisi olarak sıralanabilir.¹⁰⁶

Rekabet Etkisi: Gümrük birliği öncesinde aşırı karla faaliyetini sürdüren monopol ve oligopol firmaları gümrük birliği kurulmasıyla geniş bir piyasa ile birlikte yabancı firmalarla olan rekabet ile karşı karşıya kalırlar. Ticaretin serbestleştirilmesi söz konusu firmaların kar marjlarını azaltarak firmaların ölçeklerinin artmasına ve rekabet yoluyla kaynak dağılımındaki etkinliği artırarak fiyatların düşmesine neden olmaktadır.¹⁰⁷

Ölçek Ekonomileri Etkisi: Ölçek ekonomileri, bir firma veya endüstrideki üretim hacmini veya üretim yöntemini, teknolojik gelişmelerden faydalanarak yada maliyet düşürücü etki

¹⁰⁴Ali İhsan Sençalar, **Türkiyenin Gümrük Birliğine Geçisi ve Gümrük Birliğinin Türk Dış Ticaretindeki Yansıması (1990-2009)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.16.

¹⁰⁵Efendioğlu, **a.g.e.** s. 35.

¹⁰⁶Ertuğrul Yıldırım ve Cihan Dura, “Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Haziran, Sayı:28, 2007, s. 147.

¹⁰⁷Chacholiades, **a.g.e.**, s.235.

sağlayan dış faktörlerden yararlanarak maliyetlerinde düşüş ve verimliliğinde artış şeklinde tanımlanır. Ölçek ekonomilerinin gümrük birliği kurulması sonrasında göstereceği yaraları içsel ve dışsal olarak iki biçimde ortaya çıkmaktadır. İçsel ekonomiler firma bazında ölçeklerin büyümesi sonucunda maliyetlerdeki düşüşlerdir. Dışsal ekonomiler ise, işletmenin bağlı bulunduğu endüstri dalının genişlemesinden kaynaklanır ve işletme dışı tasarrufları doğurur.¹⁰⁸

Teknolojik ilerleme: Gümrük Birliği kurulması sonucu artan üretim hacmi ve rekabet ile firmaların AR-GE harcamaları da artar. Bununla beraber elemanların kalifiyesinde ve dışarıdan teknoloji ithalinde yükselme yaşanmış olup, birliğe giren ülkelerin üretim teknolojilerinde gelişme kaydedilir.¹⁰⁹

Yatırımları Özendirme: Piyasa hacminin genişlemesi ve kaynak etkinliğiyle beraber yatırımların artması da düşünülmektedir.¹¹⁰ Birlik içindeki ülkelerin milli gelirindeki artış yurtiçi tasarruf oranlarının artışı sağlar ve tasarrufların yatırıma dönüşmesi de beklenir. Diğer yandan yabancı yatırımların birliğin dışında kalan ülkelerin birlik üyelerine tercih edilmesinin temel nedenleri şunlardır; piyasa genişliği, büyük piyasalarda küçük piyasalara göre belirsizliklerin az olması, birlik içinde gümrük tarifelerinin sabit kalacağına dair güvence vb.¹¹¹ Ancak, yabancı yatırımcılar için istikrarlı bir piyasa ortamının yaratılmaması, ucuz işgücüne rağmen yatırımların birlik içine akmasına engel olabilir.¹¹²

---

¹⁰⁸Ertuğrul ve Dura, **a.g.e.** s. 148

¹⁰⁹Hroje Josic ve Mislav Josic, “Static and Dynamic Effects of Customs Union Creation”, https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwikmY6PzvRAhXGL8AKHZWEBu0QFghCMAQ&url=https%3A%2F%2Fbib.irb.hr%2Fdatoteka%2F626074.Static_and_dynamic_effects_JosicH.JosicM.doc&usg=AFQjCNGFDCfTWan9IuDACQADxQbhacSoTg&sig2=OeTfg6PVoogKdH6LwW4WVg&bvm=bv.146094739.d.d2s, ss.7-8. (erişim tarihi:07.08.2016).

¹¹⁰Hüseyin Mualla Yüceol, “Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye Avrupa Gümrük Birliği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Haziran), Sayı: 2, 1999, s. 142.

¹¹¹Caner Erdem, **Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türki’yenin Tarımsal Dış Ticaretine Etkileri**, AB Uzmanlık tezi, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2015, s. 11.

¹¹²Yüceol, **a.g.e.** s. 141.

Kaynakların Akışına etkisi: Gümrük birliğin kurulmasıyla beraber ticaret engellerinin kaldırılması emek ve sermaye hareketliliğini de canlandırır.¹¹³ Kaynaklar iktisadi bakımdan daha cazip bölgelere yönelirler. Kaynakları kabul eden bölge kaynak gönderen bölgelere göre daha hızlı gelişmesi söz konusudur. Aynı zamanda kaynakların hareketliliği kaynakları kendine toplayan ülkede üretim artışını gerçekleştirirken, gelir bölüşümü yoluyla kaynak gönderen ülkeye de yararlar sağlayabilir.¹¹⁴

Döviz Rezervlerinde Değişimler: Gümrük birliği ve benzeri iktisadi birleşmelerde yapılan anlaşmalar çerçevesinde dış ticaret işlemlerinden kaynaklanan risk ve belirsizliklerin de ortadan kalkmasıyla beraber ihtiyaç duyulan döviz rezervleri azalmaktadır.¹¹⁵ Söz konusu etki iki yol neticesimde meydana gelmesi mümkündür. Birincisi; birlik içindeki üretimin artması ithalat düzeyini azaltacağı için döviz talebi de azalmış olacaktır. İkincisi ise, Gümrük birliğine giden ülkelerin pazarlık güçlerinin artmasıdır. Başka bir ifade ile ihracat fiyatlarının artması ithalat fiyatlarının azalması dolayısıyla dış ticaret hadlerindeki lehine dönüş daha az döviz rezervlerini gerektirir.¹¹⁶

Dışsal Ekonomiler Etkisi; Bireylerin ve firmaların fiyatlandırmaksızın yüklediği maliyet veya fayda dışsallık olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁷ Burada gümrük birliği içindeki üreticinin kendi faaliyetlerinin dışında her hangi bir maliyete üstlenmeden yaptığı bazı faaliyetler sonucunda ortaya çıkan olumlu dışsallıklar söz konusudur. Gümrük birliği ile gelen dışsal ekonomileri bu şekilde sıralamak mümkündür¹¹⁸; Tüketimde ve üretimde kullanılan nihai mal ve ara mallarının tarife ve benzer engellere tabi tutulmadan serbest dolaşımı fiyatın daha ucuz olmasına neden olur; Birlik içinde, teknoloji ve işgücünün serbest dolaşımı, teknoloji bakımından geri kalan yerlerde endüstrinin gelişmesine yol açar; alt yapı yatırımlarının gelişmesi ticaret akımına hız kazandırır.

---

¹¹³Özge Korkankorkmaz, **Gümrük Birliği'nin Türkiye'de Sanayi Sektörlerine Etkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.11.

¹¹⁴Levent Gökdemir ve Elif Karaman, “Onuncu Yılında Gümrük Birliği: Ne Beklendi?, Ne Gerçekleşti?”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:18, Sayı:2,2008, s. 290.

¹¹⁵Mehmet Sentürk, “Gümrük Birliği Üyeliğinden Bugüne Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerinde Bir İnceleme”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, (Bahar) Cilt:5, Sayı: 1, 2014, s. 130.

¹¹⁶Gökdemir ve Karaman, **a.g.e.**, s. 291.

¹¹⁷Güliden Ülgen, **Mikro İktisat**, Türkmen Kitabevi, İstanbul,2014, s. 376.

¹¹⁸Korkankorkmaz, **a.g.e.**, s. 11.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA DIŞ TİCARETİN PİYASA EKONOMİSİ DÖNEMİNDE GELİŞME DURUMU

2.1. Kırgızistan

2.1.1. Kırgızistan Hakkında Genel Bilgiler

Coğrafi konum ve iklim; Kırgızistan, toplam 199 949 km² yüz ölçümüne sahip, batıdan doğuya uzunluğu 925 km, kuzeyden güneye 453 km olarak Orta Asya ülkeleri arasında toprak genişliği itibariyle en küçük, denize çıkışı olmayan bir ülkedir. Doğu ve güney doğusundan Çin Halk Cumhuriyeti, kuzey ve kuzeybatısından Kazakistan, güney ve güney batısından ise Tacikistan ve Özbekistan ile komşudur.¹¹⁹

Kırgızistan'ın deniz seviyesinden yüksek olması ülke iklimini oldukça etkilemektedir. İklim, genel olarak karamsar ve az yağışlıdır. Ancak, yüksek bölgelerde karamsar soğuk iklim daha üstünlük gösterirken, alçak bölgelerinde ise iklim klasik kıta iklimine daha yakındır.¹²⁰

Kırgızistan dünyanın en büyük ikinci krater gölü olan Issık-Köl ile bilinmektedir. Bunun dışında su kaynakları açısından oldukça zengin bir ülke olarak tuzsuz su temini açısından dünyada ilk yirmi ülke arasındadır. Toplam olarak, akarsu ve göllerin yüzey alanı 6836 kilometre karedir.¹²¹

Demografik Yapı; 2014 yılında Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi tarafından verilen resmi verilere göre toplam nüfusun sayısı 5.776.600 kişi civarında olup, bunun 1.943.600'si şehirde, 3.833.000'lik kısmı kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Nüfusun yoğun yaşadığı bölgeler Çuy, Oş bölgeleridir. Kırgızistan 80'den fazla milliyetin bir arada yaşadığı çok

¹¹⁹K.C.İstatistik Kurumu Yayını, **Kırgızistan Tsifralarda 2010-2014**, s.27.

¹²⁰Farida Balbakova ve diğ., **Otsenka o Uyazvimosti k İzmeneniyu Klimata Tsentralnogo Tyan-Şana, Kırgızistan**, K.C.Milli İlimler Akademisi Raporu, (Mart), 2015, s.7.

¹²¹Gubad İbadoglu, "Privatizatsiya na Vastoke", **Center for Social and Economic Research**, (Nisan), 225, Varşava, 2011, s. 8.

uluslu ülkedir. 2013 verilerine göre kırgız nüfüsü % 72.6'lık oran ile çoğunluğu oluştururken, toplam nüfüsün %14.5'ini özbek, %6.4'ünü rus, % 1.1'ini dungan ve %0.9'unu uygur azınlıkları oluşturmaktadır. Halkın % 4.5'i de diğer azınlıklardan oluşmaktadır.¹²²

Kırgız Cumhuriyeti Çalışma Bakanlığı verilerine göre ekonomik olarak aktif nüfus 2014 yılında nüfüsün %64.2'lik payını oluşturmuştur. Ülke ekonomisinin ağırlıklı olarak tarıma dayalı olduğundan halkın büyük bir kısmı tarım sektöründe istihdam görmektedir. Toplam istihdam edilen nüfüsün % 30.1'lik kısmı tarım, ormancılık ve balıkçılık ile uğraşırken, %15.2'i ticaret alanında, %11.3'ü inşaatta, % 7.9'u eğitim alanında, %6 ulaşım ve taşımacılık, iletişim alanlarında, % 3.7'lik kısmı sağlık kurumlarında, ve kalan %15.2'si diğer başka sektörlerde çalışmaktadır. Kırgızistan'da 2015 yılı için nominal ortalama aylık ücret 165 ABD doları olarak belirlenmiş olup, haftalık çalışma saati 40 saattir.¹²³

İdari ve Siyasi Yapı; Kırgız Cumhuriyeti egemen, bağımsız, üniter ve demokratik bir ülkedir. Kırgızistan, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını resmen ilan etmiştir.¹²⁴ Günümüzde 27 Nisan 2010'da yürürlüğe giren Anayasa gereği cumhurbaşkanının yetkileri kısıtlı görülen, parlamenter sistemi yürütülmektedir. İdari açıdan; Oş bölgesi, Calal-Abad bölgesi, Narın, Talas, Çuy, Issık-Köl ve Batken bölgeleri olarak yedi bölgeye ayrılmıştır.¹²⁵ Toplamda ilçe sayısı 40, 25 şehir, 3 şehir tipi kasaba, 28 kasaba ve 440 ayıldık aymak (yerel yönetim) mevcuttur.¹²⁶

2.1.2. Kırgızistan'ın Üye Olduğu Başlıca Ekonomik ve Siyasi Birlikler

Esasında Kırgızistan yüzölçümü olarak küçük bir ülke olması ve komşu ülkelerde bulunduğu gibi doğal gaz, petrol gibi büyük enerji rezervlerine sahip olmamasından dolayı

---

¹²²K.C.İstatistik Kurumu, **a.g.e.**, s.10.

¹²³K.C.İstatistik Kurumu, **a.g.e.**, s.18.

¹²⁴Ahmet İncekara, "Kırgızistan", **İstanbul Ticaret Odası**, Yayını No:1992-29, İstanbul s.6.

¹²⁵K.C. İstatistik Kurumu, **a.g.e.**, ss.7-8.

¹²⁶İbadoglu, **a.g.e.**, s.21.

komşu ülkelere göre daha fazla dışa açık ekonomi politikasını benimsemiştir.¹²⁷ Milli paranın tedavüle sokulması ve ekonomide gerek makro düzeyde gerek mikro düzeyde yürütülen liberal politiklar Kırgızistan'ın bölgesel ekonomik entegrasyon adımlarına daha hızlı gitmesine yol açmıştır. Burada ülkenin komşu ülkeler Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan ile yaptığı Serbest Ekonomik Bölge anlaşmalarının yanı sıra ülkenin üye olduğu Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Şanhay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği gibi bazı ekonomik birlikler ele alınacaktır. Bu bölümde Avrasya Ekonomik Birliği hakkında kısaca bilgi verilmiş olup üye ülkeler ve Kırgızistan ekonomisine etkileri sonraki bölümde ayrıntılı anlatılacaktır.

Bağımsız Devletler Topluluğu; 1991'de Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından 8 Aralık 1991 tarihinde Belarusun başkenti Minsk'te Rusya Federasyonu (1991), Kazakistan (1991), Türkmenistan (1991), Özbekistan (1992), Kırgız Cumhuriyeti (1992), Ermenistan (1992), Tacikistan (1993), Azerbaycan (1993), Gürcistan (1993), Moldova (1994) tarafından imzalanan kurucu protokolü neticesinde Bağımsız Devletler Topluluğu (Commonwealth of Independent States) (BDT) ortaya çıkmıştır. 2005 yılında Türkmenistan BDT tam üyeliğinden çekildi ve o zamandan itibaren gözlemci üye ülke statüsündedir. Gürcistan'ın üyeliği ise 1993 Aralık ayından 2009 Ağustos ayı aralığında devam edilmiştir.¹²⁸ Topluluk'un başlıca amaçları; dış politika faaliyetlerinde koordinasyon; ortak ekonomik alan kurmakla Avrasya piyasalarının yakınlaştırılması ve geliştirilmesinde ve gümrük politikası konusunda birlikte hareket etme; ulaşım ve haberleşme alt yapı yatırımlarında destekleşme; çevre korunmasında ortak stratejiler yürütme; göç politikalarında ve oragnize suçlarla ortak mücadele gibi toplanmaktadır.¹²⁹

BDT'nin belli başlı organları veya kurulması öngörülen organlar, Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, İşbirliği ve Danışma

¹²⁷Ferhat Pehlivanoğlu ve İsa Güneş, “ Kırgızistan Ekonomisinin Yapısal Analizi’’, **Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Arayışlar Kongre Kitabı**, Bişkek, 2008, s. 785.

¹²⁸Canan Balkır, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 524.

¹²⁹Mejgosudarstvenniy Statiçeskiy Komitet Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv, **Stranı Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv**, <http://www.cisststat.com/> (erişim tarihi:03.01.2017).

Komitesi, Savunma Bakanları Konseyi ve Askeri İşbirliği Koordinasyon Merkezi, Ekonomik Mahkeme, İnsan Hakları Komisyonu, Parlamentolararası Meclis, Devletlerarası Banka ve Bölgesel İşbirliği Teşlikatları şeklinde sıralanabilir. İlk başta siyasi birlik ilkelerine göre kurulan BDT zamanla üye ülkeler arasında ekonomik ilişkilerini de canlandırmayı başarmıştır. Ekonomik işbirliği arttırmak için Kazakistan, Rusya, Belarus ve Ukranya arasında Ortak Ekonomik Alan Anlaşması yapılmıştır. Bunun sayesinde söz konusu ülkeler aralarında serbest ticaret bölgesi kurmakta, mal ve hizmet ticaretinde ortak gümrük ve ticaret politikaları uygulakta yakınlaşmışlardır. Bu anlaşma 2003 yılında Ukranya'nın Yılta ilinde ülkelerin devlet başkanlarınca imzalanmıştır. Günümüzde BDT, 240 milyondan fazla nüfusa, dünyanın toplam doğal kaynaklarının % 25'ine, sanayi potansiyelinin %10'una sahiplenerek önemli güç merkezi durumuna konmuş bulunmaktadır¹³⁰

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı; 1964 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulmuş olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği KİBİ (Regional Cooperation of Develpment), İran'da gerçekleşenen devrim nedeni ile faaliyetini durdurması ardından 1985 yılında Ekonomik İşbirliği Teşlikatı EİT (Organisation for Economic Coperation and Development) adıyla yeniden faaliyete başlamıştır. Bugün Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Afganistan, İran, Pakistan ve Türkiye'yi kapsamaktadır. EİT'nin başlıca faaliyet alanı bölgedeki ekonomik kalkınmaya yol açmak bölgedeki ülkelerin uluslararası ekonomik ilişkilere kademeli ve istikrarlı bir şekilde dünya entegrasyonuna katılarak, bölge içinde karşılıklı işbirliğinin kurulması yolu ile sosyo kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmenin çeşitli yönlerine ilişkin etkin karşılıklı yardımlaşma vb.¹³¹ Günümüzde EİT bağımsız bir birim olarak algılandırıldığında zayıf bir imaj vermiş bulunsa bile bu siyasal örgüt güçlendirilebilir. Kırgızistan başta olmak üzere diğer Orta Asya ülkelerinin örgüte üye olmasının nedeni, Moskova'ya bağımlı olmayan yollarla uluslararası ticaret piyasasına çıkmaktır. Bu bağlamda, hammadde ve mamul

¹³⁰Ministerstvo Ekonomiçeskih Razvitiya Rossiyskoy Federatsii Portal Vneşnoekonomiçeskoj İnformatsii, **Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv**, <http://www.ved.gov.ru/sng/> (erişim tarihi:03.01.17).

¹³¹Balkır, a.g.e., s.492.

ürünlerini Türkmenistan, İran üzerinden geçen yollar ile uluslararası piyasaya ulaştıracak işbirliği çabalarına girişmiştir. Bu yol Orta Asya'nın ticaret ve ekonomisi üzerindeki Moskova'nın etkisini azaltma imkanı yaratacak ve ekonomik projeleri için gerekli olan kar marjlarını artıracaktır. Orta Asya'nın açık denizlere çıkışı sadece kendileri için değil, aynı zamanda Batı ülkeleri için de önemli bir konudur. Çünkü bölgede bulunan petrol, doğal gaz gibi enerji ürünlerinin Batı ülkelerine ulaştırılması söz konusu olabilecektir. Aynı şekilde Kırgızistan ürettiği elektrik enerjisi sadece komşu ülkelere değil uzak ilkelere de pazarlama imkanına sahip olabileceği mümkündür.¹³²

Şanhay İşbirliği Örgütü; (Shanghai Cooperation Organization) (ŞİÖ) 1996'da Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan tarafından "Şanhay Beşlisi" adıyla kurulmuştur. Örgütün başlıca amaçları üye ülkeler arasında güvenlik, ayrıca sınırlarda silahsızlandırma faaliyetlerinde işbirliğinde bulunmak ve bölgesel işbirliğe yönelmektir. Özbekistan'ın üye olmasının ardından Şanhay İşbirliği Örgütü olarak yeniden adlandırılmıştır. ŞİÖ'ne daha sonra Afganistan, Moğolistan, İran, Hindistan ve Pakistan gözlemci ülkeler olarak girmiştir. Türkiye ŞİÖ'nün Diyalog Ortağı Ülkesi olarak bilinmektedir.¹³³ ŞİÖ faaliyet alanında üye ülkelerde güvenlik ve istikrarın korunması, terörizm, örgütlü suçlar ve yasadışı göçe ortak mücadele konularına ağırlık vermesine rağmen, ayrıca siyaset, ekonomi, bilim ve teknoloji, kültür ve eğitim, enerji, çevre konularında işbirliğinin geliştirilmektedir. 2003 Eylül'de üye ülke hükümet başkanları tarafından 20 yıl için tasarlanmış çok yönlü ticari ve ekonomik işbirliği programı imzalanmıştır.¹³⁴

İslam Konferansı Teşlikatı; (Organization of the Islamic Conference) İKT Birleşmiş Milletler'den sonraki en büyük ikinci hükümetler arası örgüttür. Dört kıtaya yayılmış 57 üyesi ile İKT kendisini Müslüman dünyanın kolektif sesi olarak tanımlamaktadır. İKT'nin

---

¹³²Houman Sadri, "Orta Asya'da Entegrasyon: Teoriden Politikaya", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, (Mayıs), Yıl:1, Sayı:1, 1999, İstanbul, ss.80-81.

¹³³Şanhayskaya Organizatsiya Sotrudniöestva, Çto tokoe Şos, <http://infoshos.ru/ru/?id=51>, (erişim tarihi:07.05.2016)

¹³⁴Emre Erşen, "Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanhay İşbirliği Örgütü", **Ortodoğu Analiz**, (Nisan), Cilt:5, Sayı:52, ss.12-13

ekonomik girişimlerinin başında Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi gelmektedir. Söz konusu Komitenin hedefi üye ülkeler arasındaki dış ticarete eşit ve ayrımcılığa yer vermeyen ticari ilişkilerin kurulması ve özellikle de az gelişmiş ülkeler için ikili veya çok taraflı ticaret anlaşmalarıyla ticaret hacminin genişletilmesidir. İKT üyeleri arasında adım adım ekonomik entegrasyonun sağlanması ve İslam Ortak Pazarı ve diğer ekonomik entegrasyon modelinin kurulması nihai hedef olarak görülmektedir.¹³⁵ Kırgızistan İKT'ya 1992 yılı Aralıkta kabul edilmiştir. Dört kıtadan üye ülkelerin varlığı Kırgızistanın ticari ilişkilerinin gelişmesi için önemlidir. Ancak günümüzde Kırgızistan'ın dış ticaretinde İKT üye ülkelerinin payı gözle görülür seviyeye ulaşamamıştır.

Dünya Ticaret Örgütü; Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) Uruguay Turu'nda imzalanması ve 1.1.1995 tarihinde faaliyete başlaması ardından Nihai Senet ile kurulan Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization) (DTÖ) Bretton Woods Konferansında toplanmasından tam 50 yıl sonra faaliyete geçmiş İMF ve İBRD gibi dünya ekonomisi sisteminin önemli bir kuruluşu olmuştur. DTÖ, GATT'ın fonksiyonlarını üstlenmiştir. Günümüzde DTÖ'ye 155 ülke üyelik etmektedir, otuzdan fazla ülkenin de üyelik görüşmeleri sürmektedir. DTÖ'nün temel işlevleri: Uruguay Turunda varılan anlaşmaların uygulanmasını denetlemek; İlgili ve üye ülkeler arasında çok taraflı ticaret müzakerelerin ve istişarelerin yürürlüğünü sağlamak; Ticari uyumsuzluklara çözüm üretmek, Üye ülkelerin ulusal ticaret politikalarını izlemek; Gelişmekte olan ülkelere DTÖ yetkisi altındaki konularda teknik destek göstermek; Uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak.¹³⁶

Kırgızistan müzakereleri başarıyla tamaladıktan sonra eski Sovyet Ülkeleri arasından ilk olarak 1998 Aralık ayında DTÖ'nün resmi üyesi oldu. Üyeliğin ardından DTÖ Anlaşması çerçevesinde ticaret politikalarının liberalleştirilmesi başlatılmış olup, ticaret mevzuatlarında hukuksal değişiklikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda Gümrük

---

¹³⁵Çağatay Özden, **Kırgızistan Ticaret ve Yatırım Ortamı Raporu**, T.C. Ekonomi Bakanlığı Bışkek Ticaret Müşavirliği, (Ekim), 2013, s. 48.

¹³⁶Organizatsiya Obiedinennih Natsii, Vsemirnaya Torgovaya Organizatsiya, <http://www.un.org/ru/wto/>, (erişim tarihi: 05.06.2016).

Kanu, Yatırım Kanunu, Vergi Kanu yeniden yapılandırılmış, yerel ve yabancı yatırımcılar için hukuksal bakımdan eşitlik sağlanmıştır.¹³⁷

2001'den itibaren Kırgızistan yıllık dış ticaret hacmi artış eğilimi göstermiştir. Ayrıca 2005 yılında Kırgızistan, dünyanın 105 ülkesi ile ticari ilişkiler yürütüyor ise, 2014 yılında bu rakam 120 ülkeye ulaşmıştır. Ülkenin toplam dış ticaret hacminin yüzde 41,9'luk payı DTÖ üye ülkeleri ile yapılmaktadır. Toplam ihracatın yüzde 42'lik payı DTÖ ülkelerine yapılır, ithalatın ise yüzde 41,9'u DTÖ üye ülkelerinden yapılır. DTÖ'ye katılmadan önce toplam ticaret hacminde üye ülkelerin payı yüzde 30 idi (ihracatta yüzde 12,3'lük paya ithalatta ise yüzde 40,5'lik paya sahip idi).¹³⁸ DTÖ üyeliği sırası içinde ülkenin ekonomisinde gelişmelerin pozitif yada negatif olması hakkındaki görüşler tartışılmaya devam etmektedir. Ancak izlenen serbest ticaret politikaları neticesinde komşu Çin'den gelen ucuz mallar ülke içinde üretimin yapılmasına engel olduğunu görmek mümkündür. Devamında Kırgızistan'ın ithalata bağımlılığı artmıştır, dış ticaret açığı kronik hale gelmiştir. Dışa açıklık bir yandan iç üretimin gelişmesine engel olurken, diğer yandan da dış borçları arttırır. Aynı zamanda, gümrük vergilerinin düşük olması ve ülkenin coğrafi konumu Çin mallarını yeniden ihraç etme merkezine dönmüştür. Neticede “Dordoy”, “Karasuu” gibi Orta Asya'daki büyük pazarlar oluşmuştur ve istihdam imkanları sağlanmıştır.¹³⁹ Dünya Bankası verilerine göre 2013 yılında söz konusu pazarlarda 3.5 milyar dolarlık dış alım satımı yapılmıştır, bu rakam GSYİH'nın %68 kısmına denk gelmektedir. DTÖ'ye üyeliğinin avantajlarından bir tanesi sanayi ürünlerinin üretimi ve bu üretime bağlı gelirlerdir. Fakat Kırgızistan ekonomisi sanayi malları üretimi ve ihracından ziyade, pek az miktarda sanayi ve daha çok tarım ürünleri ihracına dayalıdır. Bu doğrultuda, üyelik sanayinin gelişmesine pek etki etmediği sonucu çıkarılmaktadır.¹⁴⁰ DTÖ'ye üyeliğinin

¹³⁷Aygül Sayrakunova, “Orta Asya Ülkelerinde Uluslararası Ticaretin Gelişimi, Sorunları ve Öncelikleri (Kırgızistan Örneği)”, **Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri Kültürel Destekler Bildiriler Kitabı**, Ankara, 2010, s.204.

¹³⁸Madiba Nurakşieva, “Kırgızstan v VTO: Obyazatelstva i Posledstviya”, **USAİD Makroekonomiçeski Proekt**, (Ağustos) 2014, s. 26.

¹³⁹Damira Baygonuşova ve Junus Ganiev, “Kırgızistan'da Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Etkileri”, **VI International Congress on Entrepreneurship**, Nisan, Bişkek, 2014, s.85.

¹⁴⁰Sayrakunova, **a.g.e.**, s. 204.

kaçınılmaz şekilde yan etkileri de olmuştur. Ülkenin coğrafi konumu nedeniyle DTÖ'nün üyelerinin potansiyel pazarlara çıkma şansı sınırlı kalmıştır. Buna ülkedeki alt yapı yatırımlarının eksikliği, karayol üzerinden ulaşımın gelişmemiş olması ek olmaktadır. Kırgız mallarının söz konusu pazarlara çıktığı durumlarda bile doğal olarak pahalı fiyatlandırılacağından rekabet gücünü kaybedeceği anlamına gelmektedir. Daha önce belirtildiği gibi Kırgızistan'da üretimin gerçekleşmesi dışa bağımlı kalmıştır. Kırgız devleti ülke ekonomisini deregüle etmede önemli bir ilerleme kaydedememiştir. Yerli işletmeler için elverişli iş ortamını sağlamakta, bürokrasi sorunlarını azaltmakta ve yerli üretimin artması için yabancı teknolojileri ülke içine çekmekte sınırlı kalmışlardır. Netiycede yerli üretimin rekabet gücü zayıf kalmıştır. Yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesini engelleyen diğer bir nedenler ise politik istikrarsızlık ve mülkiyet haklarının korunmaması, kurumsal ve yasal olarak zayıflık olarak sıralanabilmektedir.¹⁴¹

Avrasya Ekonomik Birliği; Rusya, Belarusya ve Kazakistan arasında kurulan Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması köken olarak 2000, 29 Mayıs'ta Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında imza edilen Avrasya Ekonomik Topluluğu anlaşmasına kadar uzamaktadır ve bu fikir ilk olarak Kazakistan cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbaev tarafından 1994'te Moskova'ya olan ilk ziyaretinde dile getirilmiştir.¹⁴²

Sovyet Birliği zamanında ülkeler arasında kurulan sıkı ilişkilerin kopması Birliğin dağılması sonrasında ortaya çıkan bağımsız devletlerin ekonomisinde üretimin durmasına sebep olan önemli faktörlerden biri olmuştur. Kurulan ilişkiler oyle bir sistemleştirilmişti ki, ülkeler tek başına üretim yapamazlardı. Dolyısıyla söz konusu ülkeler arasında iktisadi, tarihi ve coğrafi etkenlerden dolayı iktisadi işbirliğine gitmek tüm ülkeler için yararlı, zorunlu bir durumdur.¹⁴³ Bu doğrultuda 6 Ekim 2007 tarihli BDT ülkelerinin Duşanbe Zirvesi'nde Avrasya Ekonomik Topluluğu (EurAsEC-Eurasian Economic Community) kurulmuştur. Üyeler Rusya, Kazakistan ve Belarusya ülkeleri idi. Evrasya Ekonomik

¹⁴¹Nurakşieva, **a.g.e.** s.28.

¹⁴²Seyit Ali Avcı, "Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan", **Avrasya Etüdlere Dergisi**, Cilt:20, Sayı:45,2014, ss. 270.

¹⁴³Cusup Primbaev ve Cunus Ganiev, "Eurasian Economic Community: One of the Alternative Forms of Economic Relations" **İnternational Conference on Eurasian Economies 2010**, s. 82.

Topluluğu'nun kurulması bu coğrafyada gözlemlenen entegrasyon girişimleri içinde ilki idi. Üye ülkelerin arasındaki söz konusu entegrasyon adımlarını bir üst kademeye taşımak amacıyla 6 Ekim 2007 yılında Belarusya, Kazakistan ve Rusya arasında malların serbest dolaşımını sağlayacak ve ticaretin gelişimini güçlendirecek ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanacak, Gümrük Birliği kurulması kararı alınmıştır. 1 Ocak 2010 yılında Gümrük Birliği resmen üyürlüğe girmiştir. Buna ek olarak örgüt üyesi üç ülkenin bütünleşme sürecini bir adım daha ilerleterek, 2010 yılın Aralık ayında söz konusu üç ülke entegrasyonun bir sonraki basamağı Ortak Ekonomik Alan kurma açısından 17 maddeden oluşan karar alınmıştır. 2011 Aralık ayında Rusya, Kazakistan ve Belarusya devlet başkanları tarafından imzalanan anlaşma neticesinde 2012 Ocak ayından itibaren Ortak Ekonomik Alan faaliyete geçmiştir. Ortak Ekonomik Alan'ın kurulmasıyla beraber üye ülkeler arasında sadece mal ve hizmetin serbest dolaşımı sağlanmayıp, işgücü ve kapitalin da serbest dolaşımı sağlanmaya başlayacaktı. Nihai hedef olarak 1 Ocak 2015 itibariyle resmen faaliyete geçeceği Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)'in kurulması belirlenmiştir.¹⁴⁴

2011 Ekim ayında Kırgızistan taraftan AGB'ne girme niyeti bildirilmiştir. 2014 10 Ekim'de Minsk'te toplanan Yüksek Konsey toplantısında Ermenistan'ında AEB'e girmesi kararı alınmıştır. Aynı yıl 23 Aralıkta Moskovada toplanan Rusya Federasyonu başkanı Vladimir Putin, Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbaev, Belarusya devlet başkanı Aleksandr Lukaşenko ve Kırgız Cumhuriyeti başkanı Almazbek Atambaev'in Kırgızistan'ın AEB'e girmesi hakkındaki anlaşmaya attığı imza sonucunda Kırgızistan AEB'in üyesi olmuştur. Özbekistan bu örgüte 2006'da katılmıştı, ancak 2008'de örgüt üyeliğinden vazgeçmiştir. 2002'de Moldova ve Ukrayna gözlemci olarak örgüte katılmışlardır.¹⁴⁵ Böylece günümüzde AEB üye ülkeleri Rusya Federasyonu, Kazakistan, Belarusya, Ermenistan, Kırgız Cumhuriyeti olarak sıralanabilir.

2.1.3. Serbest Ekonomik Bölgeler

---

¹⁴⁴O.Ergül, "Avrasya Ekonomik Topluluğu: Sovyet Sonralarında Farklı Bir Entegrasyon Modelinin Tartışılması", **OAKA**, Cilt:9, Sayı:17, 2014, s.36.

¹⁴⁵Primbaev ve Ganiev, **a.g.e.** s.82.

Uluslararası deneyimlere dayanarak Kırgızistan'ın da bazı bölgelerinde Serbest Ekonomik Bölgeler (Free Trade Zone) SEB'in kurulması bölgeye yatırımları çekmeyi, bölgenin kalkınmasını ve büyümesini, iş fırsatlarının artırılması ve refahın yükselmesini amaçlar. Kırgızistan'da SEB'lerin kurulması bağımsızlığı aldıktan sonra 1992 yıl 16 Aralık'ta "Kırgız Cumhuriyetinde Serbest Ekonomik Bölgeler" hakkındaki yasa çıkarıldıktan sonra başlamıştır. Yasaya göre Serbest Ekonomi Bölgelerde özel gümrük rejimi uygulanmaktadır. Serbest Ekonomi Bölgelere getirilen veya yeniden ihraç etme amacıyla girilen mallardan gümrük alınmamaktadır. Bununla birlikte ihraç ve ithal malların sınırdan geçmesinde herhangi bir gümrük tarifesi ve tarife dışı sınırlamalar uygulanmamaktadır.¹⁴⁶

Kırgızistan'da dört Serbest Ekonomik Bölge mevcuttur. Bişkek Serbest Ekonomik Bölgesi, Karakol Serbest Ekonomik Bölgesi, Narın Serbest Ekonomik Bölgesi, Maymak Serbest Ekonomik Bölgesi.

Bişkek Serbest Ekonomik Bölgesi, ülkenin başkenti Bişkek'ten 20 km mesafe uzaklıkta, "Manas" havaalanına yakın Ak-Çüy köyünde yerleşmekte olup, toplam 489 herktarlık alana sahiptir. Bişkek serbest ekonomik bölgesinin Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Çin'e çıkan karayollar güzergahında olması avantaj sağlayıp ülkedeki en gelişmiş serbest ekonomik bölgedir. Bölgede Rusya, Kazakistan, İran, Özbekistan, Türkiye ve Çin işletmeleri çoğunluk göstererek 2013 yılı itibariyle dünyanın 65 farklı ülkesinden toplamda 600 şirket faaliyet göstermektedir. 2014 yılı verilerine göre 15.7 milyon ABD dolarlık üretim yapılmıştır. Bu bölgede aşağıdaki dallarda üretim yapılmaktadır: Mobilya, sigara, deri ürünleri ve çay üretimi; Pet şişe ve kapakları, polietilen poşet ve ambalaş malzemeleri; Tekstil ürünleri; bisküvü çeşitleri, hayvansal yem çeşitleri, bitkisel yağ üretimidir.¹⁴⁷

¹⁴⁶Zarılбек Kudabaev, "Problemy Razvitiya Svobodnykh Ekonomicheskikh Zon v Kirgizskoy Respublike", **Uçur Dergisi**, (Mayıs) Cilt:4, Sayı:13, Bişkek, 1997, s.24.

¹⁴⁷Svobodnoe Ekonomicheskoe Zona "Bişkek", <http://www.fe.z.kg/%D0%B8%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BC> (erişim tarihi:03.01.17).

Karakol Serbest Ekonomik Bölgesi 1993 Mayıs ayından itibaren faaliyet göstermektedir ve tarihi İpek Yolunun geçtiği Karakol şehrinde yerleşmesi ile stratejik özelliğe sahiptir. Ülkenin en büyük gölü Issık-Köl'e yakın mesafede bulunan Karakol şehri kuzeyde Kazakistan, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti ile komşudur. Karakol Serbest Ekonomik Bölgesinde tekstil ürünleri, un ve un mamülleri, meyve ve sebze konserveleri üretilmektedir.¹⁴⁸

Narın Serbest Ekonomik Bölgesi Çin sınırında yerleşmektedir. 1991'de kurulması kararı alınan Narın Ekonomik Bölgesi ülkedeki ilk serbest ekonomi bölgesidir. Bölge alanı 42.5 kilometre karedir. Bölgede toplamda 54 firma 19 farklı sektörde faaliyet göstermektedir. Un ve un mamülleri, et ve et ürünleri konserveleri, içecek çeşitleri ve pasta ürünleri üretimi başlıca üretim alanlarıdır. İthalatçı ülkeler Çin ve Rusay Federasyonudur.¹⁴⁹

Maymak Serbest Ekonomik Bölgesi Kazakistan ve Kırgızistan sınırında yerleşmekte olup 1997'de kurulmuştur. Talas bölgesinin Karabuura ilçesinde yer elmektedir. Maymak SEB faaliyete başladığı dönemden itibaren sadece 9 işletme çalışmaktadır. Bölgenin ekonomik verimliliğini sınırlayan etkenler ülkenin temel üretim merkezlerinden uzak olması, bölgeye ulaşımın gelişmemiş olması, iletişim, bankacılık gibi başka sosyal olanakların ve alt yapının yetersiz olması gibi sıralanabilir.¹⁵⁰

Tablo 1: Kırgızistan'da Serbest Ekonomik Bölgeler

SEB isimleri	Firma sayısı	Üretim hacmi (milyon ABD doları)	İstihdam Sayısı (kişi)	Yatırım (milyon som)
Bişkek	265	14.4	2834	593
Narın	54	9.1	938	67
Karakol	144	4.9	300	175

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Kurumu

¹⁴⁸Kudabaev, **a.g.e.**, s.30

¹⁴⁹E.A.Bondar, "Problemy i Perspektivy Svobodnih Ekonomičeskih Zon v Kırgızstane" **Reforma Dergisi**, (Nisan), Cilt:3, Sayı:24, 2009, s.31.

¹⁵⁰Bondar, **a.g.e.**, s.34.

Tablo 1’de söz konusu Serbest Ekonomik Bölgelerin faaliyet büyüklüğüne göre bazı göstergeleri karşılaştırılmıştır. Görüldüğü gibi en elverişlisi Bişkek SEB’dir. Bunun nedeni coğrafi konum uyumluluğu, alt yapıların göreceli olarak daha gelişmiş olmasıdır.

2.2. Piyasa Ekonomisi Döneminde Kırgızistan Ekonomisinin Gelişme Durumu

2.2.1. Bağımsızlığın İlk Yıllarında Ekonomik Durum

1991’de Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ardından bütün Sovyet ülkelerindeki geleneksel ekonomik ilişkilerin kopması, merkezden gelen sübvansiyonların durdurulması ve yönetim yapısının verimsizliği ülkedeki bütün sektörlerde olduğu gibi ekonomide de krizin derinleşmesine yol açmıştır. Kırgızistan’da 1992, 1993, 1994’lerde üretim seviyesi hızla azalarak 1995’te dibe düşmüştür. Neticede 1991-1994 yılları ülkenin GSYİH’sı %40 azalmıştır. Hemen hemen bütün ekonomik göstergeler gerilemiştir. Bununla beraber hiperenflasyon, işsizlikte artış ve reel gelirden düşüş yoksulluğun derinleşmesine yol açmıştır. Enflasyon oranı 1992’de %2000, 1993’de %1308,8 olmuştur. Ekonomide kamu sektörü payının azaltılması böyle bir durumdan çıkış yolu olarak görülmüştür. Dolayısıyla piyasa ekonomisine geçiş süreci başlatılmıştır. Kırgızistan’da özelleştirme süreci üç ayrı dönemde yürütülmüştür.¹⁵¹

Özelleştirmenin ilk dönemi; 1991-1993 yıllarında gerçekleştirilip, bu etapta daha çok devletin küçük perakende satış işletmeleri özelleştirilmiştir. Ekonominin yıkılan bir halini zemin alarak, para politikası ve piyasa ilişkilerinin gelişmesi için önemli olan bazı koşullar başarıyla tamamlanmaya gayret gösterilmiştir. Her şeyden önce hukuki açıdan özel mülkiyet ve serbest girişimcilik ortamı oluşturulmuştur. Devletin monopol kollektif şirketleri özel, anonim ve yabancılarla ortak şirketler gibi şekilleri almıştır. Yeni bankacılık sistemi, yeni mali sistem, yeni sosyal güvenlik sistemlerinin kurulmasıyla beraber yabancı yatırımları çekme ve dış ekonomik ilişkilerde liberal politikalara yer verilmiştir.¹⁵²

¹⁵¹T.K.Koyçiev, “Ekonomika Kırgızstana za 20 let Suverennosti”, **Reforma Dergisi**, (Mayıs), Cilt:3, Sayı: 25, 2011, s.9.

¹⁵²Musakojşev Şayloobek, **Vvedenie v Ekonomiku**, Bişkek, 2007, s. 119.

Özelleştirmenin ikinci dönemi; 1994-1995’lerde ise ulaşım, inşaat sektörlerinde, orta boy ve büyük sanayi işletmelerinde özelleştirme yaşanmıştır. Resmi bilgilere göre söz konusu dönemde 1423 kurum özelleştirilmiştir. 1993’te milli para tedavüle girmiş, fiyatlar serbest bırakılmış, yeni ticaret mevzuatı ile serbest ticaret rejimine geçilmiştir. **Üçüncü dönem;** 1996-2000’lerde yürütülüp statejik maanadaki kuruluşlar özelleştirilmiştir. Kırgızistan’da büyük ölçekte yürütülen devlet mülkiyetini özelleştirme süreci 1990’ların sonunda sona ermiştir ve netiycede özelleştirilen işletmelerin sayısı 7492’i aşmıştır (tarım sektöründeki işletmeler hariç), yani devlet mülkinin % 75’i özel sektöre verilmiştir.¹⁵³ Merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçilmesi, devletin ekonomideki rolünü özel sektöre bırakması şeklinde tanımlanan “deregülasyon” politikaları sayesinde ülkede fiyatların serbestleşmesi ile beraber kaynakların etkin dağılımına yol açarak ekonomideki verimlilik artmıştır. Özel mülkiyet haklarının sağlanması ve sıkı bütçe politikalarının yürürlüğe girmesi gibi siyasal ve ekonomik alanda yapısal reformların yapılması netiycesinde ekonomide istikarlık sağlanmaya başlamıştır.¹⁵⁴ Netiycede ekonomi 1996’dan itibaren düzelmeye yüz tutmuştur. Ancak 1998’de yaşanan Rusya Krizi ekonomideki gelişmenin önünü kesmiştir.¹⁵⁵

2.2.2. Sektörel Durum

Kırgızistan ekonomisinde tarım ve madencilik ana sektörlerdir. Ayrıca, ülke genelinde son yıllarda katma değerlerinde artış göstermesi gözlemlenen inşaat, enerji, ulaştırma, ticaret ve toplumsal yeme-içme gibi hizmet sektörlerinde de belirgin bir büyüme yaşanmaktadır.¹⁵⁶ Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Kurumu’nun 2014 yılı için verdiği GSYİH’nın sektörel dağılımı Tablo 2’deki gibidir.

---

¹⁵³Akaev, **a.g.e.** ss.42-43.

¹⁵⁴Pehlivanoglu ve Güneş, **a.g.e.** s.785.

¹⁵⁵T.C. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Kırgızistan Ülke Bülteni, 2011, s.5.

¹⁵⁶T.C. Bışkek Büyükelçiliği Bilgi Notları, **Kırgızistan’ın Ticaret ve Yatırım Ortamı**, s.3. <http://biskek.be.mfa.gov.tr/images/localCache/1/c4baebb6-bcf1-4ed8-b184-27b986bb9799.pdf> (erişim tarihi: 05.05.2016).

Tarım ve Hayvancılık; Orta Asya'da dağlık bir coğrafyaya konan Kırgızistan'ın ekonomisi için tarım ve yer altı doğal kaynaklar temellik yapmaktadır. Tarım GSYİH'nın yaklaşık %15'ni oluşturmaktadır. Ayrıca toplam nüfusun %65'e kadarlık kısmı kırsal bölgelerde yaşadığı ve istihdam edilen nüfusun %14'ü tarım sektöründe istihdam edildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla bu göstergeler tarım sektörünün sadece ekonomik anlamda değil sosyal ve politik anlamda da nitelikli profil taşıdığına göstergesidir. Ülkede üretilen başlıca tarım ürünleri; pamuk, tahıl ürünleri, patates, şeker, pancar, tütün bitkileri ve meyve sebzelerin bir kaç çeşitleridir. Sebze meyve, canlı hayvan ve ceviz Kırgızistan'ın en önemli zirai ihraç mallarıdır.¹⁵⁷

Sovyet döneminde Kırgızistan yün, pamuk, bal, sebze ve meyve gibi tarım ürünlerinin üretiminde sovyet ülkeleri arasında birinci sıradaydı. Bağımsızlığı aldıktan sonra komşu ülkelere nazaran birinci olarak yere özel mülkiyet haklarını vererek tarımın gelişmesine olanak sağlamıştır. Tarım sektöründe 2014 yılında toplam üretilen katma değer 195650, 9 milyon Som olmuştur. Bir önceki yıla göre %0.5 oranda azalış yaşanmıştır. Burda hayvancılık sektörünün payı % 47,6 , tarımın payı % 50,1, hizmetlerin payı % 2,1, avcılık ve ormancılığın payı ise % 0,2'ye denk gelmektedir.¹⁵⁸ Ancak tarım sektörü günümüzde başka sektörlere nazaran büyüme hızının azalması ve yeterli düzeyde katma değer yaratmaması nedeniyle sektörün verimliliği azalmaktadır. Bunun nedeni yatırım eksikliği ve zirai araç ve ekipmanların, yetersizliği, bankacılık sisteminden yetersiz destek alması ile ortaya çıkan finansman sorunlarıdır. Sovyet döneminde ise bunların hepsi merkezden temin edilmekteyken bağımsızlık ertesi bu işlem piyasa koşullarına bırakıldığı için doğal olarak fiyatlar artışı yaşanmıştır.¹⁵⁹ Ülkenin toplam yüz ölçümünün %54,3'lük kısmı tarım sektörü için elverişlidir. Ancak bunun sadece %13,2'lik kısmı ekilebilir arazidir. Dolayısıyla tarımda hayvancılık kesiminin payı büyüktür. Ülkenin hemen hemen bütün bölgelerinde hayvancılık yapılmaktadır ve genelde koyun, inek, keçi ve at gibi hayvanlar yetiştirilmektedir. Günümüzde et ve et ürünleri üretiminin sanayi sektöründeki payı artış

¹⁵⁷Asya Kalkınma Bankası Raporu, “**The Kyrgyz Republic Strategic Assessment of the Economy**”, Bişkek, 2014, ss.12-13.

¹⁵⁸K.C.İstatistik Kurumu **a.g.e.**, s.93.

¹⁵⁹Pehlivanoglu ve Güneş, **a.g.e.**, s.794.

gösterme eğilimindedir. Tarım sektörü, sanayi sektörünün geride kalmışlığı nedeniyle açıkta kalan işgücünün istihdamında önemli bir rol almaktadır. Kırgızistan’da özel işletmeler tarımsal üretimin %40’ını üretirken, kamu işletmelerinin üretime katkısı %5’tir. Üretimin %55’i küçük boy işletmelerde kişisel girişimlerle gerçekleştirilmektedir.¹⁶⁰

Tarım ve gıda sanayi endüstrisinde özellikle et, süt veya işlenmiş et ve süt ürünleri gelecek için umut verici başlıca zırai ürünlerdir. Bunun yanında tütün fermentasyonu, işlenmiş meyve ve sebze ürünleri, şeker pancarı da yer almaktadır. Söz konusu ürünlerin üretimine ve dışarı satılmasına çabalar gösterilmektedir. Bunlara finansman destekleri sağlama amacıyla kırsal bölgelerde kooperatifler ve mali destek merkezleri oluşturulmuştur.¹⁶¹

Tablo 2: Sektörler İtibari ile GSYİH, %

Birimler	2015 yıl
GSYİH	% 100
Tarım	% 14.8
Sanayi ve Madencilik	% 15.5
İnşaat	%7.4
Hizmet	% 48,1
Net Vergiler	% 14,1

Kaynak: K.C. Milli Bankası

Sanayi ve Madencilik Sektörü; Ülkedeki mevcut sanayinin ana dalları başlıca şöyledir: Yakıt, elektrik, metalurji, makine imalat, kümyasal ürünler ve petro-kimya sanayi, ağaç işleme, kağıt, inşaat araçları üretimi ve ampül sanayi. Ancak ülkede, bunlardan ziyade, yukarıda bahsedildi gibi gibi, tarımsal ekonomiye dayalı gıda sanayi, hafif sanayi gelişmiştir. Dolayısıyla son yıllarda Kırgızistan’ın sanayi politikası merkezinde gıda sanayi,

¹⁶⁰Lyubov Ivasenko, **Ekonomika Kirgizii**, 04.06.2008, <http://www.retailkyrgyzstan.com/retail-kyrgyzstan/kyrgyz-economy.htm> (erişim tarihi:03.01.2017).

¹⁶¹OESD Centre for Co-operation with Non-Members, “Investment Guide for the Kyrgyz Republic”, OESD Publishing, Paris, 1998, s.30.

giyim ve tekstil sektörüne yönelik politikalar öncülük göstermektedir.¹⁶² Ancak yeterli sayıda pamuk ve yün işleten fabrikaların olmasına rağmen, bunlar kapasite, teknoloji ve verimlilik bakımından çok yetersizdir. Hafif sanayi mallarını üreten işletmeler genelde küçük boy veya ev işletmeleridir ve genelde başkent Bişkek ve Çuy bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Genel olarak, finansman yetersizliği, hammadde ve malzeme sıkıntıları ve teknolojik yenilenmenin acilen gerekliliği gibi sorunlarla içiçe olan Kırgızistan sanayisinin üretimi, geçmiş yıllarla karşılaştırıldığında sürekli bir düşüş gözlenmektedir.¹⁶³

2015'te sanayi sektörünün alt sektörlere göre dağılımı Tablo 3'te görüldüğü şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Sanayi Sektörünün Alt Sektörlere Göre Dağılımı, %

	2015
Toplam	100
Kumtor Maden İşletmesi Üretimi Dahil	51,3
Kumtor Maden İşletmesi Üretimi Hariç	48,7
Toplam Sanayi Üretimi	82,3
Elektr Enerjisi, Gaz ve Su Dağıtımı ve Üretimi	13,9
Madencilik	3,3

Kaynak: K.C.Milli İstatistik Komitesi

Madencilik ve metalürji sektörü Kırgızistan'ın sanayi üretiminin neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Bu alanda özellikle altın rezervi dışında mermer, civa, bakır, uranyum, gümüş ve minarellerin çeşitleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemli alt sektör altın çıkarma ve işleme sektörüdür. Kırgızistan dünyada altın işletmesi ve ihracatı açısından onuncu sıradadır. Tiyan-Şan dağlarında bulunan büyük ölçekte Kumtör altın madeni 1997'den günümüze kadar Kanada'nın Sentera Gold firması ile Kırgız Devleti arasında

¹⁶²Türkiye Odalar ve Borsalar Bilirgi Haber Bülteni, **Kırgızistan Ekonomisi Güven Veriyor**, (Ocak), 2012, s. 42.

¹⁶³Tulay Sobutay, "Kırgızistan İhracat Pazar Araştırması", **İstanbul Ticaret Odası**, Yayını No: 1995-19, s.6.

kurulan ortak işletme Kumtor Altın İşletmesi tarafından işletilmektedir.¹⁶⁴ 2011 yılında ülkede istikrarlı bir şekilde büyümenin sağlanmasının ardından Kumtor işletmesinde altın üretimde yüzde 60 oranında ciddi bir düşüş yaşanması nedeni ile reel GSYİH 2012'nin ilk altı ayında yüzde 5.6'lık oranda düşüş göstermiştir. Kumtor altın üretimi hariç, inşaat ve hizmet sektöründe yaşanan yükselme nedeni ile toplam üretim oranı yüzde 3,9'luk artış göstermiştir. Ülke ekonomisinin Kumtor altın madenine bağımlılığının azalmasına yönelik çalışmalar yürütülse bile, ülke halen bu yönde gözle görülür başarı kaydedememiştir. 2015 yılı sonu verilerine göre Kumtör GSYİH'nın %6.8'lik kısmını, toplam sanayi üretiminin % 22.5'lik kısmını, toplam ihracatının % 39.7'lik kısmını oluşturmuştur. 2015'te 16195.4 kilo altın alınmıştır. 1994-2015 dönemi arasında Kumtor'don devlet bütçesine ödenen vergi ve diğer zorunlu ödemeler 9 372 925.4 milyar Som'u aşmıştır.¹⁶⁵

Kırgızistan'ın sahip olduğu kömür ve linyit rezervi açısından Orta Asya'da birinci sırada yer almaktadır. Ülkede toplam 35 kömür yatağı bulunmaktadır ve onların işletilmekte olan en büyük kömür madenleri Gökcangak, Taş-Kömür, Sülüktyu, Kızıl-Kıya, Üçkorgon, Cergalan vb. Söz konusu merkezlerde yıllık ortalama üç, beş milyon ton civarında kömür üretilmektedir. Ülkenin kömür rezervleri 27 milyar ton civarında tahmin edilmekte ve bunun dört milyar tonunun linyit, antrasit ve yarı antrasitler olduğu ileri sürülmektedir. Bununla beraber bol yeraltı maden ve mineral rezervlere sahiptir. Ayrıca, Kırgız Cumhuriyeti'nde sınırlı miktarda petrol ve doğal gaz rezervi de bulunuyor. Elde edilen yıllık 80 bin ton petrol, iç talebin yüzde 12'sini karşılıyor.¹⁶⁶

Kırgızistan hidroelektrik enerjisinin gelişimi açısından yüksek potansiyele sahip ülkelerin bir tanesidir. Su kaynakları açısından BDT ülkeleri içinde Rusya ve Tacikistan'dan sonra üçüncü sıradadır. Kırgızistan yılda ortalama 45.6 milyar m³ suyu elektrik enerjisine dönüştürmektedir. Ülkedeki nehirlerin enerji potansiyeli ise yıllık 165 milyar kw/saat olduğu tahmin edilmektedir. Kırgızistan ürettiği enerjinin büyük kısmını Özbekistan,

¹⁶⁴DEİK, **a.g.e.**, s.10.

¹⁶⁵K.C.İstatistik Kurumu **a.g.e.**, s.85.

¹⁶⁶Selim İnançlı ve diğ., "Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış Ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları", **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (Temmuz), Sayı:8, 2015, s.112.

Kazakistan ve Tacikistan'a ihraç etmektedir. Bunun dışında rüzgar, güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını keşif etme adımları yürütülmektedir.¹⁶⁷ Orta Asya'nın en büyük elektrik enerji üreticisi durumunda olan Kırgızistan, son yıllarda üretim ve dağıtım alanlarda yaşanan sorunlar nedeniyle enerji sektöründe krizle karşı karşıya kalmış bulunmakta ve bu krizin aşılması için yabancı sermayenin sektöre çekilmesine çalışılmaktadır.¹⁶⁸

Ulaşım ve İletişim; Ülkede yük ve yolcu ulaşımında en gelişmiş ve yaygın kullanılan ulaşım şekli kara yol hattıdır. Bunun dışında pek az uzunlukta komşu Kazakistan'a ve Özbekistan'a çıkış sağlayan demir yol hattı mevcuttur. Yolların toplam uzunluğu otuz beş bin kilometre civarındadır. Ulaşım ve iletişim sektörü Kırgız ekonomisinde hızla büyüyen sektörler arasındadır. 2015 yılında yük taşımacılığında elde edilen gelir 163 milyon ABD doları tutarında olmuştur.¹⁶⁹ Devletin sunması gereken önemli kamu hizmetlerinin bir tanesi olması ve uluslararası piyasalara ulaşabilmesi açısından, devlet stratejik ulaşım koridorlarının rehabilitasyonuna öncelik ve özen göstermektedir. 2006 yılında Ulaşım Bakanlığı tarafından 2007-2010 Yol Sektörünü Geliştirme Stratejisinin geliştirilmesi ile yol sektöründe ilerlemeler gerçekleşmeye başlamıştır. İpek Yolu güzergahına çıkan Bişkek-Oş, Bişkek-Narın-Torugart, Bişkek-Balıkçı-Karakol, Oş-Erkeştam otoyollarının rehabilitasyon faaliyetlerinin ne kadar erken bitirilmesi sağlanılırsa ekonominin ve ülkelerarası ticaretin canlanmasına daha kısa zamanda etkisi olacaktır.¹⁷⁰

İnşaat; Son yıllarda talebin artma sebebiyle Kırgızistan'da inşaat hızlı bir şekilde büyüme eğilimine girmiş bulunmaktadır. Ancak ekonominin diğer sektörlerinde olduğu gibi inşaat sektöründe de büyüme istikrarlı değildir. Örneğin 2000, 2007 ve 2009 yıllarında sırasıyla bir önceki yıllara göre inşaattaki toplam üretimdeki büyüme oranı % 29.7, %32.3, % 22.1 olmuştur. 2014 yılında inşaat sektörünün GSYİH'daki payı % 7.4 olmuştur. Devlet ve uluslararası finans kuruluşlarından sağlanan kaynaklar yardımıyla kurulan ülkenin kuzey ile

¹⁶⁷OECD Centre for Co-operation with Non-Members, **a.g.e.**, s.33.

¹⁶⁸Tuğrul Somuncuoğlu, **Kırgızistan**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Raporu, (Nisan), 2011, s.9.

¹⁶⁹K.C. Transpor ve İletişim Bakanlığı Raporu, 2013, s.15.

¹⁷⁰OECD Centre for Co-operation with Non-Members, **a.g.e.**, s.34.

güneyini biriktiren Bişkek-Oş-İsfana, Bişkek-Narın-Torugart, Oş-Sarıtaş-Erkeştam karayollarının kurulması sektörün büyümesini sağlamıştır. Ayrıca ülkedeki en uzun nehre kurulmakta olan Kambar-Ata 1 ve 2 hidroelektrik santrallerin de sektöre katkısı artmaktadır. Diğer taraftan, konut sorunları ciddiliğini korumaktadır. Kırgız hükümeti toplu konut projelerinin kurulması için çaba harcamakta ve yabancı yatırım çekebilmek için kolaylıklar sağlama işlerini yürütmektedir.¹⁷¹

Hizmet Sektörü; Hizmet sektörünün GSYİH'ya katkısı %46,6 düzeydedir. Hizmet sektörünün esas üreticilerini özel, küçük çaplı ticaret ve lokanta işletmeleri oluşturmaktadır. Aşağıda alt sektörler itibariyle gösterilen piyasa hizmetlerine ilişkin Tablo 4 yer almaktadır. Tabloda görülmek üzere hizmet ticaretindeki artış büyük ölçüde ticaret; otomobil özel kullanım eşyalarının tamiri sektöründe meydana gelen artıştan kaynaklanmaktadır.

Tablo 4: Kırgızistan'da Hizmet Sektörünün Alt Gruplandırılması, 2015

Toplam	100 %
Ticaret; otomobil ve özel kullanım eşyalarının tamiri	27.54
Otel ve Restoranlar	12.97
Ulaştırma	11.32
İletişim	23.82
Finansal faaliyet	10.54
Gayrimenkul mallar ile yapılan işlemler, kira ve tüketicilere sunulan hizmetler	4.78
Eğitim	5.45
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	1.60
Kamu ve Özel Sosyal Servisler	1.92

Kaynak: K. C. Milli İstatistik Komitesi

2.2.3. Ekonominin Gelişme Durumu

¹⁷¹Ashat Akibaev, “Kırgızistan-Strana Kruglogodiçnogo Turizma”, **Delovye Vesti**, (Mayıs-Haziran), Cilt:3, Sayı:91, Biikek, 2014, s.8.

Tablo 5’te 1995’ten 2014’e kadarki GSYİH’nın ve bazı makro ekonomik göstergelerin yıllar itibariyle değişimi gösterilmektedir.

Büyüme: Kırgızistan’da bağımsızlığın ilk beş yılında milli gelir nerdeyse yarı yarıya daralmıştır. Ekonominin tekrar büyümeye başlaması ancak 1996’dan sonra küçük bir oranda tarım sektöründeki üretim artışı ve Kümtör Altın Madeni’nin işletilmeye başlamasıyla söz konusu olmuştur. Kumtor Madeni’nin faaliyete geçmesiyle 1997 ve 1998’de Milli Gelirde artış kaydedilmiş olup, ancak 1998’de Rusya krizi nedeni ile yine gerileme yaşanmıştır. 1996-2005 yılları arasında ekonomi ortalama %4,6’lık büyümüştür. 2007’de %8,5, 2008’de %7,6’lık büyüme yaşanmıştır.¹⁷² Malesef 2005’te ve 2010’da tekrarlanan siyasi istikrarsızlık ülkenin ekonomisini olumsuz etkileyerek ülke ekonomisine olan güvensizliği arttırmıştır. Bunun dışında ülkenin iktisadi büyümesi 2008 yılında dünyada ortaya çıkan dünya krizinden dolayı duraksamıştır. Milli İstatistik Komitesinin bilgilerine göre 2011 yılında ülkenin GSYİH’sı 5,9 milyar dolar değerinde olup %5,7’lik büyüme yaşanmıştır. Kırgızistan ekonomisinin önemli bir büyüme kaynağı olan altın üretimindeki azalma 2012’de büyümeyi yavaşlatmıştır. 2013’te GSYİH’daki %7,9’luk büyümeyi sağlayan imalat sanayi ve madencilik sektöründe ortaya çıkan üretim artışı olmuştur. Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası tarafından açıklanan veriler 2015 yılının Ocak-Haziran ayları sonuçlarına göre GSYİH’da %7,3’lük artış olduğunu göstermektedir. 2014 yılında aynı dönem için büyüme %4,1 olmuştur. Büyüme sanayi sektörünün %3,8, hizmet sektörünün % 1,5, inşaat sektörünün % 0,7 ve tarım sektörünün % 0,2’lik artışı neticesinde sağlanmıştır.¹⁷³ Tablo 5’te görüldüğü gibi ülkede kişi başına düşen milli gelir yıllar itibariyle artış eğilimi gösterse bile düşük gelirli ülke grubunda kalmaya devam etmektedir. Dünya Bankasının belirlediği kriterlere göre kişi başına düşen gelir miktarı 1.035 ABD dolarından düşük olan ülkeler düşük gelirli ülkeler grubuna girmektedir.

Enflasyon: Piyasa ekonomisine geçiş döneminin başında tüm eski Sovyet coğrafyasında üç yada dört rakamlı hiperenflasyon yaşandığı gibi, Kırgızistan’da da 1992 yılından sonra

¹⁷²OESD ve World Bank, “Kyrgyz Republic 2010”, OESD Publishing, 2010, s.33.

¹⁷³K.C. Milli Bankası Bülteni, 2013, s.17

yüksek oranlı enflasyon yaşanmıştır. Enflasyon oranı 1992’de %2000, 1993’de ise %1308,8 olmuştur. Sonraki yıllarda uygulanan *anti-enflasyonist politikalar* sayesinde ılımlı (tek rakamlı) enflasyon oranları yakalanmaya başlamıştır. Ancak 1998 Rusya krizi etkisi altında fiyatlar düzeyi tekrar artmıştır ve 1999’da enflasyon oranı %35,9 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemlerde faiz oranı ile enflasyon oranı paralel seyir izlemiştir ¹⁷⁴ Enflasyonla mücadele amacıyla Kırgız Hükümeti hızlı özelleştirme programlarını yürütmüştür. Bu programlar Dabrowski ve Antczak’ın (1994) deyimiyle, “*ekonominin içsel serbestleştirilmesi*”’dir. Ayrıca, mal piyasasını bollaştırarak istikrarlı ve düşük enflasyon elde etmek için “*dışsal serbestleştirilmesi*” bağlamında Çin’den Avrupaya uzanan bir alanda ithalatı ve yabancı sermaye girişini kolaylaştıran önlemler alınmıştır. Örneğin bu iç ve dış liberal programlara dayanarak Kırgızistan, Özbekistan ile birlikte liberalizme geçiş yılı sayılabilecek 1993’te bir “*Serbest Ekonomik Bölgesi*” (SEB, Free Trade Zone) oluşturarak dış ticaret hacmini büyütme çalışmıştır. Aynı yıl, Kırgızistan, bunun dışında yabancı yatırımları içeriye çekmek ve iç piyasayı canlandırmak için de dört tane gümrüksüz (duty free) alan oluşturmuştur.¹⁷⁵ Söz konusu politikalar sayesinde Kırgız hükümeti 2006’ya kadar enflasyon oranını tek haneli şekilde, ortalama %5-7 arasında tutmayı başarabilmiştir. 2008’de ise %5,1’den %20’ye erişmiştir. Ancak 2009’da enflasyon oranı tekrardan tek haneli hale gelmiştir.¹⁷⁶ Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Kurumu’nun resmi yayınladığı verilere göre bir önceki yılı baz alarak hesaplanan deflator oranı 2011’de %122.5, 2011’de %108.7, 2013’tö %104.0, 2014 yılında %110.5 olduğu malüm edilmiştir. 2015’in ilk alt ayı sonucunda yayımlanan verilere göre enflasyon oranı yüzde 4.5 olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁷

İstihdam: 2014 yılı için Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Kurumu’nun verdiği veriye göre ülkede toplam işgücünün sayısı 2.286.4 milyon kişidir. Kırgız Cumhuriyeti Çalışma Bakanlığı’nın 2016’nın başında verdiği resmi bilgiler göre ülkede işsizlik oranı %8

¹⁷⁴ Asya Kalkınma Bankası Raporu, **a.g.e.**, s.17.

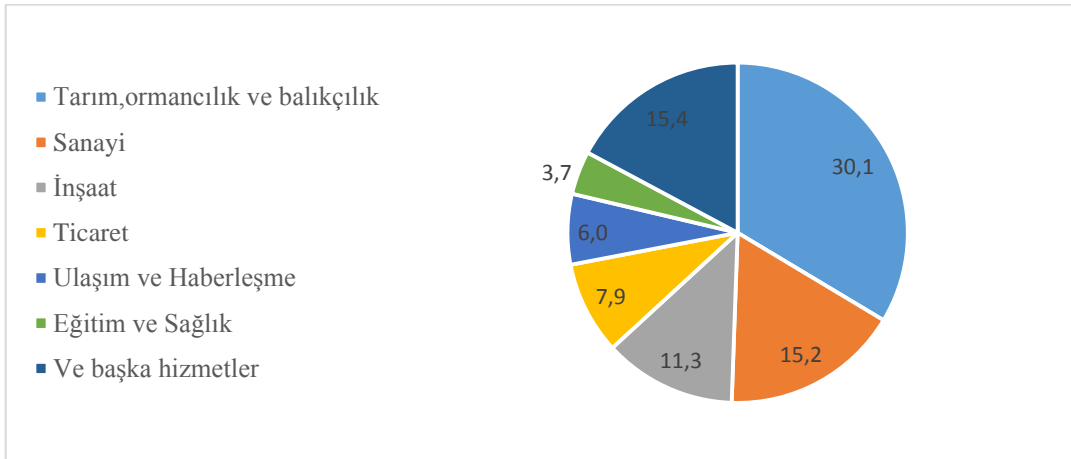
¹⁷⁵ İ.Kalaycı, “Piyasa Ekonomisinin İki Zayıf Rotası: Afganistan ve Kırgızistan, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2015, s. 110.

¹⁷⁶ OESD ve World Bank, **a.g.e.**, s.33.

¹⁷⁷ K.C.İstatistik Kurumu **a.g.e.**, s.103.

civarındadır. Toplam işsizlerin %48.9'luk payını kadınlar oluştururken kalan % 51,1'lik kısmını erkekler oluşturmaktadır. Ancak resmi olmayan verilere göre işsizlik bu rakamın iki yada üç katı üste olduğu söylenmektedir. Son on yıl içerisinde ülkenin sosyo-ekonomik durumunda toplanan sorunlardan dolayı aktif nüfusun büyük bir kısmı çalışma amacında yurdu bırakmak zorunda kalmaktadır. Genel olarak yurt dışına akım Rusya ve Kazakistan başta olmak üzere BDT ülkelerine yönelmektedir. 2014'ün sonunda verilen resmi dışı verilere göre çalışma amacında yurt dışında bulunan vatandaşların sayısı 1 milyon 200 bin kişidir. Yurt dışına işçi gönderen ülkeye temel olumlu faktör olarak göçmen işçilerin yurt içine gönderen para transferleridir ve bu eylemin kalıcı artış trend izlemesidir. Kırgızistan'a yurt dışından gönderilen para transferlerinin de her geçen yıl artış eğiliminde olduğu görülmektedir. K.C. Milli Bankası'nın verdiği verilere göre 2011 yılında net para girişi 1 milyar 700 bin dolara ulaşmıştır ve bu rakam bir önceki seneye göre % 33,6'ya artmıştır. Dünya Bankasının yayınladığı verilere göre, 2011 yılında göçmen işçilerin Kırgızistan'a gönderdiği para transferleri GSYİH'nın % 28.9'luk kısmını oluşturmaktadır. Ancak son iki yılda Rusya'da yaşanan krizden dolayı bu rakamların geriye gittiği gözlemlenmektedir ve göçmen işçilerin ülkeye geri döneceği söylenmektedir.¹⁷⁸

Şekil:1 Toplam İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (%), 2015

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Komitesi

¹⁷⁸ N. Beyşanalı ve V. Pereboev, “ Vstuplenie Kirgizstana v TS i EAP: Posledstviya dlya Rınka Truda i Čelovečeskogo Kapitala”, **EAİ**, (Ağustos), Cilt:3, Sayı:13, s. 9.

Şekil 1’de görülmek üzere halkın önemli kısmı tarımda istihdam edilmektedir. Sonraki sıralarda aralarında az fark olmak üzere sanayi ve inşaat sektörleri gelmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken diğer husus inşaat, ticaret, ulaşım ve haberleşme olmak üzere hizmet sektörü payının sanayi sektörü payına nazaran daha büyük olmasıdır.

Dış Borç Sorunu: Günümüzde önemli ölçüde Kırgızistan’ın dış borç sorunu bulunmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti, 1991’de bağımsızlığını ilan etmeden kısa süre önce Rusya Federasyonu ile imzaladığı anlaşma dolayısıyla, yeni döneme sıfır dış borçla girmiştir. Ancak bağımsızlık süreci içerisinde ülkenin dış borcu sürekli artış göstermeye devam etmektedir.¹⁷⁹ Kırgızistan’ın büyük miktarda dış borcunun mevcut olması, 2006 yılında ülke otoriteleri tarafından Dünya Bankası ve IMF’in sunduğu ‘‘HPIC’’ programına girme (Heavily Indebted Poor Countries Program-Aşırı Borçlu Fakir Ülkeler Programı) isteği tartışılmıştır. Ancak, bu programa dahil olmasının prestij kaybına sebep olacağı nedeniyle hükümet bu Programa dahil olmaktan vazgeçmiştir. Kırgızistan’ın dış borcunun ağırlıklı kısmını BDT dışı ülkeler ve uluslararası kuruluşlardan alınan dış borç ve krediler oluşturmaktadır. Bu borçlar düşük faiz oranları ve uzun vadeli geri ödemeli olarak alınmasına rağmen, artan dış borç stoku şu anda ülkenin karşı karşıya bulunduğu ciddi sorunlardan biridir. Kırgız Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı’nın verilerine göre 2014 yılını ülke 3 milyar 437 milyon ABD dolarlık dış borç ile kapatmıştır ve bu GSYİH’nin yüzde 51’lik oranına denk gelmektedir. Bu rakam alınan kredilerin ana kısmını ve faizleri içermektedir. Dış borcun % 94’ü devlet borcu, özel sektörün borcu sadece %6’lık orandadır.¹⁸⁰ Rusya, Çin, Japonya, Almanya ve Türkiye Kırgızistan’dan alacaklı ülkeler olarak bilinmektedir. Uluslararası finans kuruluşları ise Asya Kalkınma Bankası, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu. 2013 yılı verilerine göre toplam dış borcun % 37’lik kısmı Rusya’nın alacağı, % 25’lik kısmı ise Çin’in alacağı ve % 26 Japonuya alacağı olarak bilinmektedir. Bu üç ülkenin toplam dış borçtaki payı % 89’dur. Diğer %11’lik kısım ise Almanya, Türkiye, Belarus ve başka ülkelere tabidir. Yıl geçtikçe Çin’in payı daha da

¹⁷⁹Fahri Solak, **Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Kırgızistan**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, 1999, İstanbul, s. 162.

¹⁸⁰H.Avni Egeli ve Haluk Egeli, ‘‘Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan’ın Dış Ticaret Borçlarının Sürdürülebilirliği’’, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, (Ocak-Haziran), 2008-1, s.17.

arttığı görülmektedir. 6 milyonluk nüfüse sahip küçük ülkenin yüksek seviyede dış borcu yükü olması ciddi bir ölçüde dış borcu sorunu olduğundan haber vermektedir.¹⁸¹

---

¹⁸¹K.C. Milli Bankası, **a.g.e.**, s. 22.

Tablo 5: Kırgızistan'ın Bazı Makroekonomik Göstergeleri

	1995	2000	2005	2010	2014
GSYİH (milyar ABD doları)	1,51	1,02	2,05	4,12	6,6
Büyüme oranı (%)	-5,42	5,42	-0,17	-0,5	3,6
Kişi başına GSYİH (ABD doları)	364,22	279,620	476,55	871,22	1269,13
Enflasyon oranı (TÜFE)	35,8	18,700	4,35	6,89	7,53
İşsizlik oranı (%)	8,6999	7,5	8,10	8,39	8,10
İhracat (milyon ABD doları)	4894	5731	9424	2, 565	2,732
İthalat (milyon ABD doları)	7035	6517	1, 396	3,690	6,525
Dış Borç (milyar ABD doları)	609 milyon	1, 937	2,256	2,616	3,437
Dış Borç GSMH'ya oranı (%)	37,49	45,48	51,13	65,9	68,01
Dış Borçların İhracata oranı (%)	134,89	328,48	234,38	174,99	256,51

Kaynak:

Dünya

Bankası

2.4. Kırgızistan'da Dış Ticaretin Piyasa Ekonomisi Döneminde Gelişme Durumu

2.4.1. Kırgızistan'da Dış Ticaretin Yapısı

Bağımsızlığına kavuştuktan sonra Kırgızistan'da eski Sovyet Ülkeleri ekonomisine kapalı bir şekilde entegre olmuş Kırgız ekonomisini uluslararası alana çıkarma çabaları başlatılmıştır. Öncelikle, dışa açık politika benimsenmesi ile beraber kurumsal ve hukuksal düzeyde yenilenmeler ve düzenlemeler yapılmıştır. Yabancı sermaye ve teknoloji akışını ülke içine çekmek amacıyla yukarıda bahsi geçen bazı serbest ticaret bölgeleri kurulmuştur. Benzer şekilde Gümrük Danışma Kurulu'nun, Maliye ve Ekonomi Bakanlığı'nda dış ticaret temsilcilerinin kurulması ülkelerle olan mal alım satımında kolaylık sağlamıştır.¹⁸²

Bağımsızlığın ilk beş yılında dış ticarete önemli bir seviyede gerileme yaşanmıştır. Kurulan ticari ilişkilerde ve ülkeler arasında farklılık pek az olmuştur. Başta tarım malları olarak ihracat mallarının çoğu Rusya ve Kazakistan'a pazarlanmıştır, ancak ülkede Kumtör altın madeninin faaliyete geçmesiyle beraber başta altın olmak üzere, bazı kıymetli madenler İsviçre ve diğer BDT dışı ülkelere satılmaya başlaması ile dış pazarlar çeşitlendirilmeye başlamıştır.¹⁸³

Kırgızistan dış ticaret ilişkileri üç farklı ticaret rejimine dayandırılmıştır:

1. Serbest Ticaret rejimi, yapılan anlaşmalar gereği bazı BDT ülkelerine uygulanmaktadır.
2. En çok kayrılan ülke, DTÖ üyesi ülkelere uygulanmaktadır.
3. Tercihli rejim, bazı az gelişmiş ülkelere uygulanmaktadır.

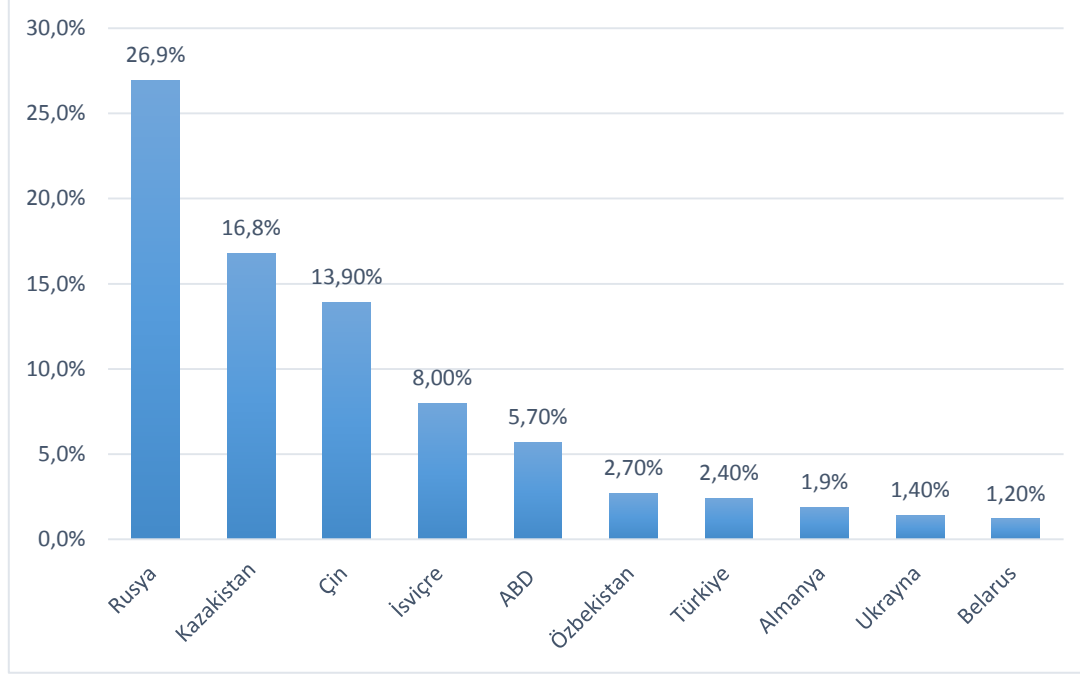
Günümüzde Kırgızistan 143 ülke ile ticari ilişkilerde bulunmaktadır. Bunun 89'na ihraç mal gönderirken, 131 ülkeden mal ithal edilmektedir. Kırgızistan dış ticareti 1994 yılında 657 milyon ABD doları tutarındayken, her geçen sene artış göstererek 1997'de 1343 ABD doları olmuştur. 1999'da ise Rusya krizinden dolayı bu gösterge %25 orana azalmıştır.

¹⁸² A.Musaeva, "Teoriya i Praktika Ekonomiki Perehodnogo Perioda", **İlim Dergisi**, (Mart) Cilt:3, Sayı:25, Bişkek, 2008, s.14.

¹⁸³ Saule Ermekbaeva, "Industrialization of the Kyrgyz Republic and Economic Growth", **International Conference on Eurasian Economies 2012 Bildiri Kitabı**, Bişkek, 2012, s.498.

Kırgız Cumhuriyeti'nin 1998 Rusya Krizi sonrasında düşen ihracat, ancak 2004 yılında 1997'de bulunduğu seviyesine ulaşabilmiştir. Buna artan altın fiyatları etki etmiştir.¹⁸⁴

Şekil 2: Kırgızistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Kurumu

Yukarıda Şekil 2'de Kırgızistan ile en aktif ticari ilişkiler kuran ülkeler gösterilmiştir. Görüldüğü gibi bunlardan ilk başta BDT üyesi ülkelerden Rusya, Kazakistan ve Özbekistan gelmektedir. BDT dışı ülkelere ise Çin, İsviçre, ABD, Türkiye v.b. ülkelerdir.

Kırgızistan'ın bağımsızlık sonrası dış ticaretinde hep artış trendi yaşanmıştır. Ancak 2010-2014 dönemi arasında dış ticarete ihracatın payı %31.3'ten % 25.7'ye kadar azalma eğilimi gösterirken, ithalatın payı %68.7'den %74.3'e kadar artmıştır. Böylece 2010 yılında ihracatın GSYİH'ya oranı %36.1 iken 2014 yılında %29.8 olmuştur. Bunun nedeni olarak öncü ticari partnerler Rusya ve Kazakistan'da yaşanan ekonomik gerginlik gösterilmektedir. İthalat söz konusu yıllar içinde %79.2'den %86.2'ye yükselmiştir.¹⁸⁵ Bağımsızlıktan bugüne kadar hep dış ticaret açığı yaşanmıştır. 1994 ve 2001 yılları hariç

¹⁸⁴ K.C. İstatistik Kurumu Raporu, Kırgızistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler, s.18.

¹⁸⁵ K.C. İstatistik Kurumu Raporu, Kırgızistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler, a.g.e., s.48.

hep açık vermiştir. 1994’te 23.1 milyon ABD doları tutarında, 2001 yılında ise 8.9 milyon ABD doları tutarında dış ticaret fazlası olmuştur.¹⁸⁶

Dış ekonomik ilişkilerin verimliliği, genelde ülkenin dış ticaret dönüşümünün hacmine göre değerlendirilir. Ancak Kırgızistan’ın ihracat ve ithalat oranlarının uygun olduğunu kabul etmek henüz zordur. İthalat İhracata göre yaklaşık %3 kat fazladır, yani ülke ekonomisi, nüfusun geçimi hala dış piyasaya bağlıdır. Her geçen yıl ithalatın artması bu açığı daha da arttırmaktadır.¹⁸⁷

Tablo 6: Yıllar İtibariyle İhracat İthalat Değişimi (milyon ABD doları)

	1995	2000	2005	2010	2014
İhracat	409	505	672	1.7755,9	2.006,8
İthalat	522,3	555	1.101,3	3.222,8	5.987,0
Denge	-113,1	-5,0	-429,3	-1466,9	-3980,1

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Kurumu

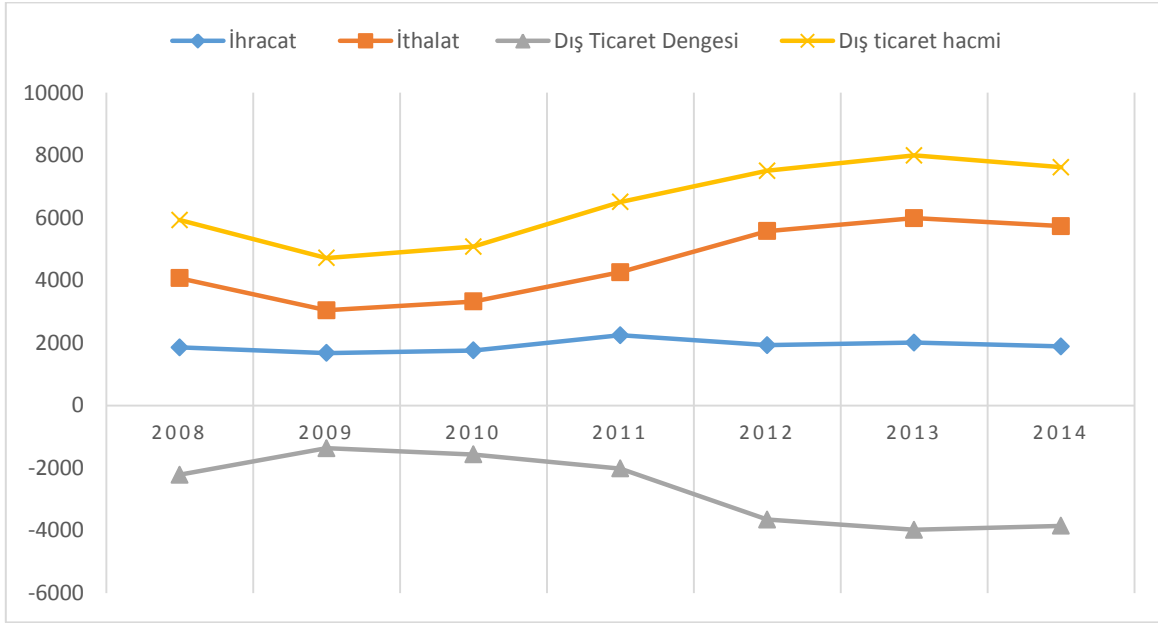
İthalatın ihracattan çok olması ulusal paranın değerinde düşüşe neden olan sebeplerden bir tanesidir. 2008 yılında ABD dolarının Som’a olan nominal kuru 36.56 iken 2012 yılında 47’ye yükselmiştir. Kurdaki büyük yükseliş 2015’te yaşanmıştır. Yıl başında 58.9 som iken yıl sonunda 75.9 som’a ulaşmıştır. Dış ticaretten ülke bütçesine ülkeye girilen mllardan alınan KDV ve alköl uçeren ürünlerden alınan vergilerden gelir sağlanmaktadır ve her geçen sene (2009 yılı hariç) artış yönü göstermektedir. 2014 yılında dış ticaretten ülke bütçesine 20.6 milyar Som tutarında gelir akımı olmuştur. 2009 yılında vergi gelir akımının azalmasının nedeni dünya çapında ticari ilişkilerin daralması söylenmektedir. 2009 yılında dünya ticareti %13.1’lik oranda daralmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁶OESD, “Black Sea and Central Asia”, OESD Publishing, 2008, s.30-31.

¹⁸⁷Turar Koyçiev, ‘Avrasya bölgesinde Kırgızistan’ın Ekonomik İlişkilerini Geliştirme Problemleri’ **II.Uluslararası Türk-Asya Kongresi Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2008, s.188.

¹⁸⁸Kamalbek Karımşakov ve diğer, “Zerkalnya Tamojennaya Statistika Kırgızskoy Respubliki 2008-2012”, Bişkek 2014, **USAID, UNDP, Partnerskaya Gruppa Pretsedent**, Bişkek, 2014, s. 24.

Şekil 3: Kırgız Cumhuriyeti Dış Ticareti Dengesindeki Değişimler

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Kurumu

2.4.2. Kırgızistan'ın İhracat Yapısı

2.4.2.1. İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı

2015'in ilk on ayı verilerine göre toplam ihracat hacmi 1.3 milyar ABD doları tutarında olup bir önceki senenin aynı aylarına nazaran %5.3 orana azalma göstermiştir. Bunun nedeni ulusal paranın deşersizlenmesi ve komşu ülkelerdeki yaşanan iktisadi gerilemelerdir. Son beş sene içerisinde ihracat %20 büyüyerek GSYİH'nın %27.8 payını oluşturmaktadır. 2010-2014 yıllarda ihracatın azalaması ise temel olarak altın ihracatının azalmasından dolayı meydana gelmiştir.¹⁸⁹

Kırgızistan'ın DTÖ'ye üyeliğı ihracatta gözle görülür bir artışa sebep olmamıştır. Coğrafi konum ve sınırlı enerji kaynaklar dış ticaret partnerlerinin eskisi gibi Sovyet Ülkeleri olmasına neden olmuştur. 1997'de Kumtör madeninin işe girmesi ardından altın ihracı ülkenin en büyük ihracat kalemi olmuştur. Toplam ihracatın %30'dan fazlasını oluşturan altın ihracatının büyük kısmı İsviçre'ye pazarlanmaktadır. Kırgız altınını alıcı diğer ülkeler

¹⁸⁹Obzor: Kırgızistan v AEES, "Zadejivayutsa Postavki Oboroduvaniya dlya Sanitarnih Postov v Ramkah AEES", <http://www.ca-portal.ru/article:32907> ,(erişim tarihi:10.02.16).

ise Almanya ve Birleşik Arap Emirlikleridir.¹⁹⁰ Altın ihracı toplam ihracat gelirlerinin yaklaşık %45'ini oluşturmakta ve BDT Ülkeleri dışına yapılan ihracatın yaklaşık %82'ine denk gelmektedir.¹⁹¹ Ülkenin altın ihracatı gelirlerinden aşırı derecede bağımlı olması dünya pazarlarında altın fiyatlarının dalgalanmasından bağımlı kalmak demektir ve bu da dönem dönem ülke ekonomisine etkisini göstermektedir. Ayrıca altın rezervlerinin sınırlı olması altından elde edilen gelirlerin gelecekte yerini başka bir sektöre kaydırması gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁹²

Son dönemde tekstil sektöründeki üretim ve ihracat ülke sanayisinde potansiyel sektör olarak kabul görmeye başlamıştır. İhraç mallar ağırlıklı olarak hazır giyimden oluşarak komşu Orta Asya ülkelerine ve Rusya'ya gönderilmektedir. Başkent Bişkek'te ve ikinci büyük şehir Oş'ta bulunan Dordoy ve Kara-Suu pazarları bölgenin tekstil merkezi konumuna geldiğini söylemek mümkündür.¹⁹³

Yukarıda bahsı geçtiği gibi Kırgızistan elektir enerjisi üretiminde büyük potansiyle sahiptir. Üretilen enerji yerli kullanım dışında Kazakistan'a, Tacikistan'a ve Özbekistan'a ihraç edilmektedir. Halihazırda %10 seviyesinde kullanılan elektir enerji üretimi potansiyelli olması halinde bile yılda ancak 2.5 milyar kilowat/saat (yaklaşık 100.000.000 ABD doları) elektir enerjisi ihraç edilmektedir. Son dönemlerde ihracat kalemlerinin hemen hemen hepsinde azalma yaşandığı belli olmaktadır. Örneğin, önceki senelere nazaran elektir enerjisi ihracatının 3 kat azaldığı, kıymetli madenlerin yurt dışına pazarlanmasının da üç kata azaldığını, pamuk hammaddesi ihracatının %42.3'e, hazır giyim ve aksesuarların % 33'1'e, meyve ve sebze ihracatının % 13.5'e azalması ile beraber, et ve et ürünlerinin, hayvan derisi, un ve un mamüllerinin v.b. tarım ürünleri ihracının da azaldığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak ülke içinde üretimin azalması aynı zamanda dış talebin azalması söylenmektedir.¹⁹⁴ 2014 yılında tekstil ürünlerine olan dış talebin azalması ve Ruble'nin değerindeki düşüş tekstil ürünlerinin ve aksesuarlarının

---

¹⁹⁰United Nations Economic and Social Commission for Asia and Pacific, Asia-Pacific Trade and Investment Report 2015, Kyzrgyzstan, s.3, <http://www.unescap.org/sites/default/files/APTIR%202015%20Brief%20Krygyzstan%20FINAL.pdf> (erişim tarihi:10.05.2016)

¹⁹¹Musaeva, **a.g.e.**, s.20.

¹⁹²Özden, **a.g.e.**, s.35.

¹⁹³Özden, **a.g.e.**, s.31.

¹⁹⁴Z.İ.Kudabaev ve diğ. "Razvitiye Vneşnoy Torgovli Kırgızstana za God Nezavisimosti" **Reforma Dergisi**, Cilt:2, Sayı:47, 2000, s.75.

ihracının azalmasına neden olmuştur. Buna karşılık 8.6 milyon dolarlık süt ve süt ürünleri ihracatının arttığı farkedilmektedir.¹⁹⁵

2.4.2.2. İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı

Tablo 7: Kırgız Cumhuriyeti İhracatında İlk 10 Ülke, milyon ABD doları

№	2014 Ülkeler	İhracat hacmi	%	№	2004 Ülkeler	İhracat hacmi
1	İsviçre	425,0	39	1	Birleşik Arab Emirlikleri	189,3
2	Kazakistan	340,0	31	2	Rusya	137,7
3	Rusya	70,1	6,4	3	İsviçre	101,7
4	Türkiye	63,8	5,8	4	Kazakistan	87,3
5	Çin	46,5	4,3	5	Kanada	42,7
6	Almanya	14,1	1,3	6	Çin	39,3
7	Birleşik Arap Emirlikleri	10,2	0,89	7	Tacikistan	22,0
8	Belarus	6,46	0,59	8	Türkiye	17,0
9	Ukrayna	4,25	0,39	9	Özbekistan	14,6
10	Tacikistan	3,78	0,35	10	Letonya	9,0

Kaynak: K.C.Milli İstatistik Komitesi

Tablo 7’de ihracatçı ülkelerin zaman içerisinde değişimi gözlemlenmektedir. Tabloda incelenmek üzere Kırgızistan’ın ihracat yaptığı ülkeler genel olarak coğrafi açıdan zayıf çeşitlendirildiği görülmektedir. 2014 yılında ihracat yapılan ülkeler arasında en büyük paya (%39) ve hacime (425,0 milyon ABD doları) sahip İsviçre ilk sıraya gelmiştir. Onuncu sırada ise Tacikistan gelmektedir, 2004 yılında ise Tacikistan yedinci sırada yer almıştı. Daha önce bahsı geçtiği gibi Kırgızistan’ın en büyük ihracat kalemi altın ihracatdır, ve zaman zaman altın alıcı ülkeler Birleşik Arap Emirlikleri, İsviçre, Almanya, Kanada olarak değişmiştir. 2004 yılında ihracatta ilk sırayı alan Birleşik Arap Emirlikleri 2014’te yedinci sıraya gerilemiştir. Kazakistan ve Rusya hem coğrafi açıdan, hem mal alımı satımı

¹⁹⁵Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası Papuru, a.g.e., s.47.

açısından hep stratejik partner ülkeler olarak görülmüştür. Genelde Rusya ve Kazakistan'a et ve süt ürünleri, sebze ve meyve, tekstil ürünleri ihraç edilmektedir. Ülkelerin ihracat coğrafisinde komşu ülkelere yönelik önemin az olduğu görülmektedir. Örneğin 2004 yılında Tacikistan en büyük 7. ihracat ülkesi iken, 2014'te ancak 10. sıraya girebilmiştir. Özbekistan ise ilk on ülke arasından çıkmış bulunmaktadır. Ülke gruplarına göre ayırdığımızda ise 2014 yılında BDT dışı ülkelerin toplam ihracattaki payı %24.3'e yükselmekteyken, BDT ülkelerine olan ihracat %10.2'lik oran kadar azalmaktadır. BDT ülkeleri içinden AEB üye ülkelere toplamda 542.5 milyon ABD doları tutarında ihraç mal edilmiştir. Bunun %69.5'i Kazakistan'a tekabül etmektedir ve genelde bunlar tekstil ürünleri, sebze ve meyve, süt ve süt ürünleri ve bazı maden atıklarıdır, %28.2'si ise Rusya'ya tekabül etmekte ve bunlar tütün ve tütün ürünleri, pamuk hammaddesi, et ve et ürünleri, sanayi ürünlerden ise lampa ve tekstil ürünleridir. Belarus'a ise (%2.2) bazı elektronik cihaz ve parçalar ihraç edilmektedir. BDT dışı ülkelere Kırgızistan Çin'e işlenmemiş deri ve maden atıkları ihraç ederken, Türkiye'ye tarım ürünlerinin bazılarını göndermektedir.¹⁹⁶

2.4.2.3. İhracatın Mallara Göre Dağılımı

Ülke ihracatını mal gruplarına sınıflandırdığımızda en başta toplam ihracatın %33.6'lık payını oluşturan kıymetli madenler gelmektedir. Sanayi ürünleri ve diğer hazır maddeler %19.3, makine ve ulaştırma, haberleşme araçları %12.6, hayvansal ve bitkisel gıda ürünleri ise % 12.2'lik payı oluşturmaktadır.

Döviz kazanma açısından ihracat sektörü hala cazip değildir. Yeniden işlenebilen sonradan dış piyasaya sürülebilen işlenmemiş hammaddeler sunulmaktadır. Sanayini teknik anlamda donatan ve sanayiye teknik alandaki yenilikleri uygulayan makine sanayiciliğinin payı da aynı şekilde çok düşüktür. Örneğin, makine, ekipman ve mekanizmalar, elektrik ekipmanları ve yedek parçaları, televizyon görüntüleri ile ses kayıt ve montaj aparatlarının ihracattaki payı sadece %6,4 civarındadır. Kıyaslama yapmak için söz konusu malların ithalattaki payına gelirsek %16'sını oluşturmakta olup, bir diğer ifade ile 5.3 kat azdır.¹⁹⁷

¹⁹⁶K.C. Milli İstatistik Kurumu Raporu 2015, ss.35-36.

¹⁹⁷Koyçiev, a.g.e., s.190.

Tablo 8: Başlıca İhraç Malları

milyon ABD doları, f.o.b.	2011	2012	2013	2014	2015	2015, %
Toplam ihracat	1488.4	1978.9	1673.0	1790.5	1649.9	100
Altın (maden halinde)	668.3	1006.2	562.3	736.8	716.9	43.5
Tekstil ürünleri ve aksesuarları	125.6	143.4	156,8	109.4	100.6	6.1
Uçak yakıtı (atıklar)	48.3	70.3	86.0	117.7	92.3	5.6
Sebze	66.5	95.1	88.2	110.5	87.0	5.3
İnorganik kimyasal maddeler	157.2	27.6	36.4	28.9	45.9	2.8
Kıymetli maden cevherleri ve atıkları	0.9	17.8	56.2	18.9	40.5	2.5
Meyve ve ceviz	33.0	39.2	55.5	54.4	36.7	2.2
Otomobil parçaları	14.5	23.2	27.6	33.4	30.3	1.8
Cam	0.1	0	15.9	28.4	25.3	1.5
Pamuk ve pamuk ipliği	27.8	31.0	33.9	19.9	24.1	1.5
İşletilmemiş tütün ürünleri	21.1	13.1	12.0	14.3	21.0	1.3
Süt ürünleri	23.6	23.4	21.0	12.0	20.6	1.2
Diğer ihracat malları	301.4	488.5	521.2	506.0	408.7	24.8
Toplam ihracat (altın hariç)	820.1	972.7	1 110.7	1 053.8	932.9	-
Toplam ihracat (altın ve re-export hariç)	629.4	833.2	856.3	819.9	756.0	-

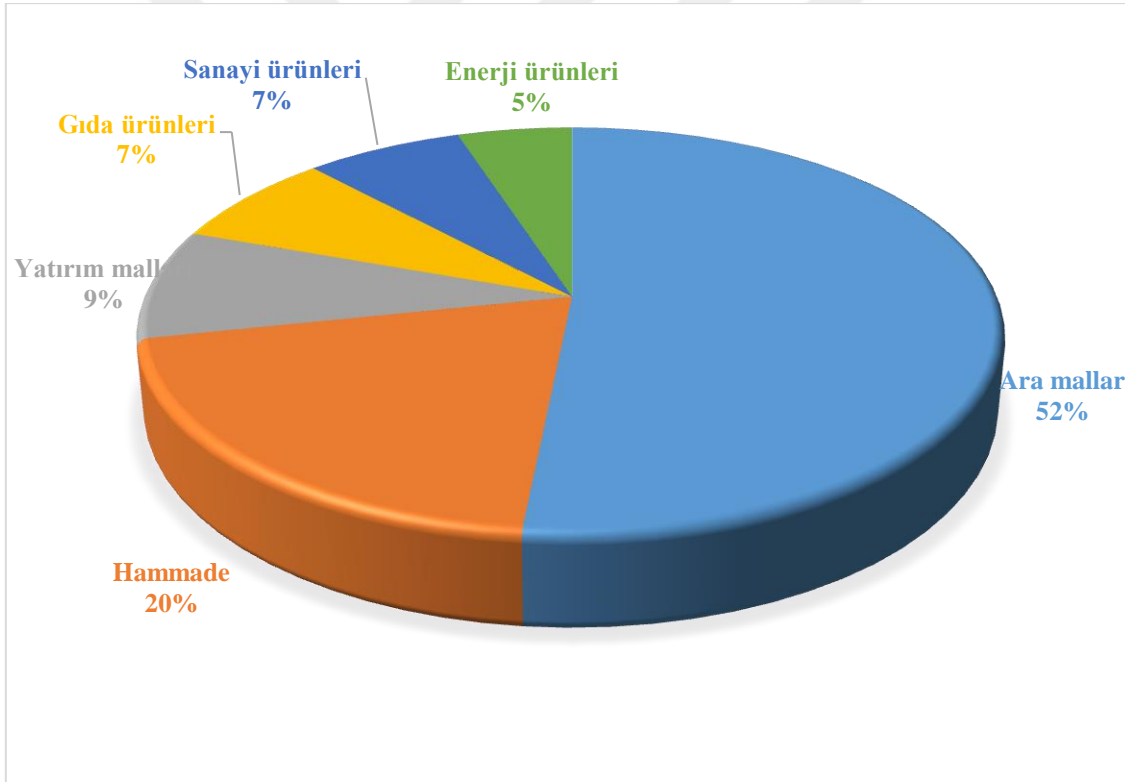
Kaynak: K.C. Milli Bankası

Coğrafi açıdan Kırgızistan'ın Çin'e yakın olması ve DTÖ anlaşması gereği liberal dış ticaret politikasının yürütülmesi ucuz Çin malının ülkeye girebilmesine, devamında Rusya başta olmak üzere diğer Orta Asya ülkelerine dağıtılmasına uygun şart oluşturmuştur. Aynı zamanda aşağıdaki tabloda görülebileceği gibi yeniden ihracat etme ülke dış ticaretinde önemli yere konabilmiştir.¹⁹⁸ Ancak 2015 yılında yeniden ihracat etme oranının %13.1'den %10.7'ye düştüğü görülmektedir. Söz konusu düşme otomobil ve otomobil parçalarının ve

¹⁹⁸ Çiğdem Şahin ve Turgay Düğen, "The European Union in Central Asia: A One Dimensional Strategy", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:4, 2015, s.57.

demir ve çeliğin yeniden ihraç edilmesinin azalmasından kaynaklanmıştır. Bunun nedeni komşu ülkelerde yaşanmakta olan milli para değerlerinde düşme ve Kırgızistan'ın AGB'ne katılması ile gümrük vergilerinin yükseltilmesidir. Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası verilerine göre yeniden ihraç etmenin toplam ihracattaki payı %14 olduğu söylenmektedir. Ancak Çin Halk Cumhuriyeti İstatistik Kurumlarının yayınladığı, Kırgızistan ile olan ticaret ilişkilerine dair verilere göre bu verinin 3 katı kadar çok olduğu söylenmektedir. Bu da ülkede yüksek bir düzeyde kayıt dışı ekonominin varlığından haber vermektedir.¹⁹⁹ Aşağıda Tablo 9'da başlıca yeniden ihracatı yapılan ürünlerin yıllara göre değişimi verilmektedir.

Şekil 4: Kırgızistan İhracatının Madde Grupları Olarak Farklandırılması

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Kurumu

¹⁹⁹Roman Mogilevski, "Trends and Patterns in Foreign Trade of Central Asian Countries, **Institute of Public Policy and Administration**, Working Paper No;1, Bişkek, 2012, s.24.

Tablo 9: Başlıca Yeniden İhraç Edilen Mallar

milyon ABD doları	2011	2012	2013	2014	2015
Toplam yeniden ihracat	190.7	139.6	245.4	233.9	176.9
İnorganik kimyasal maddeler	128.2	25.4	36.4	28.9	45.9
Otomobil parçaları	7.5	17.9	24.5	27.2	20.3
Otomobil lastikleri	0.7	10.2	11.2	25.9	20.3
Yük taşıyıcı otomobiller	4.9	21.1	79.8	27.4	14.2
Araba	1.1	4.9	4.5	10.7	7.4
Havai cihazlar	1.7	2.7	7.6	5.3	7.2
Demir ve çelik	0.1	10.2	18.3	28.9	6.8
Traktör ve parçaları	0.5	2.4	2.5	5.2	2.4
İşletilmemiş plastik maddeler	0.2	1.6	2.5	8.5	2.3
Meyve ve sebzeler (yeşil ve kurutulmuş hali)	0.1	0.1	0.0	4.3	2.2
Diğer	45.7	42.9	58.3	61.5	48.3

Kaynak: K.C.Milli Bankası

2.4.3. Kırgızistan'ın İthalat Yapısı

2.4.3.1. İthalatın Sektörlere Göre Dağılımı

Herhangi bir ülkenin, ekonomik büyümesinin derecesine bakılmaksızın, çeşitli sebeplerden dolayı diğer ülkelerden ithalat yapması kaçınılmazdır. Söz konusu sebepler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Yerel üreticilerin olmaması nedeni ile,
- Çevresel ve doğa kısıtlamaları nedeni ile,
- Ülke içinde üretimin yüksek maliyetli olması nedeni ile.

Dünya ekonomisinde böyle bir anlayış var ki, ülke ekonomisi ne kadar zayıfsa, ekonomide ithalatın payı o kadar büyük olacaktır. Aynı zamanda ithalatın hacmi ve yapısı ülke ekonomisi hakkında bilgi vermektedir.²⁰⁰

2015 yılında ithalat tutarı f.o.b. fiyatları ile 3723,5 milyon ABD doları olmuştur. Bu tutar bir önceki seneye nazaran 1566,7 milyon ABD tutarına azdır. Son beş yıl içerisinde ithalat 2013 yılında en yüksek noktaya ulaşarak 5613,6 milyon ABD doları olmuştur. Kırgızistan 2014 yılında dünyadaki 107.büyük ithalatçı ülke olmuştur. Ülkeye giren mal ve hizmet akımı her geçen sene artış eğilimi göstermektedir. Ancak son iki sene içerisinde Kırgız Cumhuriyeti dış ticaret temel göstergelerinde düşüş yaşandığı gibi 2014'te ithalat da %4.2 orana azalma görünmüştür. İthalatın azalması BDT ülkelerinden yapılan ithalatın %5.6, BDT dışı ülkelerin %2.9 oranda azalmasından kaynaklanmıştır. Önceki senelerde olduğu gibi ithalat ihracatın 3 katı kadar çok olmuştur netiycede dış ticaret açığı 3851.0 milyon ABD doları tutarında olmuştur ve 2013 yılına göre %3.2'ye artmıştır.²⁰¹

2.4.3.2. İthalatın Ükelere Göre Dağılımı

İthalatın ülkelere göre dağılımında bakıldığında, Tablo 10'da görülmek üzere ilk sırada Rusya gelmektedir. Rusya'dan petrol ürünleri ve doğal gaz başta olmak üzere inşaat malzemeleri v.s. ithal edilmektedir. Rusya 2004 ve 2014 arasında yerini değiştirmeden hep ilk sırada gelmektedir. İkinci sırada gelen Çin'den yapılan ithalat her geçen sene hızla artmaktadır. 2004 yılında ithalat hacmi sadece 80 milyon ABD doları ise, 2014'te bir milyar ABD doları geçmiştir. Çin'den hazır gıda ürünleri, tekstil ürünleri, elektronik cihazlar, zirai maddeler, plastik maddeler v.s. ithal edilmektedir. Üçüncü sırada gelen Kazakistan Kırgızistan'ın en aktif ticari partnerlerinden olmaya devam etmektedir. Kazakistan'dan buğday, petrol ürünleri, kömür v.s. satın alınmaktadır. Ukrayna'dan şeker ve şeker ürünleri, bitki yağları, mobilya, ilaç, demir ve çelik ürünleri ithal edilmekte olup, toplam ithalattaki payı %2.6'dır. Özbekistan'dan ise doğal gaz, sebze ve meyveler ve başka ürünler ithal edilmektedir ve toplamda %1.6'lık paya sahiptir. BDT dışı ülkeler;

²⁰⁰E.V.Samigullin, “Vneşnyaya Torgovlya Kırgızistana: İstoria, Analiz, Otsenka, Bişkek, 2011, s.38.
<https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUK EwjCl46H0rDRAhVBoBQKHffACHQQFggZMAA&url=http%3A%2F%2Foel.bik.org.kg%2Fru%2Fdownload%2F621%2F&usg=AFQjCNG5FmMS95OMTGH3CoxCACJgTKejyg&bvm=bv.142059868.d.d24>
(erişim tarihi: 15.10.2016).

²⁰¹ K.C. İstatistik Kurumu Raporu, Kırgızistanın Dışkı Soodası 2014, s.62.

Japonya, Güney Kore ve Almanya'dan araba ve araba parçaları, Türkiye'den ise tekstil ürünleri ve aksesuarları, ilaçlar ithal edilmektedir. 2004'te beşinci büyük ithalatçı yerinde olan Özbekistan 2014'te ilk 10 ülke arasına bile girememiştir. Komşu Özbekistan ile olan cansız ticari ilişkinin nedeni 2010 yılında Oş'ta yaşanan etnik çatışma ve elektrik enerjisi üretiminde anlaşılabilen meseleler bilinmektedir. 2014'te ülke ithalatındaki artış Güney Kore'den %29.9'luk, Japonya'dan %19.1'lik, Almanya'dan %18.0, Türkiye'den %16.6'lık, Ukrayna'dan %11.5'lik, Rusya'dan %9.5'lik artış nedeniyle sağlanmıştır. Kazakistan'dan ithalat % 20, ABD'den ise %11.4'lük oranda azalma gerçekleşmiştir. 2014 yılında Avrasya Ekonomik Birliği üye ülkelerinin ithalattaki payı 2664.2 milyon ABD doları olarak toplam ithalatın %43,9'una tekabül etmektedir. Bunun 1989.2 milyon ABD doları kısmı Rusya'dan ithal edilmiştir. Kazakistan'ın payı ise 558.6 ABD milyon doları tutarında olmuştur. Belarus'tan ithal edilen malların tutarı 116.4 milyon ABD dolarındadır.²⁰²

Tablo 10: Kırgız Cumhuriyeti İthalatında İlk 10 Ülke, milyon ABD doları

№	2014 / Ülke	İthalat hacmi	%	№	2004 / Ülke	İthalat Hacmi
1	Rusya	1 784,6	33.2	1	Rusya	293,6
2	Çin	1 210,3	23.9	2	Kazakistan	202,9
3	Kazakistan	519,1	9.3	3	Çin	80,0
4	Japonya	253,8	4.3	4	Almanya	52,5
5	Almanya	215,3	3.9	5	Özbekistan	51,8
6	ABD	198,7	3.7	6	ABD	44,6
7	Türkiye	178,5	3.4	7	Türkiye	33,2
8	Belarus	161,3	3,0	8	Güney Kore	25,0
9	Ukrayna	140,0	2.6	9	Ukrayna	23,2
10	Güney Kore	92,0	1,7	10	Hollanda	15,7

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Komitesi

²⁰²K.C. Milli Bankası Raporu 2015, s.27.

2.4.3.3. İthalatın Mallara Göre Dağılımı

İthalatın yapısında petrol ürünleri birinci sıradadır, sonrasında: ikinci el otomobiller, giyim ve aksesuarları, ilaç ve tıbbi ürünler, buğday, çikolata ve kakao içeren diğer gıda ürünleri, inşaat malzemeleri ve doğal gaz sıralanmaktadır.²⁰³

Tablo 11: Başlıca İthalat Malları, %

	2011	2012	2013	2014	2015
Toplam ithalat	100	100	100	100	100
Araba ve diğer ulaşım araçları	21.5	22.7	24.3	24.6	26.1
Mineral yakıt ve yağlar ve benzeri ürünler	26.5	22.8	21.5	21.8	20.4
Hazır ve işlenmemiş sanayi mallar	14.2	15.6	15.7	17.3	16.5
Kimyasal maddeler ve benzeri ürünler	10.6	11.1	10.1	10.7	10.9
Gıda malları ve canlı hayvanlar	12.7	12.7	10.7	10.6	10.9
Çeşitli hazır mamüller	8.6	9.2	9.0	8.9	8.3
İçecek ve tütün ürünleri	2.7	2.5	5.2	2.3	2.6
Gıda dışı hammaddeler	1.7	2.0	2.0	2.3	2.1
Bitkisel ve hayvansal yağlar	1.5	1.4	1.1	1.1	1.1
Diğer	-	-	0.4	0.3	0.4

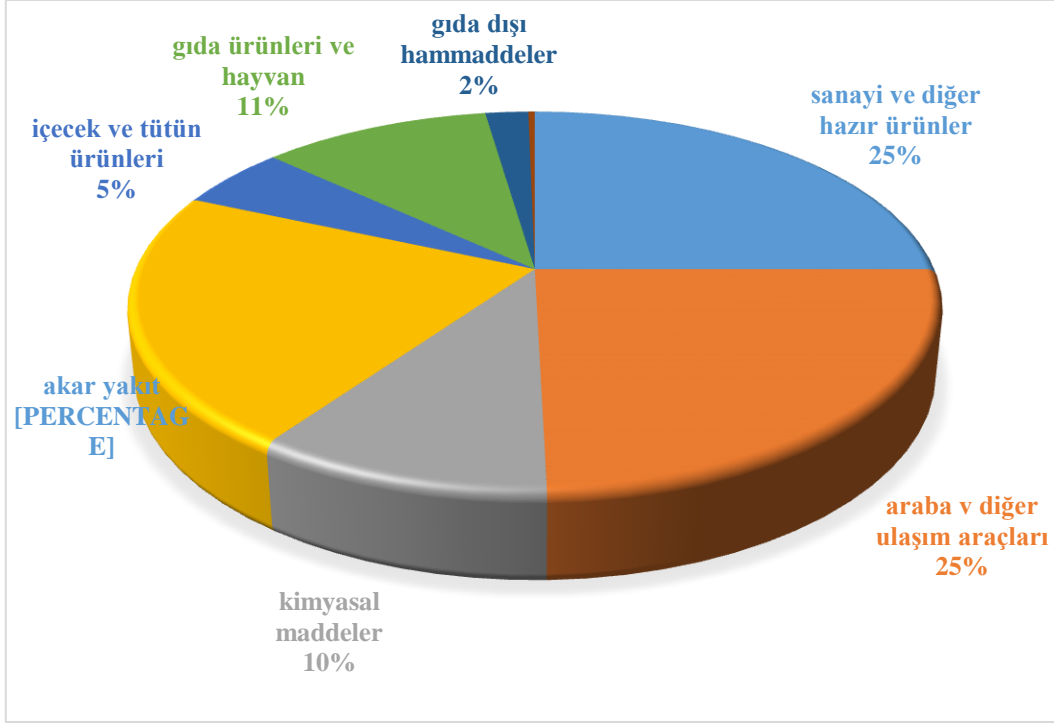
Kaynak: K.C.Milli Bankası

Tablo 11’de incelendiği gibi ithal edilen malların arasında akar yakıt ithalinin payı yüksektir. 2001 sonrası ABD’nin askeri merkezini kurmasıyla Kırgızistan’ın petrol ürünlerine olan talebi artmıştır. Bu durumu söz konusu yıldan itibaren Rusya ve Kazakistan’ın Kırgızistan’a yaptığı akar yakıt ihraçlarının artmasından da fark etmek mümkündür. Böylece kendinde yeterli seviyede petrol ürünleri olmayan Kırgızistan’ın dışa bağımlılığı artmış, toplam ithal ürünlerindeki akar yakıtın payı yaklaşık 1/3’e gelmiştir. ABD askeri merkezi 2014 yılında ülkeden çıkarılmıştır. Daha önce ülke içinde gaz

²⁰³ OESD, a.g.e., s.35.

dağıtımını yapan Kırgız Gaz işletmesi 2014'te Gazprom'un bünyesine bağlanılmıştır. Bunun sonucunda enerji ürünlerinde Rusya'ya bağımlılığın artması gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Özbekistan'da da doğal gaz ithali sürdürülmektedir.²⁰⁴

Şekil 5: Kırgızistan'a İthal Edilen Başlıca Mal Grupları

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Kurumu

İthal edilen mal grupları içerisinde en büyük pay %26,1, 1493,7 milyon ABD doları olarak ulaşım araçları ithaline denk gelmektedir. Araba ve diğer ulaşım araçlarının ithalattaki payının yüksek olması genel olarak yeniden ihraç etme amaçta Almanya başta olmak üzere Japonya ve Güney Kore ülkelerinden getirilen ikinci el arabaların çok olmasıdır. Söz konusu arabalar Kazakistan, Tacikistan ve başka komşu ülkelere yeniden ihraç edilmektedir. Genel olarak ülke içinde de araba kullananların sayısı yüksektir. Buna dayalı olarak araba tamiri ve başka gerekli servis hizmeti sunan küçük ve orta boy işletmelerin hizmet sektöründeki payı yüksektir. Kimyasal maddeler olarak tarımda kullanılan gübre ve

²⁰⁴Hayati Beşirli, "Kırgızistan'ın Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Yapısı", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Dergisi**, 2011, Güz (15), s. 320.

zirai ürünlerin ithali da ülk sıralardadır. Bunun yanında tıpta kullanılan ilaç ve gereçlerin ithali da yapılmaktadır.²⁰⁵

2.4.4. Ödemeler Bilançosunda Genel Durum ve Yıllara Göre Değişimi

Kırgızistan'ın 2011'den 2015'e kadarki beş yıllık ödemeler bilançosuna ait istatistikler Tablo 12'de gösterilmiştir. Şimdi sırasıyla ödemeler bilançosunun ana kalemleri olan Cari İşlemler Hesabı, Sermaye ve Finansman Hareketleri, Net hata ve noksan, ve son olarak Rezerv hareketlerinde olan değişimlere sırayla değinelim.

Mal ve hizmet hareketleri beraber ele alındığında toplam dengenin 2015 yılında 814,9 milyon ABD dolarlık açık ortaya çıktığı görülmektedir. Tablo 12'den Cari İşlemler Hesabındaki açık her geçen sene arttığı, 2015 yılında ise açık 2014 yılına göre 1045,4 milyon ABD dolarına azaldığı görülmektedir. Buna etki eden sebep olarak, mal ve hizmet ihracatının artmasından ziyade ithalatın azalması görülmektedir. Mal ticareti reel ekonomideki gelişmelerin en somut bir göstergesi olduğu gibi ihracatın 2013 yılı hariç hep azalmasına bakıldığı zaman ülkede son zamanlarda reel ekonomik durumun pek iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Yukarıda verilen bilgilerde belirtildiği gibi ihracattaki en önemli kalemler başta altın olmak üzere diğer işletilmemiş madenler ve tarım ürünleridir. BDT dışına yapılan altın ihracatının da hızla azaldığı fark edilmektedir. Buna karşılık ithalatın artması yıl geçtikçe devam ederken 2015 yılında azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla dış ticaret dengesinde açık azalmış olmaktadır.²⁰⁶ Söz konusu senelerde mal ticaretinin daralması ile beraber hizmet sektöründe de daralma yaşanmıştır. 2015'in sonunda hizmet alım satımı toplamda 1800,3 milyon ABD dolar tutarında olup, bir önceki seneye göre 327,1 milyon ABD dolarında azalma yaşanmıştır. Böylece hizmetler dengesinde 113,7 milyon ABD doları tutarında açık ortaya çıkmıştır. Belirtilmesi gereken diğer bir husus ülke içinde yaşayan sakinlerin dışarıdan hizmet alımı, dışarıya hizmet satımından hızlı artmaktadır.²⁰⁷

Kırgızistan'ın karşılıksız transfer gelirleri içerisinde geleneksel olarak önemli yer tutan kaynak yurt dışında çalışan işçilerinin gönderdikleri para gönderileridir. Pozitif değer alan

²⁰⁵Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası, <http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=128&lang=RUS>, (erişim tarihi: 08.01.2017)

²⁰⁶Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası Raporu, “Platejnyy Balans Kırgızskoy Respubliki za 2014 ”, Bişkek, Mayıs, 2015, s.42.

²⁰⁷ Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası Raporu, a.g.e.,s.42.

işçilerin para transferleri cari transferler kaleminin içinde yer alarak her geçen sene artış eğilimini izlerken, 2015 yılında toplam 1628,0 milyon ABD dolarında olup bir önceki seneye göre 547,8 milyon ABD doları utarında azalmıştır. Yurt dışından gönderilen dövizler, ülkenin döviz sıkıntılarını hafifletmişken son yıllarda azalması ayrı bir mesele olarak kabul görülmektedir.²⁰⁸

Ödemeler Bilançosundaki diğer ana kalem Finans ve Sermaye Hesabı dengesi 2015'te pozitif değer olarak 1112,9 milyon ABD dolarında olmuştur. Finans ve Sermaye hesabında yer alan doğrudan yatırımlar 2010 senesinde yaşanan politik istikrarsızlıktan dolayı azalma eğilimi göstermesine rağmen son senelerde yükselerek kendini toparlamaya başlamıştır. Gelen doğrudan yabancı yatırımların coğrafik alanına bakıldığında Birleşmiş Krallık, Kanada ve Çin ilk sırada gelmektedir. Bunun sonucunda ödemeler bilançosu genel dengesi 2015'te 14,8 milyon ABD dolarlık açıkla kapanmıştır. Söz konusu açık 2014'te 128,6 milyon ABD doları tutarında olmuştur. Tablonun en alt satırlarında bulunan İMF kredileri ve resmi rezervlerdeki değişimler gösterilmektedir. Kırgızistan 2014 yılına kadar İMF'ten alınan toplam kredi 1 558,9 milyon ABD dolarında olmuştur. Kırgız Cumhuriyeti dış borçlarında IMF'in payı %24 civarındadır.²⁰⁹

Tablo 12: Kırgız Cumhuriyeti Ödemeler Bilançosu Yıllık Analitik Sunum

Milyon ABD doları		2011	2012	2013	2014	2015
A-	Cari İşlemler Hesabı	-593.0	-1675.1	-1807.0	-1860.3	-814.9
	Mal ve Hizmetler	-1772.6	-3562.7	-3622.0	-3728.2	-2167.9
	Ticaret Dengesi	-1669.0	-3210.6	-3555.4	-3393.7	-2054.2
	İhracat (F.O.B.)	2267.0	1954.4	2058.2	1869.5	1669.4
	BDT ülkeleri	1019.6	1126.1	1035.8	894.4	764.1
	BDT dışı ülkeler	1247.4	823.3	1022.4	1002.1	905.2
	İthalat (F.O.B.)	3935.9	5165.1	5613.6	5290.2	3723.5
	BDT ülkeleri	2018.3	2689.4	2787.1	2580.4	1939.6
	BDT dışı ülkeler	1917.7	2475.7	2826.5	2709.8	1784.0
	Hizmetler Dengesi	-103.6	-356.6	-66.6	-334.5	-113.7
	Hizmet Satımı	860.2	966.6	1042.7	896.6	843.4
	Hizmet Alımı	-963.9	-1323.1	-1109.2	-1231.1	-957.1
	Gelirler	-659.1	-169.3	-423.0	-307.9	-275.0
	Doğrudan Yatırım Kaynaklı Gelirler	-610.7	-110.8	-348.1	-223.2	-206.0

²⁰⁸Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası Raporu, **a.g.e.**, s.81.

²⁰⁹Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası, <http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=131&lang=RUS> (erişim tarihi: 08.01.17).

	Portföy Yatırım Kaynaklı Gelirler	0.1	-	-	-	-
	Diğer Yatırım Kaynaklı Gelirler	-19.2	-29.7	-53.0	-60.6	-49.8
	Kredi Faizleri	-39.7	-46.8	-70.0	-78.6	-67.2
	Diğer yatırım Kaynaklı Başka Gelirler	20.4	17.1	16.9	18.0	17.4
	İşçi Gelirleri	-29.4	-28.8	-21.8	-24.0	-19.2
	Cari Transferler	1838.7	2061.5	2238.0	2175.8	1628.0
B-	Sermaye Hesabı ve Finans Hesabı	923.9	1032.1	1133.1	1048.6	1112.9
	Sermaye Hesabı	64.1	166.1	280.3	65.8	96.8
	Sermaye transferleri	64.1	166.1	280.3	65.8	96.8
	Finans Hesabı	859.8	866.0	852.7	982.8	1016.1
	Doğrudan Yatırımlar	693.6	292.4	626.1	348.0	704.5
	Portföy Yatırımları	-0.3	5.7	4.8	0.1	2.0
	Finansal Türevler	-	-0.4	-0.1	-0.5	5.3
	Diğer Yatırımlar	166.5	568.3	222.0	635.3	304.3
	Varlıklar ('-' artışı)	-231.8	137.8	-68.4	-298.8	-259.1
	Bankalar	-19.1	-8.2	-81.5	-21.8	-157.1
	Diğer Varlıklar	-212.8	146.0	13.1	-277.0	-102.0
	Yükümlülükler ('+' artışı)	398.3	430.5	290.4	934.0	563.4
	Bankalar	7.3	8.6	24.7	22.1	17.3
	Krediler	390.9	353.5	191.6	699.1	418.8
	Genel Hükümet Kredileri	201.5	285.4	177.8	442.6	257.2
	Geri ödeme	243.6	377.4	413.2	497.6	329.2
	Amortisman	-42.2	-92.0	-235.4	-55.1	-71.9
	Özel Sektör Kredileri	189.4	68.1	13.8	265.5	161.6
	Geri ödeme	377.6	335.6	441.0	612.2	453.6
	Amortisman	-188.2	-267.5	-427.2	-355.7	-292.0
	Diğer Yükümlülükler	0.2	68.4	74.1	212.9	127.2
C-	Net Hata ve Noksan	-194.6	861.6	961.9	683.2	-312.8
	Genele Denge	136.2	218.7	288.0	-128.6	-14.8
D-	Rezerv Varlıklar	-136.2	-218.7	-288.0	128.6	14.8
	K.C. Milli Bankası Rezerleri	-112.8	-200.5	-277.4	132.4	29.3
	Uluslararası Para Fonu Kredileri	-24.2	-20.6	-17.4	-5.4	-15.4
	Olağanüstü finansman	1.4	3.0	6.8	1.6	1.0
	Diğer Finansmanlar	-0.6	-0.6	-	-	-

Kaynak: K.C.Milli Bankası, <http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=129&lang=RUS> (erişim tarihi:05.05.2016).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRASYA GÜMRÜK BİRLİĞİ VE BEKLENTİLER

3.1. Avrasya Gümrük Birliği

90'lı yılların başında Kırgızistan'da GSYİH'nın %20-25 oranda azalmasının sebebi SSCB dağılmasından sonra ilişkilerin kopması şeklinde açıklanmaktadır ve böyle bir durum hemen hemen bütün eski Sovyet ülkeleri için geçerlidir. Ondan bu yana 20 yıl içerisinde eski Sovyet ülkelerinin küresel rekabet avantajları yeterli derecede kullanılmamıştır ve aralarındaki ilişki her geçen sene daralmıştır. 2003-2004 yıllarında Ortak Ekonomik Alan kurma kararıyla bu durumu değiştirmeye çalışılmıştır ve içinde Belarusya, Kazakistan ve Rusya'nın olduğu, daha sonra Kırgızistan'ın ve Ermenistan'ın katıldığı Avrasya Ekonomik Birliği kurulmuştur.²¹⁰ Entegrasyonun gelişme tarihi ikinci bölümde anlatıldığı gibi adımlandırılmıştır.

AEB süreci ekonomik topluluktan başlayarak, ürünlerin serbest dolaşımı, üye ülkeler arasında ekonomik sınırların kaldırılması, zamanla mal ve hizmet sektöründe ve finansal sektörde ve işgücü piyasasında serbest dolaşımın hayata geçirilmesini içeren aşamalı bir entegrasyon sürecini içermektedir. 2015 Ocak'ta yürürlüğe giren Birlik Anlaşması ile toplamda 170 milyondan fazla insanın yaşadığı bir alanda üye ülkeler arasında tüm ticari engeller kaldırılarak bir ortak pazar kurulmuştur. Üye ülkeler arasında yapılan anlaşma doğal gaz alanında en yakın sürede, tıp alanında 2016 yılında, elektirik sektöründe 2019 yılında ve en geç 2025 yılında petrol ürünlerinde tüm üretim ve ticaret sınırlamalarının kaldırılarak ekonomik birliğin tamamlanmasını öngörmektedir.²¹¹

2015 verilerine göre AEB toplam 182.7 milyon kişilik nüfüse sahiptir. 20 milyon kilometre kareden fazla alana sahiptir ve buda dünya karasının %14'ne denk gelmektedir. Dünyadaki toplam doğal gaz kaynağının %18,4'ü Birlik alanında bulunmaktadır. AEB mal ve hizmetin, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımını sağlamakla beraber, üye ülkelerin, ekonomide, tutarlı, koordineli ve ortak politikalar yürütmesini sağlamaktadır. Kapsamlı bir

²¹⁰A.N.Pavlov, "Otsenka Ekonomičeskogo Effekta Prisoedineniya Kırgızskoy Respubliki k Tameojnemu Soyuzu", **Evraziyskaia Ekonomičeskaia Integratsia**, Cilt:4, Sayı:13, 2014, s. 18.

²¹¹Evraziyskiy Ekonomičeskiy Soyuz, <http://www.eaeunion.org/>, (erişim tarihi:05.06.2016)

şekilde modernizasyona ve işbirliğine yönelmek, üye ülkelerin rekabet güçlerini arttırmak, ekonomide sürdürülebilir kalkınma için gerekli koşulları yaratmak, ülkelerde refah artışı sağlamak AEB'nin kuruluş nedenleri olarak sıralanmaktadır. AEB'in başlıca organları: 1. AEB Yüksek Ekonomik Konseyi, üye devletlerin başkanlarından oluşan üst düzey organdır. 2. AEB Hükümetlerarası Ekonomik Konseyi, hükümet başkanlarından oluşan konseydir. 3. AEB Ekonomik Komisyonu, Birliğin daimi düzenleyici organı olarak, başlıca görevi Birliğin işleyişi ve gelişmesini sağlayarak birlik içerisinde ekonomik entegrasyonun gerçekleşmesi için önerilerde bulunmak. 2012 yıl Şubat ayında Moskova'da Ekonomik Komisyon faaliyete başlamıştır. 4. Birliğin Ekonomik Mahkemesi, Birliğin Yargı Organı olarak başlıca görevi, üye ülkeler arasındaki anlaşmaların ve diğer üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmaların yerine getirilmesini gözlemlemektedir. 2014 yılında AEB üyesi ülkelerinin toplam GSYİH'sı 2.2 trilyon ABD dolarını aşmıştır. Sanayide toplam üretim 1.3 trilyon ABD dolardır. Üye ülkelerin toplam dış ticaret hacmi 877.6 milyar ABD doları tutarında olmuştur. Dünya ihracatının % 3.7'sini, ithalatın ise % 2.3'lük kısmını oluşturmuştur. Ekonomik aktif nüfus sayısı 92.9 milyon kişidir. İşsizlik oranı ise % 5.3'tür. 2014 yılında dünyada 607.5 milyon ton petrol işleterek dünyada ilk sırada olmuştur. Buda dünyada petrol işletiminin %14.6'sına denk gelmektedir. 682.6 milyar metre kub petrol işleterek dünyada ikinci sırada olmuştur. Buda dünya petrol üretiminin % 18.4'lük kısmına denk gelmektedir. Dünyada elektr enerjisi üretiminin %5.1'lik kısmını sağlayarak 2014 yılında toplamda 1210 milyar kw saat enerji üretmiştir. Dünyada tarım sektörünün %5.5'lik kısmını üreterek toplamda 144,1 milyar ABD dolarlık üretim yapılmıştır.²¹²

Kırgızistan'ın DTÖ üye ülkesi olması, AGB üye ülkelerinin DTÖ üye ülkesi olmayışı, birliğe katılmasında özel bir durum yaratmaktaydı. DTÖ üye ülkesi olması gerekçesiyle dış ticarete uygulanan gümrük ve kotalar konusunda DTÖ mevzuatlarına uygunluk göstermesi gerekirken, gümrük birliğine girmesi durumunda birlik içinde uygulanması şart olan ortak gümrük politikalarından kaçınılmazdı. Böylece, gümrük birliğine girişi takdirde DTÖ üyeliğinden ayrılmasını zorunlu kılan çelişkili durum söz konusuydu. Ancak AEB üye ülkeleri arasında Ermenistan 2003'te, Rusya 2012'de, Kazakistan 2015'te DTÖ'ye üye olmuşlardır. Belarusya katılma süreci içerisindeydir. Burada belirtilmesi gereken başka bir husus, söz konusu bölgesel entegrasyonun üye ülkelerin dünya ekonomisine olan

²¹²Evraziyskiy Ekonomiçeskiy Soyuz, <http://www.eaeunion.org/>, (erişim tarihi:05.06.2016)

entegrasyon sürecini göz önünde bulunduruyor olmasıyla beraber, stratejilerin buna paralellik göstermesidir.²¹³

3.1.1. Rusya Federasyonu

SSCB dağıldıktan sonra çöküntü ile karşı karşıya kalan Rusya ekonomisinin piyasa ekonomisine dönüştürülmesi, makroekonomik istikrar sağlanması ve ekonominin yeniden yapılandırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda kapsamlı bir şekilde özelleştirme süreci başlatılmıştır. Piyasa ekonomisinin mümkün olduğunca hızla inşa edilebilmesi için bir takım ekonomik reformlar yapılmıştır. 1994'te enflasyonla mücadele amacıyla IMF desteği ile Merkez Bankası tarafından sıkı para politikası yürütülmeye başlatılmıştır. Söz konusu reformlar 1993-1998 yılları arasında; Fiyatların Serbestleştirilmesi; Mali Denge; Uluslararası Piyasalara Açılma; Yapısal Reformlar olarak dört ana başlık altında yürütülmüştür. Reformlar sırasında reel GSYİH yaklaşık %12 oranda gerilemiş, bütçe açığı ise GSYİH'nın %26'sına kadar çıkmıştır. Enflasyon üç haneli rakamlara yükselmiştir.²¹⁴

Rusya Federasyonu, zengin doğal kaynak ve insan gücüne sahip bir ülke olarak dünyada büyük ekonomik güç konumundadır. Rusya'nın en önemli özelliklerinden biri büyük ölçekli ve çeşitli mineral kaynak potansiyeline sahip olmasıdır. Bunlar başta petrol, gaz kömür olmak üzere hemen hemen bütün metal ve metal dışı kaynak ve mineraller olarak sayılmaktadır. Rusya, dünyada en büyük doğalgaz rezervine sahiptir, kömür rezervinde ikinci, petrol rezerveinde altıncı sırada gelmektedir. Aynı zamanda platin, nikel, elmas gibi değerli metallerin üretiminde dünyada ilk üç ülkenin bir tanesidir. Ayrıca nükleer enerji üretiminde dünyada dördüncü, yenilenebilir enerji üretiminde beşinci sıradadır. Böyle bir zengin kaynaklara sahip olması ekonominin sanayi sektörüne, ayrıca ağır sanayi sektörüne dayalı olmasına neden olmuştur. Yakıt, enerji ve metalürji üretimi toplam sanayi üretiminin %35'ten fazlasını oluşturmaktadır. Elektrik ve gıda üretiminin sanayi üretimindeki payının yaklaşık %25 olduğu göz önünde bulundurulduğunda ileri teknoloji ve tüketim malları üretiminin rus ekonomisinde çok küçük bir payı olduğu ortaya

---

²¹³O.Ergül, "Avrasya Ekonomik Topluluğu: Sovyet Sonlarında Farklı Bir Entegrasyon Modelinin Tartışılması", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt:9, Sayı:17, 2014, s.46.

²¹⁴T.C. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), "Rusya Federasyonu", Ülke Bülteni, 2012, sayfa. 8.

çıkılmaktadır. Tekstil sektörünü de kapsayan hafif sanayinin de sanayi üretimindeki payı çok küçük düzeydedir.²¹⁵

Rus ekonomisi, 1998'in Ağustos'unda Rublenin devalüasyonu ile başlayan ve kısa vadeli borçların ertelenmesi neticesinde ortaya çıkan krizle karşı karşıya kalmıştır. Krize sürükleyen sebepleri dış ve iç dinamikler olarak ayırmak mümkündür. Asya ülkelerinden yayılan mali kriz ve dünya enerji fiyatlarındaki azalma dış etkenler olarak belirlenirken, iç etkenler ise, serbest piyasa ekonomisine geçiş sırasında izlenen geçiş politikalarının neticesinde ortaya çıkan mali sorunlardır. Devletin dış borçları hızlı bir şekilde büyürken yatırımların geri çekilmesi, hazine gelirlerinin toplanamaması ve üretimdeki azalmalar durumu daha da zorlaştırmıştır.²¹⁶ Bankacılık sistemindeki çöküş Ruble üzerinde değer düşmesini devam ettirmiştir. Ruble'nin ABD dolarına olan değeri 6.3'ten 20'ye yükselerek yaklaşık üç kat değer kaybına uğramıştır. Sonuçta Ruble serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Bununla birlikte kısa vadeli borç ödemeleri maratoryum ilan edilerek askıya alınmıştır. Doğal olarak kriz ekonominin çeşitli sektörlerinde etkisini göstermiştir. Ruble'nin önemli ölçüde değer kaybetmesi, ithalat azaltırken ihracat arttırmıştır.²¹⁷ Ancak Rus ekonomisi bu krizin etkilerini kısa zaman içerisinde atlatmayı başarmıştır. 1999-2008 yılları arasında GSYİH yıllık %7 ile büyümeye devam etmiştir. Hatta kişi başına düşen GSYİH'nin büyümesi %7'lik orandan daha hızlı olmuştur. Büyümenin kaynağı petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki yükselme olmuştur ve zaman zaman dış ticarete fazlalık yaşanmıştır.²¹⁸ 2014 yılında Rusya ekonomisi % 0,6 oranda çok az büyüme ile durgunluktan kaçınmıştır. 2012'de başlayan ekonomideki yapısal krizin yanında Rusya ekonomisi iki şok ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birincisi, 2014'te Haziran ve Aralık ayları içerisinde petrol fiyatlarının nerdeyse yarısına kadar inmesi ile dış ticaret koşullarında ortaya gelen keskin değişim idi. Devamında Rublenin değersizleşmesi ve yürütülen sıkı para politikası neticesinde kredi kaynaklarının açığı, pahalılaşması gerçekleşti. Ayrıca iç talebin azalması da beraberinde yaşanmıştır. İkincisi ise, 2014 Mart ayında Ukrayna ile yaşanan jeopolitik gerginlikler ekonomik yaptırımlara neden olmuştur. Böyle bir durumda risklerin artması nedeni ile Rusya'ya giren yatırımlar neredeyse sıfıra

---

²¹⁵DEİK, a.g.e., 10.

²¹⁶İstanbul Sanayi Odası, Rusya Ülke Raporu, Nisan, 2010, s. 8.

²¹⁷A.O. Benli, "Rusya Ülke Profili", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.16.

²¹⁸OESD Studies on SMEs and Entrepreneurship, "Russian Federation", OESD Publishing, Paris,2011, s.68.

düşmüştür. Ancak 2014 yılında Rusya ekonomisinde stabilite söz konusu olduğu söylenmektedir ve ekonomik yaptırımların ve petrol fiyatlarının düşmesinin ekonomiye göstereceği etki 2016'nın sonunda farkedileceği beklenilmektedir.²¹⁹

2015 yılı için Tablo 13'te verilen resmi verilerin çoğu zaman ülkenin ekonomik durumunu tam yansıtmadığını uzmanlar belirtmektedir. Dünya bankası verilerine göre 2015'te Rusya GSYİH'sı %0,4 oranda değil, %3,7 oranda gerilediği açıklanmaktadır. Rublenin değerindeki düşmesine rağmen, hükümetin uyguladığı esnek kur politikası sayesinde ithalatın keskin bir şekilde azaltılması Merkez Bankasının döviz rezervlerini kaybetmemekle birlikte, petrol fiyatlarının düşmesinden dolayı bütçe gelirlerinin azalmasının önünü kesmiştir. Ancak yurt içinde fiyatların iki kat artması hanehalkının satın alma gücünü zayıflatmıştır. Aynı zamanda reel ücretlerde düşüş görülmüştür. İhracatın yapısında geleneksel olarak mineral ürünler ilk sıradadır. Doğal gaz ve petrolün ihracattaki payı 1997'de %48 ise, 2013'te bu oran %71 çıkmıştır. 2014-15'te ise %64'e kadar tekrar gerilemiştir. Ancak mineral ürünler ihracatı ekonomide kilit rol oynamaya devam etmektedir. İthalat yapısında ise ileri teknoloji ürünleri yani araba ve diğer ulaşım araçları, ekipmanlar ilk sırada yer almaktadır ve ithalatın %45'ini oluşturmaktadır. İkinci sırada gıda ürünleri ve tarım ürünleri gelmektedir ve ithalatın %15'ini oluşturmaktadır. Coğrafi açıdan BDT ülkeleri ile önceki senelerde tarihi yakınlık yaşanmış olsa bile, şu anda Rusya dış ticaretinde BDT ülkelerinin fazla payı yoktur. 2015 yılında BDT dışı ülkelere yapılan ihracat 299 milyar ABD doları iken, BDT ülkelerine yapılan ihracat tutarı sadece 45 milyar dolar olmuştur. BDT dışı ülkelerinden en aktif ticari partner ülkeler Almanya, İtalya, Hollanda ve Çindir. BDT ülkelerinden en aktif ticari partner ülkeler ise Belarysa ve Kazakistandır.²²⁰

İşsizlik oranı, ekonominin genel durumunu ifade etmekte kullanılan önemli göstergelerin bir tanesi olmakla birlikte, ülkedeki hayat standardı ve devletin yürüttüğü politikaların başarılılığı hakkında da fikir sunmaktadır. İşsizlik son beş senede %5-6 arasında dalgalandığı görülmektedir. İşsizliğin daha çok kırsal bölgelerde ve gençler arasında yüksek kaldığı bilinmektedir. Daha önceki senelerde, örneğin 2008-2009'larda bütün Rusya boyunca iş yerleri kısıltmaları yaşanmıştır ve işsizlik %8'i geçmiştir. İş yerleri kısıltmaları inşaat, metalürji, otomobil endüstrisi ve bankacılık sektörlerinde olmuştur.

²¹⁹Dünya Bankası Raporu, "Doklad ob Ekonomiki Rosii", Nisan, 2015, s.9.

²²⁰Analitičeskiy Tsentr pri Pravitelstve Rosiyskoy Federeratsii, "Vneşnaya Torgovlya: İzmenenie Struktury i Dinamiki", Nisan 2016. s. 13.

İstihdam edilenlerin yoğun çalıştığı ekonominin sektörleri başta % 20'lik pay ile üretim, tarım %7 , inşaat %6, transpor ve haberleşme %8 sektörleridir. Bunun dışında toptan ve perakende ticaret yapan ve toplu yemek hizmeti sunan işçilerin aldıkları payı %17,2'dir.²²¹

Bugüne kadar BDT ülkeleri arandan ekonominin hemen hemen bütün göstergeleri dikkate alındığında ön sırada Rusya gelmekteydi. Ancak 2015 yılı için National Business dergisi tarafından yapılan açıklamalara göre kişi başına düşen milli gelir açısından Rusya (11. 975 ABD doları) Kazakistan'dan (12.424 ABD doları) geride kalmaktadır. Yıllar itibariyle kişi başı GSMH artış göstermiş olsa bile kriz dönemlerinde (2008 ve 2013 yıllarında) azalma yaşanmıştır ve 2016 için de azalma söz konusu olacağı söylenmektedir.²²² 2014'te hane halkının reel gelirlerindeki düşüş 2015'te de düşmeye devam etmiştir ve durumu daha da zorlaştırmıştır. Emekli maaşlarında yeniden indeksleme yapılarak yıl başından beri emekli maaşlarındaki düşme devam etmektedir. 2015'in Ocak Mart aylarında, bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yaşam minimumunun altında geçinen kişi sayısı yaklaşık 23 milyon olmuştur ve yoksulluk oranı %15,9'a kadar yükselmiştir.²²³

Rusya'ya doğrudan yabancı yatırım yapan ülkeler başında Birleşik Krallık (Büyük Britanya), İrlanda, İsviçre, İsveç, Fransa, Almanya, Çin ve başka ülkelerdir. 2010-2011 yıllarında gelen doğrudan yabancı yatırım hacmi 2009'a nazaran %50,6'ya artmıştır. 2014'te ise yatırımlarda keskin bir şekilde azalma yaşanarak sadece 20958 milyon ABD doları tutarında olmuştur. Bu gösterge bir önceki seneye nazaran %30'a azdır. Doğrudan yabancı yatırımın gelmesini duraksatan nedenler en başta ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık olmuştur. Batı ülkeleri tarafından girilen ekonomik yaptırımlar ve Ukrayna ile olan jeopolitik sorunlar yabancı yatırımcıları ürkütmüştür.²²⁴ Bunun dışında yatırım mevzuatındaki disiplinsizlik ve rüşvet olayının da önemi büyüktür. 2014 yılında Rusya, zengin doğal kaynak ve göreceli olarak ucuz işgücü, kalabalık tüketici piyasasına sahip olmasına rağmen UNSTAD tarafından yapılan araştırmaya göre ilk on ülke sırasında bile

---

²²¹Benli, a.g.e., s.12.

²²²SMİ:Kazakistan Obognal Rossiyu Po Urovbyu VVP Na Duşu Natseleniya, 28.07.2015, <http://gordonua.com/news/worldnews/smi-kazahstan-obognal-rossiyu-po-urovnyu-vvp-na-dushu-naseleniya-91704.html>, (erişim tarihi:03.01.17).

²²³Liliya Ovçarova ve diğer, **Dohody i Rashody Naseleniya: Osnovniye İzmeneniya 2015 goda**, Moskva, 2015, s.5. https://www.hse.ru/data/2015/06/22/1083888513/2015_3s_IncomesIQ_z.pdf, (erişim tarihi:03.01.17)

²²⁴R.Cannolly, "Troubled Times Stagnation, Sanctions and the Prospects for Economic Reform in Russia", **Russia and Eurasia Programme**, Şubat, 2015, s. 9.

olamamıştır. Buna karşın 2013'te en çok yabancı yatırım çeken ülke olarak, ABD ve Çin'den sonra üçüncü sırada gelmekteydi.²²⁵

Tablo 13: Rusya Ekonomisinin Bazı Makroekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015
GSYİH, milyar ABD doları	1907	2001	2080	1881	1325,6
GSYİH büyüme oranı, %	4,3	3,4	1,3	0,6	-0,4
Kişi başı GSMH, ABD doları	13299	14068	14618	12182	11975
Enflasyon, TÜFE %	8,4	5,1	6,8	7,8	15,5
İşsizlik, %	6,5	5,5	5,5	5,2	5,6
Dış ticaret hacmi, milyar ABD doları	822,5	839,6	841,3	782,9	530,5
İhracat milyar, ABD doları	515,4	527,5	521,8	496,8	341,5
İthalat milyar, ABD doları	318,6	335,8	341,3	307,9	193,0
Nominal ücret, ABD doları	796,2	857,1	936,3	855,8	559,3
Yıllık ortalama döviz kuru, ABD doları	30,37	29,08	31,84	38,38	60,94
Doğrudan yabancı yatırım, milyon ABD doları	36 868	30 188	53 397	29 152	12 423

Kaynakça: Country Statistical profile: Russian Federation 2017, http://www.oecd-ilibrary.org/economics/country-statistical-profile-russian-federation-2017-1_csp-rus-table-2017-1-en;jsessionid=01t02hvv03y0.x-oecd-live-02, (erişim tarihi:10.02.2017).

3.1.2. Kazakistan

²²⁵OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship, **a.g.e.**, s.73.

Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten hemen sonra 1990 yıllarında “Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Piyasa Ekonomisine Geçişte Ekonominin Stabilizasyonu” başlığı altındaki piyasa ekonomisine geçmek için gerekli altyapı çalışmaları başlatılmıştır. Programın başlıca amaçları piyasa ekonomisi için hukuksal ve kurumsal taban oluşturmak, para ve maliye politikalarını gerçekleştirmek, Kazakistan ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi ve uluslararası finansal kuruluşlarla uyum içerisinde olabilme amacına yönelmek olmuştur.²²⁶

Bu reformlar sırasında ciddi bir üretim düşüşü yaşanmıştır. Bağımsızlığın ilk beş yılı içerisinde Sovyet döneminde kurulan ihracat piyasasının çöküşü ve büyük ölçekli Sovyet Birliği’nden gelen mali desteklerin kesilmesinin ardından üretimde yüksek bir payda gerileme yaşanmıştır. 1992’de GSYİH 7-8 kata azalmıştır. Üretim düşüşü, serbest piyasa ekonomisine geçiş ile beraber deneyimsiz, yeni oturmaya başlayan mali ve para politikaları neticesinde dört haneye ulaşan enflasyon yaşanmıştır. Zaman içerisinde uygulanan sıkı para politikaları desteği ile enflasyonun düşürülmesi, 1993, Kasım’da tedavüle giren Kazak Tengesi döviz kurunun istikrarını mümkün etmiştir. Bankacılık sisteminde yürütülen reformların neticesinde bankacılık sistemine güven artmış ve başarı ile uygulanan emeklilik reformu Kazakistan Menkul Kıymetler Borsası’nın en önemli unsurları olan emeklilik fonlarının oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Bununla beraber demonopolizasyon, özelleştirme süreçleri yürütülmüştür. Bütün bu yapılan ekonomik reformlar neticesinde Kazakistan ekonomisi 1996 ve 1997 yıllarında istikrara ulaşarak büyümeye başlasa bile, 1998 yılında Rusya’da ortaya gelen krizin etkisi ülkedeki büyümenin önünü kesmiştir.²²⁷ Ancak bu krizin etkisi 2000’lerden başlayarak azalarak ekonomi istikrara ve gelişmeye ulaşmıştır. Buna hükümet tarafından yürütülen “Kazakistan -2030” Kalkınma Stratejisinin etkisi de olmuştur. Ülkenin ekonomik gelişiminde sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynakları önemli yerdedir. Bilindiği gibi Kazakistan BDT ülkeleri arasında petrol üretiminde Rusya’dan sonra ikinci sıradadır. Kazakistan’da 200’den fazla petrol ve gaz yatağı bulunmaktadır. Ülke bütün dünya petrol rezervlerinin %3,3’ne ve doğal gazların %1’ine sahiptir. Petrol rezervleri 13-18 milyar ton’dur. Ülkenin petrol ve gaz sektörünün toplam GSYİH’deki payı % 29 ve ihracattaki

²²⁶Myrzagul Bayaliev, **Orta Asya ülkelerinde Yatırım Ortamı: Kırgızistan Örneği**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.30.

²²⁷D.Karibaeva, **Kazakistan’ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İzmir, s..52-59.

payı ise %57'dir. Bunun dışında Kazakistan'ın sahip olduğu doğal kaynaklar sırasında ülkenin Vasilkovskoye madeninde yaklaşık 370 ton altın rezervi bulunmaktadır. Bunun dışında çelik, demir, bakır, kömür ve diğer kaynaklar boldur. Kazakistan tarım sektöründe lider ülkedir, dünyada un üretiminde altıncı, dan üretiminde yedinci sıradadır. Genel olarak ülke artan büyüme trendine sahip olmuş ve Orta Asya bölgesinde iktisadi güç olarak ortaya çıkmıştır. 2000 yılından itibaren ülkenin GSYİH'sı beş kat artmıştır. Ülke ekonomisi Sovyet döneminde olduğu gibi buğday üretimi, metalurji ve mineral üretimi üzerinde yoğunlaşmıştır ve büyüme petrol ve gaza olan fiyatların artması ile sağlanmıştır.²²⁸ Artan büyüme trendi ve ülkede güvenli istikrarın sağlanması BDT ülkelerine nazaran doğrudan yabancı yatırımları kendine çekmekte başarılı olmuştur. Gelen yatırımların çoğu petrolün dışında, hidrokarbon projelerine yönelmiştir. Ülkedeki en önemli yatırımcılar olan ABD, İngiltere petrol sektörüne yatırım yaparken, Çin madencilik sektörüne yatırım yapmayı tercih etmektedir.²²⁹ Kazakistan komşu ülkelere nazaran dış ticaret yönünü eski Sovyet Ülkeleri dışına yönelmeyi başarabilmiştir ve ihracat pazarını çeşitlendirebilmiştir. 1996-1998 yıllarında İhracat payında Rusya'nın payı %46 iken 2008 yılında bu gösterge %11'e kadar inmiştir. Bunun yerinde ihracat payında Almanya, Fransa, İtalya başta olmak üzere diğer Avrupa Birliği üye ülkelerinin ve Çin'in payı gün geçtikçe yükselmektedir. Bunun dışında dış ticaretinde en aktif ülkeler arasında Türkiye, Hindistan, Ukrayna vardır. Orta Asya ülkelerinin payı ise çok büyük paya sahip olmamaktadır²³⁰ Kazakistan, dış ticaretinde ihracatının önemli kısmını petrol ve metaller oluşturduğu için, ihracat gelirlerinden ve bu ürünlerin dünya fiyatlarındaki değişmelerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Ülkede gerçekleştirilen üretimin büyük çoğunluğu petrol ve doğal gaz sektörlerinde yoğunlaşmış olup, sermaye ve tüketim mallarında üretim iç tüketimi karşılayacak seviyede değildir. Dolayısıyla ithalatın bu kalemlerinde dışarıya bağımlı kalmış bulunmaktadır. Bunda Kazakistan'ın gelişmiş ülkelere gerçekleştirdiği petrol ihracatından elde ettiği yüksek gelir önemli rol oynamaktadır. Ticaretin gelişmesini sınırlayan en önemli problem, Kazakistan'ın tamamen kara ile çevirili, denize kıyısı olmayan bir ülke olmasıdır. Bu nedenle ihracatta ve ithalatta maliyetler çok fazla

---

²²⁸OESD Centre for Co-operation with Non-Members, "Investment Guide for Kazakhstan", OESD Publishing, 1998, s.33.

²²⁹M.Dikkaya ve A.Bora, "Çağdaş Kazakistan'ın Ekonomik Politikası ve Türkiye'nin Yeri", **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, OAKA**, Cilt:1, Sayı:2, s.112.

²³⁰**Dünya Bankası Raporu**, Kazakistan: Preimuşestva Vneşnoy Torgovli i Otkritosti dlya Ekonomičeskogo Razvitiya, Haziran, 2012, ss.30-34.

yükselmektedir. Ayrıca diğer bir sorun da önemli gaz ve petrol ihracatı yollarının ülkenin dünya enerji piyasasındaki en önemli iki rakibi Rusya ve İran üzerinden geçmesidir. Ülkenin denize en yakın limanları Rusya ve Gürcistan'ın Karadenizdeki kıyılarına yakın limanlardır.²³¹

Tablo 15'ten Kazakistan ekonomisinin son üç yıl hariç istikrarlı bir şekilde büyüdüğü izlenmektedir. Ancak 2008'den itibaren dünya petrol fiyatlarının düşmesi ve halen düşmeye devam etmesi, ve iç talebin zayıflaması 2015 yılında GSYİH'nın büyümesine olumsuz etki göstermiştir. 2014'te büyüme %4 civarında gerçekleşmişken 2015'te büyüme sadece %1 civarında olmuştur. 2014 yılının ikinci yarısında petrol fiyatlarının keskin düşmesi bir yandan iç talebin azalmasına neden olurken, diğer taraftan kazak ekonomisinin en aktif partnerleri Çin'in ekonomik büyümesindeki yavaşlama ve Rusya ekonomisinin 2015'in ilk dokuz aylık verilerine göre %3,7 gerilemesi dış talebin azalmasını sağlamıştır. Hanehalkının tüketimleri 2014 yılında %2,3 oranda azalmıştır. Aynı zamanda kamu sektörü tüketimi de petrol fiyatlarının düşüşüne yanıt bütçenin düzeltilmesi sonucunda azaltılmıştır. Aynı şekilde kişi başına düşen GSYİH'nın da 2013'e kadar yükselme eğilimi (2009 hariç) gösterdiği görülmektedir. Enflasyon oranının son 5 yıl içerisinde ortalama olarak %5-7 arasında değişirken 2015'te %13,6'ya yükseldiği görülmektedir. Dış ticarete oluşan fazlalık 2015'te azalarak cari işlemler dengesinde açık vermiştir. Büyük kısmı petrol, doğal gaz ve maden ihracından elde edilen ihracat geliri 2015'te bir önceki seneye göre 33.734,2 milyon ABD Dolarına azalarak toplamda 45.725,6 milyon ABD doları civarında olmuştur. Aynı zamanda yurtiçinde satınalma gücünün zayıflaması dolayısı ile ithalatta da azalama yaşanmıştır. Böylece dış ticaret dengesindeki fazlalık 3 katı kadar azalmıştır. Ödemeler bilançosundan Sermaye hareketi ve Mali hesap kalemine bakıldığı zaman karmaşık durum söz konusu olduğu görünmektedir çünkü doğrudan yabancı yatırımların girişi azalırken kısa vadeli sermaye çıkışı artmıştır. Dünya Bankası verilerine göre ülkeden kısa vadeli sermaye çıkışı 2015 yılının ilk dokuz ayında bir önceki yılın aynı dönemine nazaran 7,8 milyar ABD dolarından 9 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. Bunun dışında doğrudan yabancı yatırımların girişi 2014 ilk dokuz ayı ile 2015 ilk dokuz ayı kıyaslandığında, 7,6 milyar ABD dolarından 3,6 milyar ABD dolara düştüğü görülmektedir. 2001 yılında yoksulluk sınırı %46,7 iken 2009 yılında sadece

---

²³¹K.A.Konca, Kazakistan Ülke Raporu, Ankara, Aralık 2012, s.7.

<http://www.slideshare.net/UlkeRaporlari2013/kazakistan-ulke-raporu2013>, (erişim tarih: 03.01.2017).

%8,9 olmuştur. Genel olarak olumlu dış iktisadi ortam ve kişi başına düşen gelirin artması yoksulluk düzeyinin azalmasını ve toplumun refahının artmasını sağlamıştır.²³²

---

²³²**Dünya Bankası Raporu**, Kazakistan: Adaptatsiya k Nizkim Tsenam na Neft; Trudniye Vremena vperedı, ss.15-22.

Tablo 14: Kazakistan Ekonomisinin Bazı Makroekonomik Göstergeleri

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GSYİH, milyon ABD dolar	81.003,5	104.853,5	133.440,7	115.306,1	148.052,4	200.380,4	215.906,1	243.773,9	227.439,2	184.359,2
GSYİH büyüme oranı, %	10,7	8,9	3,3	1,2	7,3	7,2	4,6	5,8	4,1	1,2
Kişi başı GSYİH, ABD doları	5.291,6	6.771,6	8.513,2	7.165,1	9.071,0	12.102,8	12.858,1	14.310,0	13.155,0	10.508,3
Enflasyon, TÜFE %	8,4	18,8	9,5	6,2	7,8	7,4	6,0	4,8	7,4	13,6
İşsizlik, %	7,8	7,3	6,6	6,6	5,8	5,4	5,3	5,2	5,0	5,0
Dış ticaret hacmi, milyon ABD dolar	61.927,2	80.511,7	109.072,5	71.604,2	91.397,5	121.241,7	132.807,2	133.506,0	120.755,3	75.911,6
İhracat, milyon ABD dolar	38.250,3	47.755,3	71.183,5	43.195,7	60.270,8	84.335,9	86.448,8	84.700,4	79.459,8	45.725,6
İthalat, milyon ABD doları	23.676,9	32.756,4	37.889,0	28.408,7	31.126,7	36.905,8	46.308,4	48.805,6	41.295,5	30.186,0
Nominal ücret, ABD doları	324	428	505	456	527	614	679	717	675	565
Yıllık ortalama döviz kuru, ABD doları	126,09	122,55	120,30	147,50	147,35	146,62	149,11	152,13	179,19	221,73
Doğrudan yabancı yatırım, milyon ABD doları	12066	19418	21301	21437	22246	26.467	28.885	24.098	23726	14829

Kaynak: Kazakistan İstatistik Ajansı

3.1.3. Belarusya

BDT ülkelerinden farklı olarak, SSCB'nin dağılımından sonra ekonomide yaşanabilecek şok reformların ve üretimde gerçekleşebilecek gerilemenin önünü kesmek amacıyla, Belarusya planlı ekonomiden piyasa ekonomisine kademeli bir şekilde geçiş yapmayı tercih etmiştir. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Bu yaklaşım sayesinde büyüme 2000'li yıllardan itibaren ortalama %5,8-11,4 oranında gerçekleşmiştir.²³³

Sovyetler Birliğinin en önemli sanayi merkezi olan Belarus ekonomisi özellikle araçlar, ev eşyaları ve askeri ekipman ihracatına dayalı idi. Birliğin dağılmasıyla ülkeler arasında kopan ilişkiler neticesinde ülkenin sanayi sektörü krizle karşı karşıya kalmıştır dolayısıyla ekonomi zayıflamıştır. İmalat sektöründe yaşanan sıkıntılar, verimliliğin artırılması çalışmaları, devlet tarafından yürütülen ucuz kredi politikası ve Rusya ile imzalanan gaz ve petrol karşılığında sanayi ürünleri satılmasına yönelik anlaşmaların yürürlüğe girmesi gibi olumlu gelişmeler sayesinde 1996'dan sonra sona ermiştir. 90'ların ikinci yarısından itibaren dış ve iç taleplerin artması ile sanayi sektörü yeniden canlanmıştır. İç talep artışı gıda işleme sektörünü olumlu yönde etkilerken, dış ekonomik gelişmeler ise makina ve petrol gibi anahtar sektörlerin gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir.²³⁴ 1995'ten sonra BDT ülkeleri arasında en yüksek büyüme oranlarına ulaşmış. Ancak, ülkenin ekonomik performansı 2001 yılından itibaren zayıflamaya başlamıştır. Bunun nedeni Rusya ekonomisine olan aşırı bağımlılıktır. Özellikle 1998 krizinden sonra Rusya'da da iç talebin azalması nedeniyle ülkeye ihracat azalmış ve bu gelişmeden Belarus ekonomisi olumsuz etkilenmiştir.²³⁵

Ülkede devletin ekonomideki ağırlığı fazladır, bu anlamda ülkede büyük işletmelerin tamamına yakını devlete aittir. Sanayi üretimin yaklaşık %40'ı devlet mülkiyetindeki işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Toplam üretimin %50'lik kısmı ise devlet kontrolü altında olan işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Özelleştirme sürecinin

²³³Belarus Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, **Belorus Ekonomisi**, http://turkey.mfa.gov.by/tr/ticaret_ve_ekonomi_servisi/belarus_ekonomisi/, (erişim tarihi:03.01.17).

²³⁴İTKİB Genel Sekreterliği AR & GE Mevzuat Şubesi, İhracat Sektörleri Açısından Beyaz Rusya, Haziran, 2008, ss.8-10.

²³⁵Ekonomika i Obşestvo Belorusi: Strukturme Disproportsii Ekonomiki Belorusi, s.18. http://un.by/pdf/1321_rus_GI-2.pdf (erişim tarih:03.01.2017)

yavaş yürütülmesi, sermaye kaçışlarının yaşanmaması, sıkı idari kontroller neticesinde, diğer BDT ülkelerinin aksine, Belarusya üretim kapasitelerinin çok az bir kısmını kaybetmiştir. Ancak Belarus üretimi ürünleri son yıllarda uluslararası piyasada rekabet gücünü kaybettiği görülmektedir. Bunun sebepleri arasında üretim tesislerinin, teknolojisinin ve sermaye stokunun eskimeye başlaması, üretim yöntemlerinin etkinlikten uzak ve fazla enerji gerektirici hale gelmesi ve bazı devlet fabrikalarının üretimden çok satışlarının azalması sebebiyle stoklarında artışlar yaşanması gösterilebilir.²³⁶

Belarusya az miktarda petrol ve kömür yataklarına sahiptir. Ülkedeki tebeşir, alçıtaşı ve alüminyum kaynakları, inşaat sanayi tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca kimya ve gübre sanayileri sınırlı miktardaki demir ve demir dışı metal cevherlerinden ve fosfat kaynaklarından faydalanmaktadır. Dikkate değer ölçüde rafineri kapasitesine sahip olan Belarusya, aynı zamanda enerji ihracatında önemli bir rota üzerinde bulunmaktadır. Ancak rezervleri ihtiyaçlarının çok altında olmasıyla birlikte enerji üretimi yapılmaktadır. Bundan dolayı, ülke enerji yönünden dışa bağımlıdır. Ülkenin petrol ihtiyaçlarının %98'i, kömür ve elektrik ihtiyaçlarının tamamı dışarıdan karşılanmaktadır. Ülke doğal gaz ve petrol ihtiyacını Rusya'dan karşılamakta olup petrol ve doğal gaz alımında Rusya tarafından tercihli muamele görmektedir.²³⁷ Dış ticaret ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisine dayalıdır. Ülkede var olan potasyum kaynakları ile işlenen petrol sonucu elde edilen petrol ürünleri ihracatta önemli yer tutmaktadır. Belarus dış ticaretinde en aktif partner ülkeler olarak başta Rusya, Almanya, Hollanda, Ukrayna, İngiltere ve Çin gelmektedir.²³⁸

2014 yılı başında Rus Rublesi ve Kazak Tengesinin değer kaybetmesi ve ülkenin başlıca pazarlarından olan Ukrayna ve Rusya ekonomilerinde yaşanan kriz nedeni ile beklenen sıkıntılar Belarus ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Belarus 2008 yılına kadar yüksek büyüme oranları kaydetmiş olmasına rağmen son yıllarda yavaşlayan ekonomik büyüme ve makroekonomik istikrar sorunu ile karşı karşıyadır. 2008 yılında kadar ülkenin GSYİH'sı yıllık ortalama %8,3 büyüme kaydetmiştir. Bu oran %5,7 olan Avrupa ve Orta Asya bölgeleri ortalamasının ve %7,1 Bağımsız Devletler Topluluğu ortalamasının üzerindedir. Ülke söz konusu yüksek büyüme oranlarını uygun dış koşullar (başta Rusya

²³⁶ A.Şirov, K.Savçişina ve B.Potapenko, "Razvitiye Ekonomiki Respubliki Belarus: Vozmojnosti I ograniçeniya", **Eco**, No:10, 2014, s. 10.

²³⁷ A.Sivitskiy, Yu Tsarik, "Belarus v EAES: God Spustya Neuteşitelnie i Somnitelnie Perspektivi", s. 6. http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/belarus_eaes2016.pdf, (erişim tarihi 08.01.2017)

²³⁸ DEİK, Belarus Ülke Bülteni, Haziran 2011, s. 4.

olmak üzere BDT ülkelerinden Belarus mallarına olan talebin artması, Rusya'dan düşük fiyat enerji ithalatı, petrol ürünleri ve gübre ihracatından elde edilen gelir) sayesinde elde etmiştir. Belarusya ekonomisinde kronik enflasyon sorunu mevcuttur. 2014 yılında da 2013 yılı ile aynı oranda, %18,3 olarak gerçekleşmiştir. Fiyatlardaki artışa Belarus Rublesi değer kaybı rol oynamıştır. Uygulamaya konulan sıkı para politikaları ve fiyat artışlarına getirilen resmi yasaklama enflasyonun daha da artmasının önünü geçmiştir. 2015 yılı Nisan ayında ortalama yıllık enflasyon 2014 yılı başından bu yana gerçekleşen en düşük değere ulaşarak %15,5 olmuştur. Ancak fiyat artışlarına getirilen yasak Nisan ayında kaldırılmış olup, Belarus rublesi üzerindeki değer kaybı baskısı da devam etmektedir. Bu nedenlerle ekonomideki durgunluğa rağmen 2015 yılının geri kalanında da fiyatlar genel düzeyinde artış beklenmektedir.²³⁹ Makroekonomik göstergelerden görüldüğü gibi son yıllarda Belarus ekonomisi durgunluğa girdiği görülmektedir. 2015 yılında GSYİH'nın büyüme oran %3,5'e gerilediği görülmektedir. Bunun nedenlerini üç grup içerisinde toplamak mümkündür. İlk olarak; 2008 krüsel krizin halen etkilerinin sürmesi, ikincisi; siyasi ve ekonomik dış etkiler, temel olarak Rusya'ya yapılan ekonomik yaptırımların etkisi. Üçüncüsü ise ulusal ekonomide birikmiş olan sorunlar ve sınırlamalar. 2014 yılı içinde beklenen ekonomik göstergelere ulaşmak söz konusu olamamıştır. 2014'te GSYİH büyüme oranı %3,6 beklenirken sadece %1,6 oranda gerçekleşmiştir.

---

²³⁹Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Beyaz Rusya, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Beyaz%20Rusya/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK159791&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_af_rLoop=1292086255034789&_af_rWindowMode=0&_af_rWindowId=18rvhsh9zg_111#!%40%40%3F_af_rWindowId%3D18rvhsh9zg_111%26_af_rLoop%3D1292086255034789%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK159791%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_af_rWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D18rvhsh9zg_141, (erişim tarihi:03.01.17).

Tablo 15: Belarusya Ekonomisinin Bazı Makroekonomik Göstergeleri

	2010	2011	2012	2013	2014	2015* Ocak- Haziran
GSYİH milyon ABD doları	55 236,6	64 280,7	63 628,7	71 745,4	76 203,1	27 455,8
GSYİH, büyüme oranı	7,7	5,5	1,7	0,9	1,6	0,967/ -3,5
Kişi başı GSYİH	5 809,1	6 791,4	6 718,0	7 582,4	8 0646,6	-
Enflasyon oranı, TÜFE	9,9	8,7	21,8	16,5	16,2	7,3
İşsizlik, %	0,7	0,6	0,5	0,5	1,0	0,5
Dış ticaret hacmi milyon ABD Doları	60 094,10	87 189,5	92 395,5	80 230,9	77 180,4	-
İhracat milyon ABD doları	25 225,90	41 418,7	45991,4	37 232,3	36 392,4	-
İthalat milyon ABD doları	34 868,20	45 770,80	46 404,1	42 998,6	40 788,0	-
Nominal aylık ücret ABD Doları	408,8	410,9	441,0	579,1	596,3	428,8
Ortalama nominal döviz kuru Belarus rublesi/ABD doları	2 987,10	4 623,47	8 335,86	8 875,83	10 215,53	14 732,22
Doğrudan yabancı yatırımlar, milyon ABD Doları	5 569,4	13 248,0	10 358,4	11 083,5	10 168,9	2 326,6

Kaynak: Respublika Belarus, <http://www.cisstat.com/rus/macro/bel.htm>, (16.01.17).

3.1.4. Ermenistan

Bağımsızlığın ilk yılları 1990-1999'larda ülkenin ekonomik gelişmesi merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişe yönelik sürece bağlı kalmış. Bu süreç içerisinde GSYİH'sı %53 civarında gerilemiş. Belirtmek gerekir ki, 1994'ten sonra büyümeye başlayan GSYİH, 1999'larda 1990'ların sadece %60'na ulaşabilmiştir. 1994 yılı ülke ekonomisinde bir dönem noktası olmuştur. Ekonomik büyüme ve fiyat istikrarı için hükümet geniş yapısal ıslahatlarla beraber sıkı para ve döviz politikası uygulamaya başlamıştır. Bunun neticesinde %1000'lere kadar fırlayan enflasyon %1,1'e kadar yavaşlamıştır (2002'den sonra). IMF desteği ile söz konusu politikalarına hem maddi ve hem teknik destek sağlanarak ülkenin ekonomik performansını pozitif anlamda etkilemiştir. Devamında ekonomi istikrara girmeye başlamıştır ve ekonomik büyüme 1995'ten 2009'a kadar ortalama %7,9 olmuştur. Ekonominin gelişmesi temel sektörlerdeki (sanayi, tarım, inşaat, ticaret ve ulaşım) canlanmadan kaynaklanmıştır.²⁴⁰

2014 verilerine göre GSYİH'nın sektörel dağılımı % olarak gösterildiğinde GSYİH'nın %17,9'u sanayi, %19,6'sı tarım, %14,9'u inşaat, %3,9'u transpor, %12,1'i ticaret ve %31,6'sı diğer sektörleri oluşturmuştur. Burada diğer sektörler içerisinde belirtilen hizmet sektöründe ülke ekonomisindeki payı zayıftır. **Sanayi;** SSCB'den Ermenistan'a endüstriyel çeşitlilik kalmıştır. Sanayi, hafif sanayi, elmas işlenmesi ve mücevherat imalatı, makina imalatı, elektrik motorları üretimi, tarım ve gıda ürünleri işlenmesinden oluşmaktadır. Ancak söz konusu sanayinin gelişmesi günümüzde göze değeyecek kadar büyük değildir ve alt sektörleri bugünkü talep ve şartlara uyum sağlayarak gelişme çabasında bulunmalıdır. Düşük miktarda bakır, çinko, altın, molibden ve boksit madenleri çıkartılmaktadır. Bunların arasından molibden, altın ve bakır madenleri de gelişme potansiyeline sahiptir. Petrol ve doğal gaz yok olduğu için tüketim dışarıdan karşılanmaktadır. Ayrıca kömür üretimi de pek azdır.²⁴¹ **Tarım;** GSYİH'nın yaklaşık yarısını oluşturarak tarım ve gıda işleme sektörü ekonominin kilit sektörleri sayılmaktadır.

²⁴⁰B.A.Durnev, **Ekonomiçeskiy Spad v Armenii: Faktori i Vozmojnie Posledstviya**, Mirovoy Finansoviy Krizis v Postsovetskih Stranah: Natsionalnie Osobennosti i Ekonomiçeskie Posledstviya, Moskva 2009, s.120.

²⁴¹B.Güngör, "Türkiye – Ermenistan sınırlarının açılması neden gündem?: Jeo-Ekonomik Bakış", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Yaz 2008, ss. 15-17.

Bağımsızlığın ilk yıllarında başlatılmış olan piyasa ekonomisine geçme işlemleri sayesinde tarımda kullanılan arazi ve üretim araçları, gıda sektöründeki üretim araçları şu an için özelleştirilmiş durumdadır. Tarımsal üretimi meyve, sebze ve çiftlik hayvanlarından oluşmaktadır. Yerli halkın gıda talebinin 2/3 kısmı yerli üretim sayesinde temin edilmektedir. Tarım ürünleri işletimi alt sektöründe alköllu içecekler üretimi zamanla gelişme kazanmaktadır. **İnşaat**; Ermenistan taş, kil ve kireçli maddelere zengindir. Ülkede volkanik tüf, bazalt, andazit, siyenit, renkli mermer ve perlit gibi madeni kaynaklar mevcuttur. Bunların değerlendirilmiş kısmı 3 milyar m³ büyüklüğündedir. Yakın zamanlarda ekonomik büyümede inşaat hayati rol oynamaktaydı. 2008 krizine kadar GSYİH'nın %26'sını oluşturmaktaydı, ancak 2008'den sonra inşaat sektörü durgunluğa girmiştir. **Enerji sektörü** su gücü, termik santraller, nükleer enerji santrali, rüzgar, güneş ve jeotermal alanlarına dayanmaktadır.²⁴²

2014 yılında reel GSYİH'nın büyüme oranı %3,3 olarak bir önceki senede büyüme oranını korumuştur. 2013'te ise %3,5 olmuştu. 2015'in ilk altı ayı verilerine göre büyüme oranı %4,0'a ulaşmıştır. Büyüme genel olarak tarım sektöründeki ve madencilik sektöründeki büyümeden kaynaklanmıştır. Aynı zamanda söz konusu senelerde madencilik sektöründe fiyatlar dünya çapında artmış bulunmaktadır. Enflasyon ise %3,3'ten %5'e kadar yükselmiştir. 2015'te ise tekrar %3,6 olarak aşağı indiği görülmektedir.²⁴³ 2004-2014 yılları arasında ortalama işsizlik oranı %22 etrafındadır. Söz konusu yıllara arasında ortalama nominal aylık ücret yaklaşık 4 kez büyüyerek 2014 yılında 375 ABD doları olarak belirlenmiştir.²⁴⁴

Ermenistan İstatistik Komitesinin yayınladığı verilere göre kişi başına düşen GSYİH 2015'te 3,504 ABD dolarındadır. 2012'de 3,512, 2013'te 3,680, 2014'te 3,852 ABD doları idi. "Ülkede fakirliğin yayılmasının esas sebebi diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile olan ekonomik ilişkilerin kesilmesi oldu. Özellikle Rusya ile ilişkilerin kesilmesi ve Dağlık Karabağ ile ilgili ekonomik ablukanın netiycesinde ülke sanayisinin tamamen durmasına sebep oldu. Bağımsızlık sonrası başlatılan özelleştirme politikaları netiycesinde kırsal bölgelerde toprağın özelleştirilmesi kırsal bölgelerde yoksulluğu biraz yumuşatmış

²⁴²Güngör, a.g.e., s.16.

²⁴³Z.Velieva, **Analiz Ekonomiki Armenii**, Baku, 2013. s. 77.

²⁴⁴N.Jrbashyan, "Economic Growth, Poverty and Inequality in the Republic of Armenia in Pre-and Post-crisis Periods", **Ekonomika i Sovremennyy Menedjment; Teoria i Praktika**, Cilt: 7-8, Sayı: 51, 2015, s. 65.

oldu’’.²⁴⁵ Yoksulluğu azaltma amacıyla Ermenistan hükümeti günümüzde birçok devlet ve dünya bankası, Uluslararası Para Fonu, Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan mali destek almaktadır ve bu destekler miktar olarak da her geçen sene artış göstermektedir. Hükümetin genelde ekonomik ve maliye politikasını etkileyen diğer bir önemli bir faktör dış borçlar sorunudur. Bağımsızlıktan bugüne kadar Ermenistan’ın dış borcu hızla artmaya devam etmektedir ve günümüzde 4 milyar 405 milyon ABD dolarına ulaşarak, GSYİH’in % 49,4 oranına denk gelmektedir. Dış borcun %86,6’sı hükümete ait olmaktadır.²⁴⁶

Dış ticaret: 2003’te Ermenistan DTÖ’ye üye olmuştur. Bunun dışında Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Asya Kalkınma Bankası, BDT ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği uluslararası ve bölgesel örgütlere üye olması Ermeni ekonomisinin dünya ekonomisine entegre olmasını hızlandırmıştır.²⁴⁷ Ermenistan DTÖ’ye katılması ile dış ticaret rejimini liberalleştirmiştir. Dış ticaret ilişkilerinde Sovyet ülkelerinin payı ağırlıklıdır ve dış ticaretin %30’unu BDT ülkeleri ile ticaret oluşturmaktadır. Başta gelen ülkeler olarak Rusya, Kazakistan, Ukrayna, Belarus ve diğer ülkeler sayılmaktadır. Rusya, Türkmenistan, Moldova, Tacikistan, Kırgızistan ve Ukrayna ile Serbest Ticaret Anlaşmaları mevcuttur. Rusya’nın Ermenistan dış ticareti üzerindeki payı % 20’ye denk gelmektedir. Ancak, son yıllarda Ermenistan dış ticaret ilişkileri sadece BDT ülkeleri ile sağlanmayıp, BDT dışı ülkeleri ile de yapılmaktadır ve söz konusu ülkelerin ticaretteki payı yıl geçtikçe artmaktadır. BDT dışı ülkelerden İran, Çin, Belçika, Almanya en aktif ticari partnerler olarak sayılmaktadır. Ülkenin bulunduğu coğrafik konum izolasyonu, dış ticarete elverişli değildir. Ayrıca Dağlı Karabak ve Abhazya sorunu dış ticaretin gelişmesini zorlaştıran etkenler olmuştur. **İhracat;** Elmas, mineral ürünler, gıda maddeleri ve enerji ihracat yapısında önemli kalemler olarak görülmektedir. Gıda ve hafif sanayi malları, işlenen elmas ve mücevherat mamülleri, makine ve metalurji sanayinin ihracatı artış hızı göstermektedir. Ayrıca, günümüzde meşrubat, alkollü içecekler, sebzeler, yemiş ve tütün ürünleri ihracatta önemli yer kazanmış bulunmaktadır. **İthalat;** Ülke mineral rezervlere sahipi değildir. Petrol ve doğal gaz kullanımında tamamen dışarıya bağımlıdır.

²⁴⁵S.Kanagaradja, ‘‘Ekonomiçeskiy krizis v Stranah SNG s Nizkim Urovnem Dohoda: Fiskalnie Posledstvie i Otvetnie Meri’’, Dünya Bankası Raporu, 2010, s.13.

²⁴⁶APKA, **Vneşniy gosdolg Armenii v marte sostavil \$4.4 mlrd,** <http://www.Iragir.am/index/rus/0/economy/view/48929>, (erişim tarihi:03.01.2017).

²⁴⁷Jrbashyan, **a.g.e.**, s. 70.

Bunun dışında tütün ürünleri, gıda ürünleri vb. ithal ürünlerdir. Ermenistan dış ticaretinde açık vermektedir. İthalat, her zaman ihracatın üstünde olmaktadır. Ülkenin coğrafi mevki ve arazisinin ufaklığı dolayısıyla Ermeni Ekonomisi her zaman ithalata bağlı kalmış bulunmaktadır.²⁴⁸

3.1.5. Kırgızistan'ın AGB üyesi ülkeleri ile ekonomik ilişkileri

Bağımsızlığının yirmi beş senesi içerisinde Kırgız Cumhuriyeti BDT, ŞİÖ, DTÖ gibi çeşitli bölgesel entegrasyonlara katılım göstermiş bulunmaktadır. Bağımsız bir ülke olarak çeyrek asrı geçirse bile, ekonomik, siyasi, ticari bölgesel entegrasyonlara katılarak hala ülke için karşılıklı yararlı optimal işbirliğinin sağlama amacında arayış içindedir. Son beş sene içerisinde Kırgızistan için, AGB'ne katılıp katılmaması tartışması gündemde olmaya devam etmektedir. Devletin baştan beri AGB'ne katılmaya istekli olduğu söylenirse bile, toplumda ateşli tartışmalara yol açmıştır. Taraflar ve karşıtları çeşitli fikirleri ileri sürmüşlerdir. Ülkede yapılan anket çalışmalarına göre Kırgızistan halkının %70'i Gümrük Birliğe katılma taraftarı olmuştur. Ancak International Republican Institute anketine göre ise Mayıs 2014'te bu rakam %49'a düşmüştür. Şiddetle karşı olanların oranı ise %21'e çıkmıştır. Karşı çıkan tarafların en başında sivil toplum örgütleri, "Dordoy", "Kara-Suu" pazarları başçıları ve işçileri gelmektedir.²⁴⁹

Kırgızistan Gümrük Birliği'ne katılmak için resmen Mayıs 2013'de başvuruda bulunmuştur. Bunun ardından Kırgızistan'ın yapması gereken adımları ortaya koyan yol haritası üzerinde çalışmalar başlatılmıştır. Avrasya Gümrük Birliği Üyeliği için, ekonominin farklı sektörlerinden lobiciler ve uzmanlar ile koordineli olarak, Kırgızistan politikacıları tarafından hazırlanan yol haritasının son hali 13 Mayıs 2014'te kabul edildi. Yol haritanın son hali kabul edilene kadar iki kere değiştirilmiş ve yenilikler eklenmişti. Çünkü Kırgızistan taraf, Gümrük Birliğe girmekle yürürlüğe girmesi gereken yeni ithalat ve ihracat vergilerinin geciktirilmesi, pratikte büyük toptancı pazarlarının serbest ticaret bölge haline getirecek muafiyetler, zayıf Gümrük Birliği üyelerine destek verecek özel bir fon ve Kırgızistan'ın dış sınır kontrollerinin güçlendirilmesinde destekleyici yardıma

²⁴⁸Amerikan Üniversitesine tabi Global Barış Merkezinin Bölgesel Ekonomik İşgrubu, **Ermenistan Ülke Hakkında Rapor**, s.s.20-28, <http://docplayer.biz.tr/295278-Ermenistan-ulke-hakkinda-rapor-amerikan-universitesine-tabi-global-baris-merkezinin-bolgesel-ekonomik-is-grupu.html>, (erişim tarihi 03.01.2017)

²⁴⁹E.G.Garbuzarova, "Perspektivi Vstupleniya Kırgızstana v Tamojennyi Sosyuz", **Vestnik KRSU**, Cilt: 14, Sayı: 9, 2014 s. 120.

ihtiyacı olduğunu belirtmişti. Üye ülkeler Kırgızistan'ın böyle bir isteğine karşıydı ve yerine getirilmeyeceğini açıklamıştı, ancak süreç içerisinde Rusya tarafından Avrasya ekonomik entegrasyonu bağlamında ekonomik işbirliklerin geliştirilmesine yönelik Kırgızistan için bir milyar dolar sermayeli Kalkınma Fonu kurma sözü verildi ve anlaşma imzalanmıştır.²⁵⁰

Kırgızistan'ın birliğe girip girmemesi hakkında genel görüş, katılmamaktan başka çaresi yok olduğudur. Çünkü ekonomik, coğrafi, siyasi her ne açıdan olsun ülkenin en stratejik partnerleri olarak Kazakistan, Rusya başka bir deyişle, AGB üye ülkeleri gelmektedir. Dolayısıyla AGB'ne üye olmayıp dışarıda kalmak ekonomik, siyasi anlamda istikrarsızlıklara neden olacaktır. Tez konusu gereği burada daha çok ekonomik taraflar ele alınacaktır.

2014 yılı sonuçlarına göre, Kırgızistan'ın ticaret hacminde AEB üye ülkelerin payı %40'a denk gelmektedir. Söz konusu göstere, altın ticareti dikkate alınmadığı zaman, %43'e gelmektedir. AEB üyesi ülkeler ile Kırgızistan arasında yapılan ticaret, 2014 yılında, 2 milyar 968 milyon ABD doları tutarında olmuştur. Daha önce bahsi geçtiği gibi, Kırgızistan'ın en aktif ticari partneri Rusya Federasyonudur ve ilk sırada yer almaktadır. Rusya Federal Gümrük Hizmeti tarafından açıklanan verilere göre, aynı yıl için, Rusya Federasyonu ve Kırgızistan arasındaki ticaret hacmi 1 milyar 743 milyon ABD dolardır. Bu göstere Kırgızistan'nın dış ticaretinin %26,7'lik kısmını oluşturmakta, aynı zamanda BDT ülkeleri ile olan dış ticaretin %57,6'lık kısmını oluşturmaktadır. Kazakistan da, Kırgızistan'ın dış ticaretinde Rusya ve Çin'den sonra üçüncü büyük ticari partner olarak bilinmektedir. Kırgızistan'ın ithalatının %40'ı AEB üyesi ülkelerinde üretilen ürünlerden oluşmaktadır ve bunlar; buğday, pirinç, yağ, şeker, tütün ürünleri, pasta ve şeker ürünleri, petrol ürünleri, kömür, inşaat malzemeleri, metal, araba ve diğer otomobil çeşitlerinin yanı sıra ilaç ürünleri olarak sıralanmaktadır. İhracat da ana hatlarıyla AEB üyesi ülkeleri ile bağlantılıdır ve altın ticareti hariç ihracatın %37'lik kısmını oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın AEB ülkelerine yaptığı ihracat yapısında yer alan ürünler başta süt ürünleri, sebze ve meyve gibi tarım ürünleri olmak üzere değerli metalleri ve cevherleri, elektr enerjisi, tekstil ürünleri, pamuk ipliği, cam, elektrikli ev aletleri ve diğer ısıtıcılarıdır. Bahsedilen

---

²⁵⁰S.A.Avcı, “Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları”, **Avrasya Etüdüleri İpek Yolu Özel Sayısı 45**, 2014-1, s. 280.

ticari ilişkileri tabloda göstermek mümkündür. Tablo 16’da görülmek üzere, Ermenistan ile ticari ilişkilerin durumu cansız görünse de, Kırgızistan’ın ihracat ve ithalat kalemlerinin büyük kısmı AEB ülkelerine bağlı kalmış bulunmaktadır. Kırgızistan’ın AEB’ne girmemesi durumunda, hükümetin savunduğu görüşe göre, üçüncü ülkelere uygulanan korumacı gümrük tarifesi nedeniyle, mevcut ekonomik potansiyelin zarara uğraması mümkün olabilmektedir.²⁵¹

Kırgızistan petrol ürünlerinin net ithalatçı ülkesidir, dolayısıyla hükümetin birliğe girme taraftarı olmasının diğer bir nedeni enerji güvenliğinin istikrarsızlaşmamasıdır. İthal edilen doğal gaz ve petrolün %93’ü Rusya’dan gelmektedir. Belirtmesi gereken diğer husus Rusya firması ‘Gazprom Neft’ Kırgızistan içinde petrol ürünlerini dağıtımda ve satışında monopol güce sahiptir. Hatırlatılması gereken en önemli husus, Rusya 2011’den itibaren Kırgızistan’a petrol ihracatında ihracat vergisi uygulamamaktadır ve bu konuda Kırgızistan’a özel müamile yapmaktadır.²⁵² Kırgızistan’ın AGB üye olması durumunda, onun DTÖ’ye üyeliği ve bundan kaynaklanan ticari rejimlerini uyumlaştırma meselesi mevcut idi. AGB’de ortak gümrük vergi tarifesi ortalama %10,5 iken, Kırgızistan DTÖ’nün en çok kayırlan ülke kuralını uygulamakta olan üyesi olması gereği ortalama %5,5 gümrük tarifesini uygulamakta idi. Söz konusu ticari rejimleri uyumsuzluğunu ortadan kaldırmanın iki yolu bulunmaktaydı. Birincisi, Kırgızistan DTÖ’ye karşı ithalat vergileri oranlarını cezalandırma maliyetini (bir milyar ABD dolarından fazla) ödeyecekti veya ikinci çözüm olarak, Kırgızistan dışındaki AGB üye ülkeleri de DTÖ üyesi olacaktı. Bu konuda Kırgızistan şanslı çıktı ki, Rusya Federasyonu’nun DTÖ’ye üye olma isteği kabul edilerek, 22 Ağustos 2012’de tam üyesi oldu. Kazakistan ise 30 Kasım 2015’te DTÖ’nün tam üyesi oldu. Ermenistan ise 2003 yılından itibaren DTÖ üyesi idi. Rusya ve Kazakistan’ın DTÖ’ye üye olması Kırgızistan için olumlu etki yaratılmekte. Çünkü DTÖ’nde kabul edilen ortak gümrük tarifelerinin olması Kırgızistan ile AGB üye ülkelerinin tarifelerinde farkın azalması yani DTÖ standartlarının da geçerliliği söz

²⁵¹ K.C. Milli İstatistik Kurumu, a.g.e., s.84.

²⁵²B.Omurzakov ve J. Mahoney, ‘‘The Kyrgyz Republic’s Entrants into the Eurasian Economic Union: Historical Parallels with State Formation Europe and the Potantional İmpact on Economic and Political Development’’, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:4, 2015, s. 48.

konusudur. Bütün AGB ülkelerinin DTÖ üyesi olması sonrasında Kırgızistan gümrük vergilerinde değişiklik yampa sorunu ortadan kalkmış bulunmaktadır.²⁵³

Tablo 16'dan Kırgızistan'ın AGB üye ülkeleri ile yapılan ticari ilişkiler incelemek mümkündür. Tablonun sol tarafında, Kırgızistan'ın ihracatı kısmında, ilgili ülkenin ilgili mallar kaleminde yapılan ihracatın toplam ihracattaki payı gösterilmektedir. Aynı şekilde Tablonun sol tarafında, Kırgızistan'ın ithalatı kısmında, ilgili ülkeden, ilgili mallar kaleminde yapılan ithalatın toplam ithalattaki payı gösterilmektedir. Ermenistan ile yapılan ticari ilişkiler cansız şekilde olduğu için, toplam ihracattaki yada ithalattaki payı gösterilememiştir. Sadece 2014 yılında yapılan ithalat ve ihracatın tutarı gösterilmiştir.

---

²⁵³A.Turdubekova ve E.Kupsuralieva, “Kırgızistan ve Avrasya Gümrük Birliği”, s. 393, <http://www.avekon.org/papers/823.pdf> , (erişim tarihi:03.01.17).

Tablo 16: Kırgızistan'ın AGB üye ülkeleri ile ticari ilişkileri, 2014

Rusya	
Kırgızistan ihracatı	Kırgızistan ithalatı
Kıyafet ve tekstil ürünleri - % 98	Petrol ürünleri -% 76
Pamuk ve pamuk ipliği - % 72	İnşaat malzemeleri- % 70
Meyve ve sebze - % 28	Demir ve çelik - % 42

Belarusya	
Kırgızistan ihracatı	Kırgızistan ithalatı
Kırgızistan ihracatı	Kırgızistan ithalatı
Radyatörler - % 46	Şeker - % 65
Fasulye - % 1,5	Kauçuk ürünleri- % 5
Pamuk - % 3,3	Ahşap ürünleri- % 4

Kazakistan	
Kırgızistan ihracatı	Kırgızistan ithalatı
Elektir enerjisi - %100	Buğday - % 98
Süt ürünleri - % 98	Un ürünleri - % 75
Et ürünleri- % 89	Kömür - % 100
Canlı hayvan - %93	Demir ve çelik - % 20

Ermenistan (bin ABD doları)	
Kırgızistan ihracatı	Kırgızistan ithalatı
Metal ürünleri - 38,7	Alköl ürünleri -8,8
Ulaşım araçları aletleri -57,1	İlaç ve tıp aletleri – 205,3
Bazı hazır mamüller -0,2	Radyatör ve elektr cihazları -0,4

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi

3.2. Kırgızistan Ekonomisinin Üye Ülkeler Ekonomisi ile Karşılaştırılması

3.2.1. Gelir Düzeyi Açısından Karşılaştırma

Tablo 17: Üye Ülkelerin Gelir Düzeyi Açısından Karşılaştırılması , ABD doları

	Belarusya	Ermenistan	Kazakistan	Kırgızistan	Rusya
GSYİH milyon dolar	75 872	11 644	227 439	7405	1 880600
Kişi başı GSYİH	8 008	3 613	13 155	1 331	11 975
Nominal aylık ücret	590	381	675	229	856
Asgari geçim	128	107	106	93	212
Ortalama emeklilik maaşı	240	77	198	81	197

Kaynak: <http://www.cisstat.com/> , <http://www.armstat.am/ru/>, (erişim tarihi:15.05.2016).

Kırgızistan'ın, söz konusu entegrasyona katılımında önemli olumsuz faktör, göreceli olarak diğer ülkeler göre Kırgızistan'da gelir düşüklüğüdür. Yani, AEB ülkelerine göre Kırgızistan ekonomisi için büyük ölçemde geri kalmışlık söz konusudur. GSYİH'nin büyüklüğü açısından Kırgızistan GSYİH'sı Belarusya GSYİH'sından yaklaşık on kat, Kazakistan'a nazaran otuz kat, Rusya Federasyonu'na nazaran yaklaşık 300 kat küçüktür. Kırgızistan'da satınalma gücü paritesine göre GSMH üretimi de düşük seviyededir. Uluslararası Para Fonu verilerine göre, söz konusu gösterge, 2014 yılı için 3361 ABD doları civarındayken, Belarusya'da 18.161 ABD dolar (5,4 kat fazla), Kazakistan'da 24.020 (7 kat fazla), Rusya'da 24.805 ABD doları (7,4 kat fazla) civarındadır. Belarusya'da ortalama emeklilik maaşı 233 ABD doları, Kazakistan'da 204 ABD doları, Rusya 355 ABD doları, Ermenistan 77 ABD doları, Kırgızistan'da sadece 81 ABD dolardır. Yukarıda tablodan görüleceği üzere Kırgızistan diğer AEB üyesi ülkelere hemen hemen her konuda zayıf ve küçük kalmaktadır.²⁵⁴

²⁵⁴J.Sapabekov, "Evroaziyskiy Vıbor Kırgızstana: Vıvoz Dlya Kazahstana i Rosii?", **İnstitut Mirovoy Ekonomiki i Politiki pri fonda pervego Prezidenta Respubliki Kazahstan**, Doklad, Ağustos, 2015, ss.10-16.

Legatum Refah İndeksi, Legatum Enstitüsü tarafından her sene yayınlanır ve ülkelerin refah gelişimini sadece GSYİH büyüklüğü ile değil, ekonomi, eğitim, sağlık gibi sekiz ayrı başlık altında ölçer. 2015 yılında yayınlanan rapor sonucuna göre aşağıdaki tabloda AEB üyesi ülkelerinin 142 ülke arasından aldığı sıra durumu gösterilmektedir. Tablo 18 verilerine dayanarak AEB ülkelerinin sadece ekonomik açıdan değil, sosyal-kültürel, siyasi açıdan başarıları hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür.

Tablo 18: Legatum Refah İndeksi, 2015

Sıra	Ülke	Ekonomi	Girişimcilik	Yönetim	Eğitim	Sağlık	Güvenlik	Kişisel Özgürlük	Sosyal Sermaye
63	Be	89	54	121	31	38	53	128	37
56	Kz	54	56	107	55	51	66	85	46
58	Ru	55	42	106	29	42	91	111	50
66	Kg	113	76	108	52	71	83	95	14
93	Ar	126	69	92	49	86	55	119	124

Kaynak: <http://www.prosperity.com/rankings>, (Be- Belarusya, Kz- Kazakistan, Ru- Rusya, Kg-Kırgızistan, Ar- Ermenistan).

3.2.2. Fiyat İstikrarı ve İstihdam Açısından Karşılaştırma

Bir ülkedeki fiyatlar genel düzeyinin istikrarlı bir trend izlemesi o ülkenin iktisat politikalarının başarısı için en önemli kriterlerden biridir. Birliğe üye olacak ülkelerde fiyatlar genel düzeyinin istikrarlı seyretmesi üye olmasına etki eden diğer faktör olarak görülmektedir. Bunun nedeni, tek bir ekonomik birim olarak, bir ülkede meydana gelecek fiyat artışlarının istikrarsızlık yaratıp zamanla diğer ülkelere yayılma ihtimalinin ortadan kaldırılmasıdır.²⁵⁵

Dünya Bankası'nın açıkladığı verilere göre, birlik üyesi ülkeler arasından 2015 yılı için, en yüksek enflasyon oranı %16,1 olarak Belarus'ta yaşanmıştır, ardından sırasıyla Rusya'da

²⁵⁵Çınar, a.g.e., s.51.

%15,5, Kazakistan'da %6,7, Ermenistan'da %3,78, Kırgızistan'da % 3,4 olarak seyredilmiştir. Son üç, dört yıl içerisinde Rusya'ya yapılan ekonomik yaptırımlardan ve petrol, doğal gaz ürünlerinin fiyatının inmesinden dolayı başta Rusya ve Kazakistan'da olmak üzere fiyatların istikrarlı kalması mümkün olmamıştır. Buna bağlı olarak istikrarsızlığın diğer ülkelere yayılma etkisi gözlemlenmiştir. Rusya ekonomisine sıkı bağlı olan Belarus ekonomisinden açıkça görmek mümkündür. İstikrarsızlık döviz kurlarında da yaşanmaya devam etmektedir. Hemen hemen bütün üye ülkelerinin ulusal paraları ABD dolarına karşı değer kaybetmiştir. 2015 yılı için, ulusal paraların ortalama yıllık ABD dolarına olan kuru şu şekildedir; Belarusya (Belarus Rublersi) 16254, Ermenistan (Ermeni Dramı) 477,6, Kazakistan (Kazak Tengesi) 221,7, Kırgızistan (Som) 64,4, Rusya (Ruble) 60,6.²⁵⁶

Belirtilmesi gereken diğer nokta, Kırgızistan'da bütçe açığının ve devlet borcunun yüksek seviyede olmasıdır. 2014 yılında Kırgızistan'da resmi verilerde açıklanan verilere göre bütçe açığının GSYİH'ya oranı %4,2, Dünya Bankası verilerinde ise bu gösterge %5,7'ye kadar çıktığı söylenmektedir. Aynı yıl için devlet borcu 3,6 milyar ABD doları olarak, GSYİH'ya olan oranı %54,1 düzeyindedir. Ancak, AEB katılımcı ülkeleri kabul edilen bazı makroekonomik politika kriterlerine uyum sağlaması gerekir ki, bütçe açığının GSYİH'ya oranı %3'ü aşmaması, devlet borcunun GSYİH'ya olan oranı ise %50'yi aşmaması gerekmektedir. Aynı zamanda düşük enflasyon oranı seyredilmesi gerekmektedir. Bunun dışında 2014 yılında Kırgızistan'da enflasyon oranı %10,5 olarak gerçekleşti ve 2013'e nazaran %6,5'e yüksek idi. Burdan çıkarılabilecek sonuç, Kırgızistan ekonomisi yukarıda bahsedilen makroekonomik kriterlere uyum sağlayamıyordu. Buna rağmen Kırgızistan'ın birliğe üye edilmesi birliğin kurulma amaçlarının sadece ekonomik yönü planlamadığından haber vermektedir. Uzmanların belirlediği gibi, söz konusu kriterlere uyum sağlamak Kırgızistan ekonomisi için kolay olmayacak ve uzun zaman gerektirebilir.²⁵⁷ Birlik üyelerinde işsizlik oranları sırasıyla şu şekildedir; Belarusya %6,1, Ermenistan %16,5, Kazakistan %5,1, Kırgızistan %8,7, Rusya

---

²⁵⁶Sapabekov, a.g.e., s.20.

²⁵⁷Sapabekov, a.g.e., s.16.

%10,7. Bilindiği gibi Kırgızistan ekonomisi tarıma dayalıdır. Sanayi üretiminin diğer ülkelere nazaran yok diyecek kadar küçük olması, kırgız üreticileri için AEB ülkeleri arasında rekabet etmek çok zor olacaktır anlamına gelmektedir.

AR-GE harcamalarının GSYİH'daki payı Kırgızistanda düşük olması, günümüz ekonomik şartlarının talep ettiği bilgi, bilişim, teknolojik gelişmeden kaynaklanan ileriye yönelik büyüme stratejilerinin mevcut olmayışından haber vermektedir. Dolayısıyla ülke ekonomisinin şu anki mevcut durumu entegrasyona etkili bir şekilde katılabilmesinde sorunlar yaratacağı da kabul görülmektedir. Zayıf ekonomik performans ve verimsiz kurumsallaşma entegrasyona katılmasının sonuçlarını belirsizleştirmektedir. Kırgızistan'da teknoloji düzeyinin geride kalması sebebiyle ülke üreticileri günümüz rekabetine dayalı üretim yapamamakta ve uluslararası pazarlara sunamamaktadır.²⁵⁸

Tablo 20: Üye Ülkelerin Sanayisinin Gelişmişliği, 2014

	Belarusya	Ermenistan	Kazakistan	Kırgızistan	Rusya
Tarım üretimi, ABD milyon doları	12 809	2 388	14 007	3 647	11 1298
Sanayi üretimi, ABD milyon doları	65 676	3 105	103 420	3 189	1 187 118
Sanayiye harcanan AR-GE harcamalarının GSYİH'ya oranı, %	0,73	0,27	0,91	0,16	1,09

Kaynak: Evraziyskaya Ekoniçeskaya Komissiya,

http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Stat_Yearbook_2015.pdf, ss.65-70 (erişim tarihi:05.05.2016)

3.2.3. Piyasa Büyüklüğü Açısından Karşılaştırma

²⁵⁸S.Sh.Sayakova, "Preconditions of Regional Economic İntegration in the Kyrgyz Republic", **Preconditions of Regional Economic İntegration in the Kyrgyz Republic, Security Problems of the Russian Society Nauçno-Praktičeskiu Jurnal**, No;1, 2014, s.95.

GSYİH ve nüfus seviyeleri, piyasa büyüklüğünün önemli iki unsurudur. Çünkü nüfus artışı, hem önemli üretim faktörünün artışı hemde piyasanın büyümesi anlamına gelmektedir. Bu iki unsurdan başka kişi başına düşen milli gelir de talep yönünden önemlidir. Nüfusun talep açısından bir potansiyel oluşturabilmesi için belli bir satın alma gücüne sahip olması gerekir. Bu kısımda ülkeler kişi başına düşen milli gelir açısından karşılaştırılmaya tabi tutulmaktadır.²⁵⁹ Yukarıda Tablo 17'den de görüldüğü gibi Kırgızistan kişi başına düşen milli gelir açısından da, ekonominin büyüklüğü açısından da diğer birlik üyesi ülkelere göre küçüktür. Dolayısıyla, Kırgızistan halkı birlik içinde yeterli satın alma gücüne sahip olmadığını belirtmek mümkündür. Bu konuda entegrasyona girmek çoğu zaman büyük ülkelere daha olumlu etkiler yaratabilmektedir.²⁶⁰

Tablo 19: Üye Ülkelerin Piyasa Büyüklüğü Açısından Karşılaştırılması

	Belarusya	Ermenistan	Kazakistan	Kırgızistan	Rusya
Yüz Ölçümü (bin km ²)	207,6	29,74	2724,9	199,5	17,1 milyon
Nüfus (milyon kişi)	9,8	3,1	16,7	6,0	143,0
Ekonomik aktif nüfus (milyon kişi)	4,6	1,6	9,0	2,7	75,4

Kaynak: <http://www.eurasiancommission.org/ru/Pages/ses.aspx>, (erişim tarihi:05.06.2016)

3.2.4. İş Ortamı Açısından karşılaştırılması

Ülkelerde iş yapma kolaylığı bakımından incelendiği “İş Yapma Endeksi” (Doing Business) 2015 Raporunda, belirlenen iş yeri açma, kredi sağlama ve mülkiyet kaydı yaptırma gibi bazı kriterlerde Kırgızistan ön sıralarda gelse bile, vergilendirme sistemi, ödeme gücü, uluslararası ticaret kriterlerinde geri kalmış bulunmaktadır. Bu doğrultuda Kırgızistan 102.sırada yer alırken, AEB üyesi diğer ülkeler Ermenistan 45.sırada, Belarus

²⁵⁹S.Çınar, Gümrük Birliği Sürecinde Türkiyenin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişmeler, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim, Erzurum 2004, s. 46.

²⁶⁰A.Orozanova, “Customs Union and Kyrgyzstan: Problems and Prospects”, **Security Problems of the Russian Society, Naučno-Praktičeskiy Jurnal**, No:1,2014, s.52.

57.sırada, Kazakistan 77.sırada, Rusya 62.sırada yer almaktadır. Görüldüğü gibi söz konusu beş ülke içinde en geride kalanı Kırgızistandır.²⁶¹ Orta vadede istikrarlı bir ekonomik büyümeyi sağlama açısından ülkenin ve ülke kurumlarının gücünü belirlemede kullanılan diğer bir önemli kriter “Küresel Rekabet Gücü”, bu çerçevede Kırgızistan 108.sırada yer almaktadır. İş yapma imkanlarını engelleyen sebepler olarak, siyasi istikrarsızlık, etkinsiz bürokrasi, rüşveti sıralamaktadır.²⁶²

Birlik içi ticaretin serbestleştirilmesi, bir yandan birlik içi sermayenin daha verimli ve daha karlı olan ülkelere kaymasına yol açar. Bunların sonucu olarak birlik içi yatırım, üretim ve gelir artar. Diğer birlik üyesi ülkelere nazaran ucuz işgücü, ucuz elektrik fiyatları ve düşük vergi sisteminden dolayı, Kırgızistan Çin başta olmak üzere bazı birlik dışı ülkeler için yatırım anlamında cazip gelebilmektedir. Çünkü böyle bir yatırım yapmakla, yatırımcılar geniş bir piyasaya sahip olabilecektir.²⁶³

Kırgızistan’a sermaye girişinin artmamasının başlıca nedeni ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanamamış olmasıdır. Piyasa koşulları yatırımcılara yeterince güven ve istikrar sunmamıştır. Siyasi dengesizliklerden dolayı aniden politika değişikliği, yatırım mevzuatlarının esnekliği ve karmaşıklığı, yargı ve vergi sistemlerindeki yolsuzluk, ihale haklarının geri elden alınması yatırımcıları hep ürküten sebeplerden olmuştur. Bu sorunların kısa zaman içerisinde çözülmesi amacıyla kapsamlı bir şekilde, güçlü stratejilerin kabul edilmesi şarttır. Ayrıca AGB üyeleri arasında rekabet avantajına sahip olabilmek için yatırımcıları teşvik edici kolaylıkların da sağlanması gerekmektedir.²⁶⁴

Kırgızistan ekonomisinde ciddi bir ölçüde kayıtdışı ekonomi sorunu mevcuttur ve 2014 yılı için resmi verilere göre kayıtdışı ekonomi GSYİH’nın %48’ne kadar ulaşabilmektedir.

---

²⁶¹B.Omurzakov ve J. Mahoney, **a.g.e.**, 47.

²⁶²World Economic Forum, Kyrgyz Republic, <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=KGZ>, (erişim tarihi:03.01.17).

²⁶³Dordoy İno Gazetesi, “**Na voprosy čitateley otveçet rukovodstvo minsterstava ekonomiki KR**”, 20 Şubat 2015, No: (5) 6, s.3. http://mineconom.gov.kg/Docs/analyz%20_osh/ 5.pdf, (erişim tarihi:03.01.17).

²⁶⁴B.K.Sultanov ve V.Yu. Dodonov, “Tamojenniy Soyuz, Edinoye Ekonomiçeskoe Prastranstvo: Mify i Deystvitelnost”, **Kazahstanskiy İstitutut Starategičeskih İsledovaniy pri Prezidente Respubliki Kazahstan**, Almatı, 2012, s.9.

Ülkede işçileri kayıtdışı ekonomiye sürükleyen sebepler olarak vergilendirme sisteminin etkin olmaması, vergi oranlarını yüksek tutulması ve yolsuzluk faktörleri kabul edilmektedir. Ayrıca ekonominin ticaret, tarım, inşaat ve gayrimenkul piyasası yolsuzluğun derinleştiği sektörler olarak bilinmektedir. Yukarıda belirtilen bütün bu faktörler, ülkede iş yapma imkanlarını kısıtlayarak uluslararası sıralamalarda ülke konumunu olumsuz etkilemektedir.²⁶⁵

Tablo 21'den son üç yılda Kırgızistan'a giren doğrudan yabancı yatırım dinamiğinin ülkelere göre dağılımı hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Doğrudan yabancı yatırım tutarı 2013 ve 2015'te artma eğilimi göstermiştir. Yatırım payında Çin'in payı her geçen sene ağırlık göstermektedir. Bunun dışında BDT dışı ülkelerin payı BDT ülkelerine göre çok büyüktür ve genelde en çok değerli maden işletiminde faaliyet göstermektedir. BDT ülkelerinin payı ise her geçen sene azalmaktadır. Bu Rusya, Kazakistan başta olmak üzere BDT ülkelerin son yıllarda ekonomik durumun çok iyi olmadığı ile bağlantılıdır. Ayrıca, 2015'te AEB üyesi ülkelere (Rusya, Kazakistan, Belarusya ve Ermenistan) gelen doğrudan yabancı yatırımında gerileme yaşanmışken, Kırgızistan'da %12,6'luk oranda artış yaşanmıştır.²⁶⁶

---

²⁶⁵K.C. İstatistik Kurumu Yayını, Kırgızistan: Tsifri i Faktı, s.37.

²⁶⁶**Приток Прямых Иностраннх Инвестиций в экономику Кыргызстана увеличился на 12,6%**, 06.04.2016, <http://www.review.uz/index.php/novosti-main/item/7963-pritok-pryamykh-inostrannykh-investitsij-v-ekonomiku-kyrgyzstana-uvelichilsya-na-12-6>, (erişim tarihi:03.01.2017).

Tablo 21: Kırgızistan'a Gelen DYY'ın Ülkeler İtibari İle Değişimi

	2013	2014	2015
Çin	468336,3	221646,2	474412,2
Kanada	104821,8	183510,3	130250,5
Birleşmiş Krallık	81707,5	53386,9	89508,8
Rusya	69817,2	60400,3	515488,0
Kazakistan	52313,7	30533,5	20796,3
Türkiye	23763,7	29210,6	111112,3
Birleşmiş Arap Emirlikleri	13747,3	6823,9	3275,4
ABD	8243,9	14899,1	12034,1
Belarusya	1795,7	90,5	40678,4
Hollanda	9499,8	6504,4	13211,4
Diğer ülkeler	130.460,2	120.085,5	162.476,3
Toplam	964.507,1	727.091,2	1.573.243,7
BDT ülkelerin payı, %	12,92	12,52	10,32
BDT dışı ülkelerin payı, %	87,07	87,47	89,67

Kaynakça: Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi

3.3. Avrasya Gümrük Birliği'nden Kırgızistan'ın Beklentileri

Belarusya, Kazakistan ve Rusya arasında kurulan entegrasyon sürecine katılmak, Kırgızistan için hem kazanımları ve yitirmeleri beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla tek taraflı değerlendirme yapmak zordur, çünkü entegrasyon süreçleri hala devam etmekte beraber beklenen değişiklikler olasılık özelliğini taşımaktadır. Gerekli idari ve ticari yönden düzenlemeler henüz yeterli derecede yapılamamıştır. Üye olup olmamanın tartışmaları yapılırken çeşitli argümanlar ortaya atılmıştır, toplumun bazı kısımları

muhtemel faydaları ağırlıklı olacağını altını çizirken, refah kaybına neden olacağını savunanlar da az değildir.

Kırgızistan gümrük birliğin dışında kaldığı takdirde, ticari ilişkilerin cansızlaşacağından ekonominin kayıplara uğraması mümkündür. Gümrük Birlik çerçevesinde her türlü kontrollerin dış sınırlara kayacağından, Kazak-Kırgız sınırında, gümrükte mal geçirimi için sıkı kontroller uygulanacak ve birlik piyasasına erişim için ek çabalar gerektirecektir. Böyle bir durumda daha çok tarife dışı kısıtlamalar sonucu ülke ekonomisine ciddi bir iyitirimler getirecektir. Dolayısıyla bazı uzmalnarın fikrinde, Kırgızistan'ın AGB'ne katılıp katılmama sorusu değil, katılarak maksimum yararlar nasıl alınabilir sorusu tartışılmalıdır. Örneğin 2010'da Kazakistan'ın Gümrük Birliği'ne girmesi nedeni ile Kazak-Kırgız sınırının kapalı olması, ayrıca Kırgız üreticileri ticari ilişkileri olumsuz etkilemiştir.²⁶⁷

Şu anda AGB'ne katılmanın olumlu ve olumsuz etkilerini tahmin eden ampirik çalışmaların sayısı çok değildir. Örneğin Tumberallo yaptığı çalışmada, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkelerinde toplum refahında azalma etkisi yaratacağı sonucuna varmıştır. Çünkü tüketici rantında büyük bir azalma olacaktır, bu tüketici azalışlarındaki kayıpların küçük bir kısmı gümrük gelirlerinde küçük bir artışla kompanse edilecektir. Bunun dışında Rusya, Belarusya ve Kazakistan DTÖ'ye üye olması sonucunda uygulanmaya konulan AGB'nin yeni süreci Belarysa ve Rusya için büyük refahlar kazandıracığı, Kazakistan ve Kırgızistan için tüketici rantında kayıplara neden olacağını eklemiştir.²⁶⁸ Haluk Levent ve Faruk Ulgen'in ampirik çalışma tahminlerine göre, Kırgızistan'ın AGB'ne katılması ülkede ticareti %8,8'e, istihdamı ise %2,5'e arttırabilir.²⁶⁹

---

²⁶⁷Kırgızstan: Tsifri i Faktı, s.20.

²⁶⁸E. Ayşen Hiç Gencer ve C. Gerni, **Central Asian Economies in Transition**, Cambridge Scholars Publishing, 2012, J. Primbaev, K.Karımşakov ve J.Ganiev, "Perspectives of Kyrgyzstan and Tajikistan Membership to Common Economic Space of Belarus, Kazakhstan and Russia", s.185.

²⁶⁹Plyusy i Minusy Vystupleniya KR v Tamojennyj Soyuz, <http://www.topnews.kg/news/view/pljusy-i-minusy-vstupleniya-kr-v-tamozhennyj-sojuz>, (erişim tarihi:05.05.2016)

Yukarıdaki karşılaştırma tablolarında dikkat edildidği gibi Kırgızistan coğrafi, ekonomi ve sosyal açıdan diğer AGB ülkelerine nazaran küçük ve güçsüz durumdadır. Bu sebepten Kırgızistan'ın AGB'ye üyeliği makroekonomik göstergelerinde değişiklikler yaratmasından ziyade birlik dışı ülkelere koyulan gümrük vergilerinin arttırılması, ayrıca Çin'den gelen ucuz, teknik ve sağlık açısından kalitesiz malların girmesine engel olarak, hem birlik içinde hem Kırgızistan'da üretimin gelişmesine etki edebilecektir.²⁷⁰

Kırgızistan AGB bünyesinde olduğuna artık bir buçuk sene dolmaktadır. Teorik açıdan gümrük birliğinin ekonomik etkileri, bir buçuk sene, kısa zaman içerisinde bütünüyle kendisini göstermemiş bulunmaktadır. Dolayısıyla aşağıda getirilen AGB'ne üye olduktan sonra Kırgızistan ekonomisinde yaşanılacak olumlu yada olumsuz gelişmeler muhtemel özellik taşımaktadır.

3.3.1. Avrasya Gümrük Birliğinden Kırgızistan İçin Olumlu Etkiler

Serbest ticaretin yararları; Tartışılmaz ki, entegrasyona girilmesi takdirde, muhtemelen gerçekleşebilecek faydaları ve zararları vardır. Kırgızistan'ın AGB'ne girmesi ile, toplamda 2 trilyon ABD dolardan fazla GSYİH'ya ve 180 milyonluk tüketiciye sahip geniş bir piyasa fırsatı açılacaktır. Sadece gümrüksüz mal dolaşımına imkan açılmayıp, aynı zamanda sermaye, işgücünün de serbest dolaşımı mümkün olacaktır. Serbest ticaret ülke içinde mal ve hizmet üretiminin artmasını sağlayacaktır. Kırgızistan'ın küçük bir iç piyasa genişliğine sahip olduğu dikkate alındığı zaman bu argüman makül görülmektedir. Serbest ticaret gölge ticaretin açığa çıkmasına, üstelik üretim hacminin artmasına neden olabilecektir. Özellikle bu argüman tarım ve tekstil ürünleri ve beton, çimento gibi inşaat malzemelerinin üretimi ve ihracatı ile yakından ilişkilidir, çünkü ülkenin ihracat potansiyeli ve istihdamında söz konusu sektörlerin payı ağırlık göstermektedir. Bu ülke ihracat potansiyelinin %20-25'e kadar artacağı ve GSYİH yapısında söz konusu sektörlerin paylarının artacağı öngörülmektedir. Kırgızistan'da üretilen tekstil ürünlerinin ithalatçı ülkelerin en başında Rusya ve Kazakistan gelmektedir. Kırgız Cumhuriyeti İstatistik

---

²⁷⁰Turdubekova ve Kupsuralieva, **a.g.e.**, s. 393.

Komitesi verilerine göre 2005 yılında tekstil ihracat geliri 55 milyon ABD doları ise, şu anda bu gösterge 105 milyon ABD dolarına ulaşmış durumda. Dünya Bankası'nın aynı kriter için verdiği verilere göre ise, son on sene içerisinde tekstil ürünleri ihracatı 305 milyon ABD dolardan 1065 milyon ABD dolarına kadar ulaşmış durumundadır.²⁷¹

Ancak günümüzde her ne kadar birlik içerisinde ticaretin serbest dolaşacağı anlaşması mevcut olsa bile, ayrıca tarım ürünlerinin serbest dolaşımı gerçekleşmemektedir. Örneğin, 2016'nın Mayıs ayında Kazakistan Kırgızistan'dan patates ithalatına yasaklama koymuştur. Kırgız çiftçileri büyük zararlara uğramıştır. Bunun sebebini Kazak taraf, patateslerin insan sağlığına zarar verici, bulaştırıcı maddeleri içermektedir, şeklinde açıklamıştır.²⁷² Aynı şekilde Rusya Kazakistan'dan canlı hayvanların ithal edilmesine yasaklama girdirmiştir.²⁷³ AGB anlaşmaları gereği birlik içinde mal ve hizmetin serbest dolaşımı için, teknik düzenleme alanında, sanitasyon ve veterinerlik koşullarının sağlanmasına izin veren belgelerin, zirai sertifikaların tek düzeyde kullanım formlarının oluşturulması, AGB'nin dış sınırlarında bütün kontrol çeşitleri dahil olmak üzere, sınır geçiş noktalarında maddi ve teknik donanımların sağlanması gerekmektedir. Söz konusu koşulların uygulanması için, bunun dışında vergi ve gümrük hizmetlerinde ek bilgilendirme sistemlerinin oluşturulması için, veterinerlik, sanitasyon laboratuvarlarında personel eğitimi için mali kaynakların yetersizliğinden yukarıda sayılan koşullara yerine getirilememektedir. Benzer sorunlar nedeni ile mal ve hizmetin serbest dolaşımında aksaklıklar yaşanmaya devam etmektedir.²⁷⁴

Kırgızistan için hassas olan diğer bir konu, petrol, metal ürünleri ve bazı inşaat malzemeleri gibi stratejik önemdeki ürünler gümrüksüz ithal edebilme fırsatı doğacaktır.

---

²⁷¹A.V.Gladkey, "Geography of Extreme Situations as a New Approach for Studying Society's Safety Problems", **Security Problems of the Russian Society Naučno-Praktičeskiy Jurnal**, No:1-2014, s.115.

²⁷²Krasny Svet dlya Kartofelya, <http://mir24.tv/news/economy/14399620>, (erişim tarihi:16.01.2017).

²⁷³V Orenburjje Zapretili Bvoz Jivotnoy Produktsii iz Kazahstana, <http://ria56.ru/posts/47457775544.htm>, (erişim tarihi:16.01.17).

²⁷⁴Vstupleniye Kırgızistana v Tamojennyi Soyuz-Jiznenno Vajny Şag, <http://www.polit.kg/newskg/578>, (erişim tarihi:16.01.17).

Malların serbest dolaşımı sayesinde iş yapma ve açma fırsatları doğacaktır. Dolayısıyla AGB'ne girmekle GSYİH'nın yıllık büyümesi %1-2'ye hızlanacağı beklenmektedir.²⁷⁵

Göçmen işçiler; Önemli faktör olarak kabul görülen diğer bir faktör ise işgücü göç etmesidir. Bazı verilen kaynaklara göre bir milyon Kırgızistan vatandaşı ülke dışında istihdam edilmektedir, buda toplam nüfusun 1/5'ne denk gelmektedir. Ülke dışına göç etmenin ana etkenleri olarak, işsizlik oranının büyük olması ve düşük gelir seviyesidir. Belirtilmesi gerekir ki, iş arayıp yurt dışına çıkanların %92'si Rusya'ya, %8'i Kazakistan'a yönelmektedir. Bütün bunlar Kırgızistan'ın AGB'ne katılması için sağlanan yararlı koşullar olarak görülmektedir. Entegrasyona katılması durumunda Kırgızistan vatandaşları için Kazakistan ve Rusya gibi ülkelerde yeni istihdam olanaklarının yaratılması ve bu ülkeye göç ettikleri zaman prosedürlerin basitleşeceği, işçilerin haklarının ve yasal statülerinin iyileşeceği beklenmektedir ve AEB anlaşmaları neticesinde iş gücünün serbest dolaşımı gerçekleşecektir.²⁷⁶ Aynı zamanda, Kırgızistan iş göçmenlerinin gönderdikleri havalelerden önemli ölçüde bağımlı kalmaktadır. Yurt dışından gönderilen para ülke içinde satınalma gücünü oldukça destekleyerek, ticari açığın yaklaşık %50, %70'e kadarlık kısmını kapatmaktadır. 2014 yılında Rusya Federasyon'undan gönderilen para miktarı 2 milyar 167 milyon ABD doları tutarındadır ve ülkenin GSYİH'nın yaklaşık %30'una denk gelmektedir. Ancak aynı zamanda göç oranının daha da yükselmesi sorununun meydana gelebileceği de gözden çıkarılmamalıdır.²⁷⁷

Rusya her ne kadar BDT ülkelerine vize uygulamasa da, iş gücü piyasası konusunda her zaman korumacı politikalar gütmüştür. Rusya kendi vatandaşlarını istihdam garantisi vermek amaçta yabancı işgücüne kota uygulamış ve bu bütün işgücünün %3'ünü geçmemiştir. Yabancı işçilere ilişkin ek tıbbi muayene ve belirli türdeki faaliyetlere katılım yasağı getirilmiştir. 2012 yılı sonunda, yabancı işçiler için zorunlu Rusça dil sınavı, Rus tarihini ve Rus mevzuatını bilme zorunluluğu da getirilmiştir. Gümrük Birliği'ne

²⁷⁵T.Dıykanbaeva, **Kırgızistan i Tamojenny Soyuz**, s.4, http://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2013_04/dynkanbaeva_tamoj.pdf, (erişim tarihi:03.01.2017)

²⁷⁶Avcı, **a.g.e.**, 284.

²⁷⁷Turdubekova ve Kupsuralieva, **a.g.e.**, s. 393.

katılmanın ekonomik faydalarını araştıran bilim adamlarına göre ortak işgücü pazarı Kırgızistan'dan AGB ülkelerine işçi gücünü %10-15 civarında artıracak ve bu durum göçmen maaşlarında ve gönderdikleri para miktarında artışa neden olacaktır.²⁷⁸ Çünkü, diğer ye ülkelerde ortalama aylık cret Kırgızistan'dakinden bir kaç ese büyüktür. (Moskova'da ortalama aylık cret 40 000 Ruble (45 000 Som), Astana'da 90 000 Tenge (30 000 Som), Bişekte ise 12 000 Som).²⁷⁹

Yatırımların Artması; Coğrafik konum, iş kurmada düzenleyici ortak standartların kabul edilmesi, birlik içinde ortak ulaşım ağı DYY'ı olumlu etkileyici etkilerdir. Birlik yesi ülkelerin iş kurma alanında benimsediği ortak standartlar, yatırımcıyı birlik içerisinde engelsiz faaliyet yapmasına fırsat sağlamaktadır. Kırgızistan'ın AGB'ne yeliği sonucu yatırımlar artabilir, ekonomide olumlu etki yaratabilir. Çünkü AGB'nin tek gümrük tarifelerine göre birliğe dışarıdan girecek mallar için daha yüksek tarifelerin uygulanması, yerel üreticilerin üretimini koruyacaktır. Ucuz işgücü kullanarak yeraltı kaynaklarının işletilmesi, tarım ve hayvancılık alanlarında üretim genişletilmesi mümkün olacaktır. Çin'li ve Türkiye'li girişimciler için Kırgızistan'da doğrudan üretim yapmak ithal etmekten daha ucuza gelebilecektir.²⁸⁰ Bu açıdan Kırgızistan'ın AGB'ne katılması ülkenin elektir enerji üretimi, hafif sanayi, ulaştırma-lojistik altyapısı, tarım gibi stratejik alanlarına yatırım çekmenin çözümü olacaktır. Kırgızistan'ın ekonomik yapısında sanayinin payı yaklaşık %15 iken, tarımın payı %20'dir Bu ekonominin tarıma dayalı olduğunu gösterse bile, belirli gıda pozisyonlarda net ithalatçı konumda olduğu da bellidir. AGB'ne girdikten sonra yatırımların özellikle tarım sektörüne çekileceği öngörülmektedir. Çünkü Kırgızistan birliğin güney tarafında yer aldığı için ve suyun bolluğu, iklimin tarıma elverişliliği, şu anda istihdamın büyük kısmı tarımda istihdam edilmesi diğer ye ülkelere nazaran avantaj sağlamaktadır. AGB bünyesinde DYY girişini sağlamak için ekonominin yapısına dayanarak ülke genelinde makro ve mikro düzeyde, ortak politikaların geliştirilmesi ve izlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ihracat yapısında önde gelen elektrik, tekstil, sebze

²⁷⁸ Avcı, a.g.e., s.290.

²⁷⁹ N.A.Brovko, "Sravnitelny Analiz Vseh Vıgod i Riskov Vstuplenie Kırgızstana v Tamojennıy Soyuz", **Vestnik KRSU**, Tom 14, No;8, 2014, s.s. 47-50.

²⁸⁰ Avcı, a.g.e., s. 285.

ve meyve, süt ve süt ürünleri, et ve et ürünlerinin ihracatı ayrıca yaklaşıma ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu ihraç ürünlerinin uluslararası standartlara uygun şekilde sertifikalandırılmasını sağlayacak laboratuvarların kurulması gerekmektedir. Bu avantajların yeterli seviyede iyi değerlendirilmesi, ülkeyi bölgede en cazip yatırım dönüştürebilir. Aksi halde Kırgızistan'ın DT ile olan etkisiz tecrübesi tekrarlanabilir.²⁸¹

Dolaylı olumlu etkiler - idari sistemde verimlilik ve yüksek kalite standartları; Bazı alışma sonuçlarına göre, entegrasyon süreçlerine katılmak, özellikle post-komünist ülkeler için önemli olduğunu, bu ülkelerde kurumsallaşmanın gelişmesine yol açacağını söylemektedir. Bunlardan ilki **sınırların güvenliğidir;** Bağımsız lke olarak yirmi beş sene geçirse bile Kırgızistan'ın sınır güvenliği tam sağlanmamamış durumdadır. Kırgızistan'ın AGB'ne ye olmasıyla beraber bütün Birliğin güvenliğini sağlama amacında Kırgızistan sınırlarının da güçlendirilmesi gündeme gelecektir. Kırgızistan-Çin sınırındaki yönetimin iyileşmesinin sağlanmasıyla mal kaçakçılığı azaltılacak ve AGB gümrük gelirleri artacak, dolayısıyla Kırgızistan'ın payı da yükselecektir.²⁸² Bunun dışında ulaşım ağularında ortak standartlar konulacaktır. Ortak bir standartların konulması ayrıca gümrük denetiminde elverişli olarak yolsuzluğun azalmasına neden olur ve ye ülkeler arasında uyumsallaşmayı arttırır. Birliğin kurulmasının temel amaç idari sistemde beklenen verimlilik değildir, ancak bu da dolaylı olumlu etki olarak sayılabilmektedir. Dış sınırlarda güvenirliğin sağlanması ile birlikte, sanitasyon konularında alınan ortak denetimler, veterinerlik ve bitki sağlığı kontrollerinde, laboratuvar kontrolleri konularında uzmanlaşma gelişecektir.²⁸³

3.3.2. Avrasya Gümrük Birliğinden Kırgızistan İçin Beklenen Olumsuz Etkiler

AEB'ne katılmanın, yukarıda bahsı geçmek üzere, sağlayacağı yararlar dışında entegrasyona katılarak ülkenin kaybedeceği veya mhtemelen ileride göreceği zararlar da mevcuttur. Bunlardan ilki Rusya'ya olan siyasi bağımlılığın artmasıdır.

²⁸¹Turdubekova ve Kupsuralieva, **a.g.e.**, s.394.

²⁸²Avcı, **a.g.e.**, s.284.

²⁸³Primbaev ve diğ, **a.g.e.**, s.190.

Siyasi Bağımlılık: Kırgızistan entegrasyona katılmakla siyasi egemenliğini kaybederek, tamamen Moskova'ya bağımlı kalacağını ve bölgede Rusya hegemonyasının daha da güçleneceğini belirten fikirler çöktür. Bazı uzmanların fikirlerince, Rusya başta gelen birliğe katılmak ülkede demokratik kazanımlarını yitireceğini söylemektedir. AGB'ni ekonomik bir proje olduğu gibi siyasi bir proje olarak da kabul etmek mümkündür ve siyasi yönlerini ayrı düşünmek imkansızdır. Bunun dışında, GB'ye girdikten sonra ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan yaşanabilecek değişiklikler hakkında bilgi yetersizliği ve bu sorunların ortaya çıkması durumunda hükümetin nasıl çözüm yolları izleyeceği 'Yol Harita'sında yeterli derecede açıklığa kavuşturulmamıştır.²⁸⁴

Tüketim malları fiyatlarında artış: AGB'ne üye olmayan başta Çin gelmek üzere birlik dışı ülkelerden Kırgızistan'a ucuz mal ithalatının azaltılması kaçınılmazdır. Bugüne kadar ithal edilen mallar Kırgızistan'ın tüketiminin çok üzerinde olduğu için deflasyon etkisi yaratmaktaydı. Bu Kırgızistan tüketicisinin tüketim mallarını ucuza kullanma sonucu doğurmaktaydı. AGB'ye üye olmadan önce uygulanan gümrük vergi oranı ortalama %5 düzeyinden, AGB üyesi sonrası %10 düzeyine çıkacaktır. Bu durumun Kırgızistan tüketicisi için ekonomik açıdan olumsuz sonuçları olacaktır. Tüketim malları fiyatlarında ciddi bir artış gözlenecektir.²⁸⁵ Bu bağlamda AGB'ne katılımdan sonra 2016'nın Ocak-Haziran ayları içerisinde 2015'in aynı dönemine göre tüketici fiyat endeksinde % 8 artış gerçekleşmiştir. Gıda ve alkölsüz içeceklerde 0,68 yükselme gerçekleşmiştir. En yüksek payda yükselme %11,1'lik oranla alköllu içecekler ve tütün ürünlerinde yaşanmışken, gıda dışı ürünlerde %7,8 artış yaşanmıştır. Hizmetlerde ise %5,7'lik artış söz konusu olmuştur.²⁸⁶

AGB'nin ortak gümrük tarifelerinin yaklaşık %92'si Rusya gümrük tarifelerine uyumsallaştırılarak oluşturulması, rus üreticilerini ithalattan koruma ve birliğin diğer ülke tüketicilerinin rus mallarına yönelmesini amaç etmektedir. Dolayısıyla uygulanan ortak

---

²⁸⁴M.Aytekin, "Nazarbaev'in Avrasya Birliği", **Eko Avrasya Kırgızistan Özel Sayısı, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:6, Sayı:17, 2012, s.70.

²⁸⁵Avcı, **a.g.e.**, s.283.

²⁸⁶K.C. Milli İstatistik Kurumu, **a.g.e.**, 89.

gümrük tarifelerinin Kırgızistan'ın değil daha çok Rusya'nın yararlarına göre tasarlanmış bulunmaktadır. Buna örnek olarak, GB üyesi ülkelerden getirilen ithalat ürünleri fiyatları değişmeyeceği sözü verilse bile, birlik dışından gelen ithalat ürünleri, ayrıca araba fiyatlarının yükseleceği beklenmektedir. Böyle bir durum AGB tüketicilerinde kalitesi daha düşük ve pahalı Rusya üretilmiş arabalara yönelme zorunluluğu ortaya çıkabilmektedir.²⁸⁷

Yeniden İhraç Etme Yolunu Kaybetme; AGB'ye üye olduktan sonra Kırgızistan Çin mallarını diğer Orta Asya ülkelerine ve Rusya'ya yeniden ihraç etme rolünü kaybedecektir. Kırgızistan üzerinden geçen ticari malların hacminde düşme ihtimali vardır. Çünkü gümrük tarifeleri Kazakistan ve Rusya'daki kadar yükseleceği için aynı zamanda Kazakistan ve Rusya da artık DTÖ üyeleri oldukları için, Kırgızistan'ın DTÖ üyeliğinden dolayı sahip olduğu gümrük avantajı ve çekiciliği ortadan kalkacaktır. Böylece Çin mallarının birliğe girmesi konusunda Kazakistan ve Rusya'dan farkı kalmayacaktır.²⁸⁸

İşsizlik; Dünya Bankası verilerine göre 'Dordoy' ve Kara-Suu' pazarlarında 150 000 civarında kişi istihdam etmektedir ve bu pazarlar Çin'den gelen yeniden ihraç etme üzerine kurulmuştur. AGB'ne girmekle ülke üzerinden geçen mal akımının azalması sonucu, büyük pazarlar sönecektir ve bu kesimde çalışanların iş yerlerinin ortadan kalkması sonucunda işsizlik artacaktır.²⁸⁹

Fakirliğin artması; Yeni gümrük vergilerinin uygulanmasından sonra, dışarıdan özellikle Çin'den gelen ucuz tüketim malları fiyatlarında artış meydana gelecektir. Bununla beraber işsizliğin artması sonucu halkın alım gücü de azalacağı için etkisi daha da ağır olacaktır. Bu toplumda fakirliğin artmasına neden olacak ve özellikle zaten iyi durumda olmayan emeklileri ve dar gelirlileri olumsuz yönde etkileyecektir. Bu da toplumsal hoşnutsuzluklara yol açabilmektedir.²⁹⁰

---

²⁸⁷Orozanova, **e.g.e.**, s.55.

²⁸⁸Brovko, **a.g.e.**, ss.47-50.

²⁸⁹Dordoy İnfó Gazetesi, "Na voprosy çitateley otveçæt rukovodstvo minsterstava ekonomiki KR", 20 Şubat 2015, No: (5) 6, s.3. http://mineconom.gov.kg/Docs/analyz%20_osh/_5.pdf, (erişim tarihi:03.01.17).

²⁹⁰Avcı, **a.g.e.**, s.290.

Gümrük gelirlerinin etkisi; Kırgızistan'da devlet gelirleri ithalat gelirlerinden ve KDV vergilerinden önemli ölçüde bağımlı kalmaktadır. Gümrük Birliğe girmesi ile birlik dışındaki ülkelerden ithalatın azalacağı için, ortalama ithalat vergisi tarifesi iki kat artacağı takdirde bile, devlet gelirleri önemli ölçüde azalacağı söylenmektedir. Dolayısıyla birlik dışındaki ülkelere ithalat vergisi geliri ile birlik üyesi ülkelere ihracattan alınan gelir düzeyi karşılaştırılmalıdır.²⁹¹ Aynı zamanda Kırgızistan'ın AGB'ne üyeliğinin sonucunda Kırgızistan Çin sınırında yönetimin geliştirilmesi ve Çin mallarına ortak tarifelerin uygulanması sonucunda, kaçakçılık azalacak ve malların kalitesi ve hacmi yükselecektir. Dolayısıyla Başbakan T. Sariev'in verdiği açıklamaya göre, Kırgızistan'ın AGB'ye katılımı gümrük gelirlerinde azalma yerine, tersine artış görülecektir. Kırgızistan AGB ülkeleri ile olan ticaret hacmini aynı seviyede tutacağı halde gümrük geliri 460 milyon ABD dolar olacaktır ki, bu gösterge şu andakinden iki kat fazladır. Gümrük Birlik içerisinde toplanan gümrük gelirleri üye ülkeler arasında, üye ülkelerin toplam ithalattaki aldıkları paya ve önceden anlaşılmalı makroekonomik kriterlere göre üye ülkeler arasında paylaşılacaktır. Şu an Kırgızistan'ın payı ise %1,9'dur.²⁹²

Rekabet gücünün zayıflaması; Büyük pazara erişmek, ölçek ekonomilerinden yararlanmak ve yabancı yatırımların artması ülke içinde üretimin otomatik olarak arttıracığı anlamına gelmez. Korumacı politikaların yürütülmesi her zaman başarılı olmayabilir veya rekabet edebilirlik konusunda birlik içinde ortak koşullar sağlansa bile, ülkenin rekabet edebilme gücü kritik noktaya gelebilmektedir. Kırgızistan için liberal ticari ilişkiler kurmuş olduğu, Çin ve Türkiye gibi, BDT dışı ülkeler düşük maliyetli üretim araçları ve hammadde ithalatı konusunda çok önemli yere sahiplerdir. Tarifelerin artması üretimde maliyeti arttıracığı için Kırgızistan tekstil ürünlerinin AGB pazarlarında rekabet edebilme gücü zayıflayabilmektedir. Diğer bir örnek Kırgızistan ekonomisinde tarım sektörü domine edici güce sahip olmasına rağmen, tarım sektöründe yapısal sorunlar mevcuttur ve bu sorunlar piyasada rekabet edebilme gücünü zayıflatan sebeplerdendir. Tarım üretimi küçük

---

²⁹¹Orozanova, a.g.e., s.57.

²⁹²Sapabekov, a.g.e., ss.10-16.

küçük işletmeler tarafından yapıldığı için, piyasada, AGB üye ülkelerine nazaran Kırgızistan tarım ürünleri rekabet etme gücü zayıf kalabilmektedir.²⁹³

---

²⁹³J.Primbaev ve diğ, **a.g.e.** s.190.

SONUÇ

Kırgızistan bağımsızlığına kavuşması ardından dış ticaretinde libarel politikalar yürütmeye sıcaklıkla yaklaşmıştır. Komşu ve diğer BDT ülkelerine nazaran doğal kaynaklara nispeten yoksun olması söz konusu politikalara daha da hız kazandırmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra hızla gelişen küresel yada bölgesel boyuttaki dış ticareti serbestleştirme girişimlerine Kırgızistan'ın uyum sağlamasında iki önemli gelişme kaydettiğini söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi 1998'de DTÖ üyesi olması, ikincisi ise Belarusya, Kazakistan ve Rusya arasında kurulan Avrasya Gümrük Birliği'ne katılmasıdır. Bu iki gelişme Kırgızistan dış ticaretinin gelişmesine temellik sağlamıştır. DTÖ'ye üyelik sayesinde Kırgızistan dünyanın bir çok ülkesi ile ticari ilişkilere başlamıştır. Ticarete konulan mal grupları ve coğrafisi genişlemiştir. Dış ticaret hacmi artmıştır. Ancak DTÖ'ye üyeliğin ekonomiye sağladığı etkilerin pozitif yada negatif olduğu hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir. DTÖ üyeliği, ülkenin Çin'e sınırdaş olması nedeni ile Çin'in ucuz ürünlerini Rusya ve diğer Orta Asya ülkelerine dağıtan merkeze dönmüştür. Bunun sonucunda istihdam sağlanmasında ciddi bir faktör olan ve Orta Asya'daki en büyük Dordoy ve Kara-Suu pazarları oluşmuştur. Ancak ekonominin ufaklığı, ticarete konulan malların çeşitlendirilememesi ve coğrafi zorluklardan dolayı, Kırgız dış ticareti, Sovyet Döneminde sıkı bir şekilde entegre olduğu gibi, başta Rusya, Kazakistan ve diğer BDT ülkeleri ile sınırlı kalmıştır.

Üçüncü bölümde Rusya, Kazakistan, Belarusya ve Ermenistan'ın ekonomisini anlatırken fark edildiği gibi, 1990'lardan sonra SSCB döneminde kurulmuş olan sıkı ilişkilerin bozulmasından sonra üretim durmuştur, yüksek haneli enflasyon yaşanmıştır, işsizlik artmıştır. Neticcede ülkelerde ekonomi neredeyse yarı yarıya gerilemiştir. Böyle bir durum bütün eski SSCB ülkelerine tabidir. Dolayısıyla ülkeler eski ticari, ekonomi bağların tekrardan canlandırılması bütün ülkeler için yararlı olacağını düşünerekten, bölgesel entegrasyona gidilmesine ılımlı bakmıştır. Bu doğrultuda 2010 yılında Belarusya, Kazakistan ve Rusya arasında Avrasya Gümrük Birliği kurulmuş, resmen yürürlüğe

girmiştir. Kırgızistan hükümeti birlik üyesi olma isteğini 2011 yılında dile getirmiştir. 2015 Mayıs ayından itibaren Kırgızistan AGB üyesidir.

Genel olarak, entegrasyon Kırgızistan'ın Rus ekonomisine olan bağımlılığının "yasallaştırılmasına" temellik sağlamış olacaktır görüşü de yaygındır. Kırgızistan AGB üyesi olarak ticaret akışları aracılığı ile ekonomik zorluklar yaşayacaktır. Ayrıca, tarife değişikliği ve Çin'den daha düşük miktarda ithalat edilmesi nedeniyle olumsuz sosyal etkiler meydana gelmesi mümkündür. Orta vadede, ucuz ve daha az kaliteli Çin mallarını yeniden ihraç etme merkezi olan Kırgızistan imalata ve hizmet üretimine yönelmesi söz konusudur. Bunun dışında AGB üyesi olarak göçmenlere sağlanacak kolaylık ve güvenliklerden yararlanmak söz konusudur. Üyelikten vazgeşilmesi durumunda ortaya çıkabilecek ekonomik kayıplar, üye olması durumundan daha büyük olacağı belirtilmiştir. Ayrıca stratejik maanadaki ürünlerin ihracatında özel muamele ile yaklaşan Rusya cezalandırma yollarına gireceği ihtimali da söylenmiştir. Dolayısıyla üye olduktan sonraki adımları ekonominin gelişmesini sağlayacak, en etkin şekilde atmanın gerekli olduğu söz konusudur.

Entegrasyonun, yeniden gelişmekte olan sektörler zarar edebilir gibi, ekonomiye göstereceği olumsuz etkileri de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Üçüncü bölümde karşılaştırıldığı gibi Kırgız ekonomisine hemen hemen bütün kriterler boyunca üye ülkelere nazaran ufaklık ve geri kalmışlık söz konusudur. Ortalama aylık nominal ücretler diğer üye ülkelerde (Belarusya'da 590, Ermenistan'da 381, Kazakistan'da 675 ve Rusya'da 856 ABD doları) yüksek iken Kırgızistan'da sadece 229 ABD dolarıdır. Dolayısıyla sadece ticari açıdan değil, tüketim açısından da Çin'in ucuz ürünleri Kırgız tüketicileri için önemlidir. Çünkü birlik dışına uygulanacak gümrük tarife yurt içinde tüketim mallarında fiyatların artmasına sebep olacağı için Kırgızistan'ın AGB üyeliği konusunda ciddi sorular tartışılmıştır. Ayrıca son dönemlerde Kırgız sanayisinde önemli yere sahip olmaya başlayan tekstil ürünlerinin ara malları Çin'den ithal edildiği için, tarifelerin artması nedeni ile maliyetlerin artması sonucunda bebek endüstrisi sayılan tekstil sanayisinin zarar göreceği düşünülmektedir.

Kırgızistan'dan yurt dışı piyasalara tekstil, gıda ve tarım ürünleri sunulmaktadır. Ancak, günümüzde söz konusu alt sektör ürünlerine küresel düzeyde talep azalmaktadır ya da yurtiçinde üretim düşüşü yaşanmaktadır (örneğin pamuk ipliği artık üretilmemektedir). Dolayısıyla Kırgız ekonomisinin rekabet gücünü arttıracak, en azından orta vadeli sanayi politikasının geliştirilmesi ve uygulanması maksadıyla stratejik yönün belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tekstil, tarım ürünleri ve benzer ürünler orta vadede dış ticarete anahtar kalemler olarak kabul edilebilir, ancak uzun vadede tutarlı, doğru yönlü politikaların belirlenmesi, dinamik, uluslararası piyasada rekabet edebilirliğini koruyan stratejik sektörlerde ticaretin uzmanlaştırılması dış ticarete Kırgızistan performansını artırabilir.

Kırgızistan ekonomisinde ufaklık ve dış ticaretinde çeşitlik eksikliği, hammadde ihracatı gibi yapısal sorunlar temel sorunlardır. Hatta, sadece belli başlı malların ihracatı üzerinde beş milyon ABD Dolarlık sınırı aşabilmektedir. Böyle bir yapısal sorun komşu üye ülkelere olan bağımlılığın yüksek derecede kalmasına ve bölgede ticaretin gelişmesi sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve politik risklerin artmasına sebep olur. Üç üye ülke de ihracatın çeşitlendirilmesinde en iyi göstergelere ulaşabilmişlerdir. Bu açıdan entegrasyon daha büyük ülkelere yararlı gelecektir görüşünü savunan taraflar Kırgızistan'ın AGB'ye katılımına şiddetle karşı çıkmışlardır.

AGB'ye katılmakla, birlik dışı, Çin gibi, ülkelere koyulan gümrük tarifeler değişeceğinden ticaret hacminin azalacağı söylenmekteydi, ancak uzmanların belirttiği gibi ticaret hacmindeki azalma çok büyük olmamakla birlikte hatta, yurt içinde üretimin artacağına neden olabilmektedir. İlave ticaret akışlarının oluşturulması tekstil ve makine üretimi alt sektörleri üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Tekstil endüstrisi büyüme potansiyeli ve istihdam sağlama açısından Kırgız ekonomisi için büyük önem taşımaktadır.

Kırgızistan'ın AGB'ye katılımı üye ülkeler ile var olan ekonomik ilişkileri geliştirmek ve derinleştirmekle kalmayıp, kıtalararası kurulan büyük bir entegrasyonun parçası olarak ilişkilerin bir üst seviyeye taşınmasına sebep olacaktır. Çünkü entegrasyona girmekle

ülkenin yabancı yatırım çekiciliğini arttırarak uzun vadeli ilişkilerin kurulmasına garanti olacaktır. Ayrıca birlik içinde ülkelere nazaran Kırgızistan'da iş yapmaya yönelik sunulan ortamın, vergi ve yatırım mevzuatlarının kolaylığını belirterek. Ortalama nominal ücretlerin göreceli olarak düşüklüğü yatırımcıların ilgisini çeken diğer faktör olabilmektedir. Ancak ülkede siyasi istikrarın sağlanması önemli bir unsurdur.

Sonuç olarak çalışmayı özetlemek gerekirse, Kırgızistan'ın Avrasya Gümrük Birliği'ne üye olmasının ardından bir buçuk senelik çok kısa bir zaman geçmesi nedeni ile, üyeliğin olumlu yada olumsuz netiyeler verdiği hakkında net bir bilgilerden söz etmeye çok erkendir. İleri zamanlarda Gümrük Birliği, eğer ortak stratejileri belirleyerek genel ekonomik politikaları başarılı bir şekilde yürütürse bu üyelik hem Kırgızistan için hem de birlik için yararlı olabilecektir. Bunun için, Kırgızistan'ın DTÖ üyeliği gibi etkisiz tecrübesi tekrarlanmaması için, sanayi, rekabet, teknoloji, Ar-Ge, eğitim, ulaşım, üretim, istihdam ve çalışma şartları ile ilgili altyapılar düzeltilmelidir. Ayrıca iki kere siyasi istikrarsızlığı baştan geçiren Kırgızistan için, ülkede istikrarın sağlanması önemli bir koşuldur.

KAYNAKÇA

- Agapova, Tatyana, Seregina, Svetlana: **Makroekonomika**, İzdatelstvo Delo i Servis, Moskva, 2004.
- Akibaev, Ashat: “Kırgızistan - Strana Kruglogodiçnogo Turizma”, **Delovye Vesti**, (Mayıs-Haziran), Cit:3, Sayı:91, Bişkek, 2014, s.48.
- Amerikan Üniversitesine tabi Global Barış Merkezinin Bölgesel Ekonomik İş Grubu: “Ermenistan Ülke Hakkında Rapor”, ss.20-28.
<http://docplayer.biz.tr/295278-Ermenistan-ulke-hakkinda-rapor-amerikan-universitesine-tabi-global-baris-merkezinin-bolgesel-ekonomik-is-grupu.html>.
- Analitiçeskiy Tsentri Pri Pravitelstve Rosiyskoy Federeratsii: “**Vneşnaya Torgovlya: İzmenenie Strukturi i Dinamiki**”, Nisan 2016. s. 13.
- Aslan, Nurdan, Yörük, Demet: “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret ve Kalkınma İlişkisi,” **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:xxv, Sayı 2, 2008, ss. 34-40.
- Asya Kalkınma Bankası Raporu: “**The Kyrgyz Republic Strategic Assessment of the Economy**”, Bişkek, 2014, ss.12-13.
- Aydın, Abdurrahim: “**Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticaretinde Meydana Getirdiği Değişikliklerin Küresel Boyutta Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 1997, s.37.
- Aytekin, Mustafa: “Nazarbaev'in Avrasya Birliği”, **Eko Avrasya Kırgızistan Özel Sayısı, Ekonomik ve Sosyal**

Araştırmalar Dergisi, Cilt:6, Sayı:17, 2012, s.70.

Balbakova, Farida vd.,:

Otsenka o Uyazvimosti k İzmeneniyu Klimata Tsentralnogo Tyan-Şana, Kırgızistan, K.C.Milli İlimler Akademisi Raporu, (Mart), 2015, s.7.

Balkır, Canan:

Uluslararası Ekonomik Bütünleşme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Bahçekapılı, Kağan:

“Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2006, s.31.

Barda,Süleyman, Erdoğan, Alkin:

Dış Ticaret Teorisi, İkinci Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No 1480, İstanbul, 1970.

Baygonuşova, Damira, Ganiev, Junus:

“Kırgızistan’da Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkileri”, **VI International Congress on Entrepreneurship**, Nisan, Bişkek, 2014, s.85.

Belyiev, Mihail:

Mirovaya Ekonomika, İzdanie 1, İzdatelstvo BEK, Moskva, 2009.

Benli, Oya Ayşe:

“Rusya Ülke Profili”, **T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müşteşarlığı İhracat Geliştirme Etüd Merkezi**, 2008, s..10-16.

Beşirli, Hayati:

“Kırgızistan’ın Sosyo-Ekonomik ve Sosya-Kültürel Yapısı”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Dergisi**, 2011, Güz (15), s.320.

- Bejšenalı, Nazik, Pereboev, Viktor: “Vstuplenie Kirgıztana v TS i EAP: Posledstviya dlya Rınka Truda i Çeloveçeskogo Kapitala”, **EAI**, (Ağustos), Cilt:3, Sayı:13, s. 9.
- Bondar, Evgeniy: “Problemy i Perspektivy Svobodnih Ekonomičeskih Zon v Kirgıztane” **Reforma Dergisi**, (Nisan), Cilt:3, Sayı:24, 2009, s.31.
- Borodin, Aleksandr: “Teoria Mejdunarodnoy Torgovli i Torgovaya Politika, Mirovaya ekonomika,” **Rossiyski Vneşnoekonomičeski Vestnik**, (Ocak) Cilt 4, No.12, 2006, ss. 9-10.
- Brovko, Natalya: “Sravnitelny Analiz Vseh Vigod i Riskov Vstuplenie Kirgıztana v Tamojennyı Soyuz”, **Vestnik KRSU**, Tom 14, No;8, 2014, ss.. 47-50.
- Bulatov, Aleksandr: **Ekonomika**, İzdatelstvo BEK, Moskva, 1995.
- Cannonly, Richard: “Troubled Times Stagnation, Sanctions and the Prospects for Economic Reform in Russia”, **Russia and Eurasia Programme**, Şubat, 2015, s. 9.
- Chaocholiades, Miltiades: **İnternational Economics**, Mc-GRAW-Hillinc,Singapore, 1990.
- Çernonko, B.: **Mejdunarodnyı Biznes**, Uçebnik Sank-Peterburgskogo Universiteta Servisa i Ekonomiki, Sank-Peterburg, 1997.
- Çınar, Sema: **“Gümrük Birliğı Sürecinde Türkiye'nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal**

- Değişmeler”**, Doktora Tezi, Erzurum: 2004, s. 45.
- DEİK: **“Kırgızistan Ülke Bülteni”**, 2011, ss.5-8.
- DEİK: **“Rusya Federasyonu”**, Ülke Bülteni, 2012, ss.8-11.
- DEİK: **“Belarus Ülke Bülteni”**, Haziran 2011, ss.4-7.
- Dıykanbaeva, T.: Kırgızistan i Tamojenniy Soyuz, s.4.
http://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2013_04/dynkanbaeva_tamoj.pdf
- Dikkaya, Mehmet, Bora, Ali: **“Çağdaş Kazakistan’ın Ekonomik Politikası ve Türkiye’nin Yeri”**, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, OAKA**, Cilt:1, Sayı:2, s.112.
- Dordoy İno: **“Na Vse Vaprosy Çitateley Otveçat Rukovodstvo Minsterstva KR”**, 20 Şubat 2015, No: (5) 6, s.3.
<http://mineconom.gov.kg/Docs/analyz%20osh/5.pdf>.
- Dralin, Aleksandr, Mihneva, Svetlana: **Mejdunarodniye Ekonomiçeskie Otnoşeniya, Uçebnoe Posobie, İzadnie Vtoroe, İspravlennoe i Dopolnennoe, İnformatsionno-İzdatelski Tsentr PGU, Penza, 2006.**

- Durnev, B.: **Ekonomičeskiy Spad v Armenii: Faktori i Vozmojnie Posledstviya**, Mirovoy Finansoviy Krizis v Postsovetskih Stranah: Natsionalnie Osobennosti i Ekonomičeskie Posledstviya, Moskva, 2009.
- Dünya Bankası Raporu: **“Doklad ob Ekonomiki Rosii”**, Nisan, 2015, ss.9-13.
- Dünya Bankası Raporu: **“Kazahstan: Preimuşestva Vneşnoy Torgovli i Otkritosti dlya Ekonomičeskogo Razvitiya”**, Haziran, 2012, ss.30-34.
- Efendioğlu, Beyza: **“Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği’nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi”**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: 2011, s. 17.
- Egeli, Hüseyin Avni, Egeli, Haluk: **“Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan’ın Dış Ticaret Borçlarının Sürdürebilirliği”**, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, (Ocak-Haziran), 2008-1, s.17.
- Erdem, Caner: **Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticaretine Etkileri**, AB Uzmanlık Tezi, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2015, s. 11.
- Erdoğan, Alkin: **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Ergül, Osman: **“Avrasya Ekonomik Topluluğu: Sovyet Sonralarında Farklı Bir Entegrasyon Modelinin**

- Tartışılması”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt:9, Sayı:17, 2014, s.46.
- Ermekbaeva, Saule: “Industrialization of the Kyrgyz Republic and Economic Growth”, **International Conference on Eurasian Economies 2012 Bildiri Kitabı**, Bişkek, 2012, s.498.
- Erşen, Emre: “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Ortodoğu Analiz**, (Nisan), Cilt:5, Sayı:52, ss.12-13.
- Ertürk, Emin: **Uluslararası İktisat**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Alfa Basım Evi, İstanbul, 2001.
- Fillipova, İ.: **Organizatsiya Mejdunarodnoy Torgovli**, Ulyanovskiy Gosudarstvennyy Tehniçeskiy Universitet, Ulyanovsk, 2002.
- Fomiçev, F.: **Mejdunarodnaya Torgovlya**, 2-İzdanie, Pererabotannoe i Dopolnennoe, İNFRA-M, Moskva, 2001.
- Frankel, Jeffery vd.,: **World Trade and Payments an İntroduction**, Fifth Edition, Harper Collins Publishers, United States of America, 1990.
- Garbuzarova, E.: “Perspektivı Vstupleniya Kırgızstana v Tamojennyı Sosyuz”, **Vestnik KRSU**, Cilt: 14, Sayı: 9, 2014 s. 120.
- Gladkey, A.: “Geography of Extreme Situations as a New Approach for Studying Society’s Safety Problems”, **Security Problems of the Russian**

- Society Nauçno-Praktičeskiy Jurnal**, No:1-2014, s.115.
- Gökdemir, Levent, Karaman, Elif: “Onuncu Yılında Gümrük Birliği: Ne Beklendi?, Ne Gerçekleşti?”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:18, Sayı:2, 2008, s.290.
- Gujva, E. vd.,: **Mirovaya Ekonomika**, Uçebnoye Posobie SPb, Moskva, 2009.
- Gurova, İrina, Efremova, Mariya: “Konkuriruşie Teorii Regionalny Ekonomičeskoy İntegratsii: Sravnitelny Analiz”, **Vlast**, (Ađustos) 2013, s. 5.
- Güngör, B.: “Türkiye – Ermenistan sınırlarının açılması neden Gündemde mi?: Jeo-Ekonomik Bakış”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Yaz 2008, ss. 15-17.
- Hadjiyiannis, Costas: “The Effects of Customs Union on the Process of Multilateral Trade Liberalization: The Importance of Timing”, 1999, s. 3. https://www.ucy.ac.cy/econ/documents/working_papers/9914.pdf.
- Hatiboğlu, Zeyyat: **Temel Uluslararası İktisat**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Hasbulatov, R.: **Mejdunarodnyye Ekonomičeskiye Otnoşeniye**, Moskva, Yuart, 2014.
- Hüseyin, İbrahim: “**Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Analizi Türkiye Örneği: 1980-2010**”, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: 2012, s. 11.

- İbadoglu, Gubad: “Privatizatsiya na Vastoke”, **Center for Social and Economic Research**, (Nisan), 225, Varşava, 2011, s. 8.
- İlhan, Tomris: **Uluslararası Ekonomi Reel Yönden Analiz**, Beta Yayınları, İstanbul, 2010.
- İnançlı, Selim vd.:. “Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış Ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları”, **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (Temmuz), Sayı:8, 2015, s.112.
- İncekara, Ahmet: “Kırgızistan”, **İstanbul Ticaret Odası Yayını**, No:1992-29, İstanbul s.6.
- İstanbul Sanayi Odası: **“Rusya Ülke Raporu”**, Nisan, 2010, ss.8-12.
- İstanbul Ticaret Odası: **“Uluslararası Hizmet Ticaretinde Gelişmekte olan Ülkeler ve Türkiye”**, İstanbul, Yayın No 364 2008, ss. 64-65.
- İTKİB Genel Sekreterliği AR & GE Mevzuat Şubesi: **“İhracat Sektörleri Açısından Beyaz Rusya”**, Haziran, 2008, ss.8-10.
- İvanova, S.: **Ekonomika, Osnovy Ekonomiçeskoj Teorii**, Kniga 2, 12-İzdanie, s İzmeneniyami, Vita, Moskva, 2008.
- Josic, Hroje, Josic, Mislav: “Static and Dynamic Effects of Customs Union Creation”,ss.7-8.
<https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&e src=s&source=web&cd=5&cad=rja&uact=8&ved>

[=0ahUKEwikmY6PzvvrAhXGL8AKHZWEBu0QFghCMAQ&url=https%3A%2F%2Fbib.irb.hr%2Fdatoteka%2F626074.Static_and_dynamic_effets_JosicH.JosicM.doc&usg=AFQjCNGFDCfTWan9IuDACQADxQbhacSoTg&sig2=OeTfg6PVoogKdH6LwW4WVg&bvm=bv.146094739,d.d2s.](https://bib.irb.hr/datoteka/2626074.Static_and_dynamic_effects_JosicH.JosicM.doc&usg=AFQjCNGFDCfTWan9IuDACQADxQbhacSoTg&sig2=OeTfg6PVoogKdH6LwW4WVg&bvm=bv.146094739,d.d2s)

- Jrbashyan, N.: “Economic Growth, Poverty and Inequality in the Republic of Armenia in Pre-and Post-crisis Periods’2, **Ekonomika i Sovremenniy Menedjment; Teoria i Praktika**, Cilt: 7-8, Sayı: 51, 2015, s. 65.
- Kalaycı, İ.: “Piyasa Ekonomisinin İki Zayıf Rotası: Afganistan ve Kırgızistan, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2015, s. 110.
- Kamacı, Ahmet: “**Dış Ticaretin Büyüme, İstihdam ve Reel Ücretler Üzerindeki Etkisi**”, Doktora Tezi, Sakarya: 2012, s. 24.
- Kanagaradja, S.: “Ekonomiçeskiy krizis v Stranah SNG s Nizkim Urovnem Dohoda: Fiskalnie Posledstvie i Otvetnie Merı”, Dünya Bankası Raporu, 2010, s.13.
- Karımşakov, Kamalbek vd.,: “Zerkalnya Tamojennaya Statistika Kırgızskoy Respubliki 2008-2012”, Bişkek 2014, **USAİD, UNDP, Partnerskaya Gruppya Pretsedent**, Bişkek, 2014, s. 24.

- Karibayeva, Dina: **“Kazakistan’ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişme”**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: 2006, ss. 5-6.
- Kireev, Aleksey: **Mejdunarodnoe Mikroekonomika: Dvijenie Tovarov i Faktorov Proizvodstva**, Çast 1, İzdatelstvo Alfa, Moskva, 1997.
- Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası
Raporu: **“Platejnyı Balans Kırgızskoy Respubliki za 2014 ”**, Bişkek, Mayıs, 2015, s.42.
- Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Kurumu
Yayını: **“Kırgızistan Tsifralarda”**, 2010-2014, ss.7-15.
- Kirova, İ.: **Mejdunarodnoe Ekonomika**, Gosudarstvennyı Tehniçeskiy Universitet, Moskva, 2006.
- Kolesov, Vasiliy, Kulakov, Mihail: **Mejdunarodnaya Ekonomika**, İNFRA-M, Moskva, 2004.
- Konca, K.: Kazakistan Ülke Raporu, Ankara, Aralık 2012, s.7.
<http://www.slideshare.net/UlkeRaporlari2013/kazakistan-ulke-raporu2013>.
- Korkankorkmaz, Özge: **Gümrük Birliğı’nin Türkiye’de Sanayi Sektörlerine Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Adana: 2007, s.11.
- Koyçiev, Turar: “Ekonomika Kırgızstana za 20 let Suverennosti”, **Reforma Dergisi**, (Mayıs), Cilt:3, Sayı: 25, 2011, s.9.

- Kozak, Yu.: **Mejdunarodnaya Ekonomika: v Voprosah i Otvetah**, Učebnoe posobie, 5-oe İzdanie, Pererabotannoe i Dopolnennoe, Tsentr Učebnoy Literaturı, Kiev, 2013.
- Kudabaev, Zarılbek: “Problemi Razvitiya Svobodnih Ekonomiçeskih Zon v Kırızskoy Respublike”, **Uçur Dergisi**, (Mayıs) Cilt:4, Sayı:13, Bişkek, 1997, s.24.
- Kudabaev, Zarılbek vd.,: “Razvitiye Vneşnoy Torgovli Kırızstana za God Nezavisimosti” **Reforma Dergisi**, Cilt:2, Sayı:47, 2000, s.75.
- Miklaşevskaya, Nina, Holopov, Anatoliy: **Mejdunarodnaya Ekonomika**, Uçebnik, Delo i Servis, Moskva, 1997, s.
- Mogilevski, Roman: “Trends and Patterns in Foreign Trade of Central Asian Countries, **İnstitute of Public Policy and Administration**, Working Paper No;1, Bişkek, 2012, s.24.
- Musaeva, A.: “Teoriya i Praktika Ekonomiki Perehodnogo Perioda”, **İlim Dergisi**, (Mart) Cilt:3, Sayı:25, Bişkek, 2008, s.14.
- Musakojoşev, Şayloobek: **Vvedenie v Ekonomiku**, Bişkek, 2007.
- Novoselski, İ.: **Mejdunarodnaya Torgovlya**, İstitut Mejdunarodnoy Torgovli i Prava, Moskva, 2007.
- Nurakşieva, Madiba: “Kırızstan v VTO: Obyazatelstva i Posledstviya”, **USAİD Makroekonomiçeski Proekt**, (Ağutos) 2014, s. 26.

- OESD: “Black Sea and Central Asia”, OESD Publishing, 2008, s.30-31.
- OESD Centre for Co-operation with Non-Members: “Investment Guide for Kazakhstan”, OESD Publishing, 1998, s.33.
- OESD Centre for Co-operation with Non-Members: “Investment Guide for the Kyrgyz Republic”, OESD Publishing, Paris, 1998, s.30.
- OESD, Studies on SMEs and Entrepreneurship: “Russian Federation”, OESD Publishing, Paris, 2011, s.68.
- OESD, World Bank: “Kyrgyz Republic 2010”, OESD Publishing, 2010, s.33.
- Oğuz, Orhan: **İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler**, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1992.
- Omurzakov, Bakyt, Mahoney, Jon: “The Kyrgyz Republic’s Entrance into the Eurasian Economic Union: Historical Parallels with State Formation Europe and the Potantional İmpact on Economic and Political Development”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:4, 2015, s. 48.
- Ordu, Cem Ferdi: “**Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği**”, Yüksek Lisans Tezi, Aydın: 2013, s. 37.
- Orozanova, A.: “Customs Union and Kyrgyzstan: Problems and Prospects”, **Security Problems of the Russian**

- Society, **Naučno-Praktičeskiy Jurnal**, No:1-2014, s.52.
- Özden, Çağatay: **Kırgızistan Ticaret ve Yatırım Ortamı Raporu**, T.C. Ekonomi Bakanlığı Bişkek Ticaret Müşavirliği, (Ekim), 2013, S. 48.
- Özsoy, Ceyda vd.,: **İktisadi Kalkınma**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2668, Açık Öğretim Fakültesi No: 1634.
- Pavlov, A.: “Otsenka Ekonomičeskogo Effekta Prisoedineniya Kırgızskoy Respubliki k Tameojnnemu Soyuzu”, **Evraziyskaia Ekonomicheskaia Integratsia**, Cilt:4, Sayı:13, 2014, s. 18.
- Pehlivanoğlu Ferhat, Güneş İsa: “Kırgızistan Ekonomisinin Yapısal Analizi”, **Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Arayışlar Kongre Kitabı**, Bişkek, 2008, s. 785.
- Primbaev Cusup, Ganiev Cunas: “Eurasian Economic Community: One of the Alternative Forms of Economic Relations” **İnternational Conference on Eurasian Economies 2010**, s. 82.
- Primbaev, Jusup vd.,: “Perspectives of Kyrgyzstan and Tajikistan Membership to Common Economic Space of Belarus, Kazakhstan and Russia”, **Central Asian Economies in Transition**, Cambridge Scholars Publishing, 2012, s.185.
- Pugel, Thomas, Lindert, Peter: **İnternational Economics**, McGraw-Hill, 2000.

- Rodrik, Dani: “How to Save Globalization From Its Cheerleaders” **The Journal of International Trade and Diplomacy**, Vol.1, No.2, 2007, Ankara, s.11.
- Saçkan, Burcu: **“Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaret İlişkisinin İncelenmesi”**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul:2013, s.10.
- Sapabekov, J: “Evroaziyskiy Vıbor Kırgızstana: Vızov Dlya Kazahstana i Rosii?”, **İnstitut Mirovoy Ekonomiki i Politiki pri fonda pervego Prezidenta Respubliki Kazahstan**, Doklad, Ağustos, 2015, ss.10-16.
- Sayakova, S.: “Preconditions Of Regional Economic İntegration In The Kyrgyz Republic”, **Preconditions of Regional Economic İntegration in The Kyrgyz Republic, Security Problems of The Russian Society Nauçno-Praktičeskiu Jurnal**, No;1, 2014, S.95.
- Sayrakunova, Aygöl: “Orta Asya Ülkelerinde Uluslararası Ticaretin Gelişimi, Sorunları ve Öncelikleri (Kırgızistan Örneği)”, **Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri Kültürel Destekler Bildiriler Kitabı**, Ankara, 2010, s.204.
- Sençalar, Ali İhsan: **“Türkiyenin Gümrük Birliğine Geçisi ve Gümrük Birliğinin Türk Dış Ticaretindeki Yansıması (1990-2009)”**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2013, s.16.

- Sentürk, Mehmet: “Gümrük Birliği Üyeliğinden Bugüne Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerinde Bir İnceleme”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, (Bahar) Cilt:5, Sayı: 1, 2014, s. 130.
- Serin, Necdet: **Kalkınma ve Dış Ticaret**, 3.Baskı, Ankara Üniversitesi Sayısal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1981.
- Seyidoğlu, Halil: **Uluslararası İktisat Teori ve Politika Uygulamaları**, Geliştirilmiş 15. Baskı Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003.
- Seyidoğlu, Halil: **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş Sekizinci Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Seyit, Ali Avcı: “Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları”, **Avrasya Etüdüleri İpek Yolu Özel Sayısı 45**, 2014-1, s. 280.
- Seymen, Dilek Aykut: “Dış Ticarete yeni korumacı eğilimler ve Türk Dış Ticareti açısından değerlendirilmesi,” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (Ekim-Aralık) Cilt 4, No.4 2002, ss. 7-12.
- Sivitskiy, Arseniy, Tsarik, Yuriy: “**Belarus v EAES: God Spustya Neuteşitelnie i Somnitelnie Perspektivi**”, s. 6. http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/belarus_eaes2016.pdf.
- Stepanov, E.: “Vliyanie Vneşnoy Torgovli na Ekonmiçeskoy Rost Natsiyonalnoy Ekonomiki”, **Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, Sayı: 32, 2013, s. 36.

- Sobutay, Tülay: “Kırgızistan İhracat Pazar Araştırması”, **İstanbul Ticaret Odası**, Yayını No: 1995-19, s.6.
- Solak, Fahri: “**Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Kırgızistan**”,Doktora Tezi, İstanbul:1999, İstanbul, s. 162.
- Somuncuoğlu, Tuğrul: **Kırgızistan**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Raporu, (Nisan), 2011, s.9.
- Sultanov B, Dodonov Yu : “Tamojennyı Soyuz, Edinoıye Ekonomıçeskoe Prastranstva: Mıfy i Deıstvitelnoı”, **Kazahstanskiy İnstıtut pri Prezıdente Respublıkı Kazahstan**, Almatı, 2012, s.9.
- Şahin, Çiğdem,Turgay, Düğen: “The European Union in Central Asia: One Dimensional Strategy”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:4, Sayı:4, 2015, s.57.
- Şimşek, Yeşim: “**Türkiye’nin Dış Ticareti’nin Yapısı**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2010, ss.3-9.
- Şirov, A.: “Razvitiye Ekonomiki Respublıkı Belarus: Vozmojnosti i Ograniçeniya”, **Eco**, No:10, 2014, s. 10.
- Taban, Sami, Kar, Muhsin: **Kalkınma Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Ekim Yayınevi, Bursa, 2015.
- T.C. Bışkek Büyükelçiliği Bilgi Notları: “Kırgızistan’ın Ticaret ve Yatırım Ortamı”, <http://biskek.be.mfa.gov.tr>.
- Turdubekova, Aigul,Kupsuralieva, Elmira: “Kırgızistan ve Avrasya Gümrük Birliği”, s. 393. <http://www.avekon.org/papers/823.pdf>.

- Türkçü, Aysun: **“İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Üzerine Etkileri”**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2009, ss. 35-40.
- Türkiye Sanayi Odalar ve Borsalar Birliği Haber Bülteni: **“Kırgızistan Ekonomisi Güven Veriyor”**, (Ocak), 2012 ss.42-70.
- UN Asia-Pacific Trade and Investment Report 2015: **“Kırgızistan”**,s.3.
www.unescap.org/sites/default/files/APTIR%20015%20Brief%20Krygyzstan%20FINAL.pdf
- Urunov, A.: **İntegratsiya i Ekonomičeski Rost**, İzdatelski Dom Graal, Moskva, 2003.
- Ülgen, Gülden: **Mikro İktisat**, Türkmen Kitabevi, İstanbul,2014.
- Velieva, Z.: **Analiz Ekonomiki Armenii**, Baku, 2013.
- Volovik, L.: **Osnovy Vneşnoekonomičeskoy Deyatelnosti**, Kaliningradski Gosudarstvennyy Universitet ucebnoye posobie, Kaliningrad, 1998.
- Yiğit, Mehmet: **Ekonomik Entegrasyon**, Beta Yayını, İstanbul, 2003.
- Yıldırım, Ertuğrul, Dura, Cihan: **“Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış”**, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Haziran, Sayı:28, 2007, s. 147.
- Yüceol, Hüseyin Mualla: **“Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye Avrupa Gümrük Birliği”**, **Dumlupınar Üniversitesi**

Sosyla Bilimler Dergisi, (Haziran), Sayı: 2,
1999, s. 142.

Zverev, Yu.:

**Mirovaya ekonomika i Mejdunarodnie
Ekonomičeskie Otnoşeniya**, Uçebnoe Posobie,
Kaliningrad, 2000.

Country Statistical profile: “Russian Federation 2017”, http://www.oecd-ilibrary.org/economics/country-statistical-profile-russian-federation-2017-1_csp-rus-table-2017-1-en.jsessionid=o1t02hvv03y0.x-oecd-live-02.

Dünya Bankası Raporu, No;33, 2015, s.18.

K.C. Ekonomi Bakanlığı Bülteni, 2009, ss.17-20.

K.C. Milli Bankası Bülteni, 2013, ss.8-13

K.C. Transpor ve İletişim Bakanlığı Raporu, 2013, s.15.

<http://www.cisstat.com>

<http://www.eaeunion.org>

<http://www.ved.gov.ru/sng/>

<http://www.centrasia.ru>, (07.05.2016)

<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=128&lang=RUS>